

7728

33

F-21

2010

330X
P-21

Ա. ԲԱԽ

ՀԱՐՈՒՍՏՆԵՐ

Ե Ի

ԱՂՔԱՏՆԵՐ

Երկրորդ մաս

ԹԱՐԳՄ. Ա. Զ.

Երկրորդ մաս

10408

ТИФЛИСЬ

Экстропечатня „ГЕРМЕСЬ“ С. П. Едигарова
Вильямс. фпг. № 5. 1907

«Հարուստների և աղքատների» Առաջին մասում մենք աշխատեցինք պարզել կապիտալիստական կարգերի ծագումը և հիմքերը: Այնտեղ մենք ցույց տվինք, թե ինչպես աշխատանքի հասարակական բաժանման և ապրանքային արդիւնագործութեան հողի վրայ արդիւնագործողը կտրեց արդիւնաբերութեան միջոցներից. ինչպես ինքնուրոյն արհեստավորները «աշխատաւոր ձեռքեր» դարձան մանուֆակտուրիստի համար, և ինչպես հողագործները՝ աղա-հողատէրերի համար աշխատող կիսաքաղց մշակներ դարձան. տեսանք, ինչպես մանուֆակտուրաների մրցումը արհեստավորների հետ և իրար մէջ ստեղծեց անհրաժեշտութիւն աշխատանքի արդիւնաւէտութիւնը շարունակ բարձրացնելու. վերջապէս տեսանք, ինչպէս աշխատանքի մանուֆակտուրային բաժանումը սկսեց փոխարինել աշխատանքի հասարակական բաժանումը, ինչպէս մարդկային աշխատանքը սկսեց տեղի տալ մեքենային աշխատանքին, այսինքն ինչպէս մանուֆակտուրային արդիւնագործութիւնը ֆարրիկային դարձաւ:

Մենք տեսանք, ինչպէս շնորհիւ այն հանգամանքի, որ արդիւնագործողը կտրւած է արդիւնագործութեան միջոցներից, աշխատավարձի ձեռով նա ստանում է իր աշխատանքով ստեղծած արժէքի մի մասը, իր գոյութեան միջոցների «անհրաժեշտ արժէքը». քննադատ մասը, «յաւելեալ արժէքը», մտնում է կապիտալիստի գրպանը և կազմում է նրա շահի միակ աղբիւրը: Բայց այդ բոլորը ընդգծում է գլխաւորապէս կապիտալիզմի տնտեսական կողմը:

Սերտ և անքակտելի կապերով կապւած է նրա հետ նրա միւս կողմը—հասարակականը, սոցիալականը, այսինքն այն ազդեցութիւնը, որ կապիտալիզմը գործում է ամբողջ հասարակական կեանքի վրայ: Կապիտալիզմի այդ սոցիալական կողմի ուսումնասիրութեամբ է, որ զբաղւելու ենք մենք այժմ:

ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐԺԷՔԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ԱՇԽԱՏԱԽՈՐԱԿԱՆ
ՀԻՄՔԸ

Աշխատանքը եւ արժէքը: Ներկայ տնտեսական և հասարակական կարգերի ամբողջ նշանակութիւնը և ամբողջ գործողութիւնը հասկանալու համար անհրաժեշտ է հաստատապէս իւրացնել այն, թէ որտեղից է ծագում ապրանքների արժէքը, այսինքն ապրանքների այն յատկութիւնը, որի շնորհիւ նրանցից իւրաքանչիւրը որոշ չափով ընդունակ է փոխանակելու մի ուրիշ ապրանքի կամ փողի հետ: «Հարուստների և աղքատների» առաջին մասում խօսելով ապրանքների արժէքի մասին, մենք անհրաժեշտօրէն ստիպւած էինք պարզել նրան ամենահասարակ օրինակով՝ փոխանակութեան սկզբնական շրջանից վերցրած: Երկու արդիւնաբերողներ՝ ջուհակը և կօշկակարը ցանկացան փոխանակել իրանց ապրանքները: Պահ մի խորհելուց և բանակցելուց յետոյ նրանք եկան այն եզրակացութեան, որ ապրանքները փոխանակել կարելի է միայն նրանց արդիւնաբերութեան համար անհրաժեշտ աշխատանքի քանակի համաձայն:

Մեր արդիւնաբերողներին դժւար չէր համաձայնութեան գալ: Զուհակը գիտէր, կարելի է ասել, իր քթանի իւրաքանչիւր վերջօկը, իսկ կօշկակարը յիշում էր իր կարած կօշիկների ամեն մի կարը: Մինչև իսկ ամեն մի կողմնակի մարդու համար լոյսի պէս պարզ է այս դէպքում արժէքի աշխատանքական հիմքը: Սակայն քանի աշխատանքի գործարանային բաժանմանը տեղի է տալիս աշխատանքի հասարակական բաժանումը, այնքան արդիւնաբերողի և նրա ապրանքի միջև եղած կապն աւելի ու աւելի է թուլանում և դրա շնորհիւ աշխատանքի և արժէքի կապը աւելի ու աւելի է քողարկւում: Երբ արդիւնաբերութեան ղեկա-

վարողը կապիտալիստն է, անմիջական արդիւնաբերողը (որից մնացել են այժմ միայն «աշխատաւոր ձեռքերը») ոչինչ արդէն չը գիտէ իր աշխատանքով արտադրւած ապրանքի կամ ապրանքի մի մասի արժէքի մասին: Ապրանքի տէրն ու տիրականը կապիտալիստն է: Իր արդիւնքի արժէքի տեղ արդիւնաբերողը ստանում է աշխատավարձ, իսկ կապիտալիստը երդւում է, հն երդւում, որ աշխատաւոր ձեռքերին նա վճարում է այն բոլորը, որ նրանք իրաւունք ունին ստանալու իրանց աշխատանքի համար: Իսկ եթէ նա ամբողջ ձեռնարկութիւնից բաւականաչափ շահ է կորցում, դրա պատճառը ոչ թէ աշխատաւոր ձեռքերն են, այլ սոսկ նրա ընդունակութիւնը և ճարպիկութիւնը:

Աշխատանքի արդիւնաբերութիւնը տասնեակ, երբեմն և հարիւրաւոր անգամներ բարձրացնող մեքենաների ներմուծմամբ իրերի գրութիւնն աւելի է բարդանում և քողարկւում: Այստեղ արդէն կապիտալիստները իրանց արբանեակների հետ միասին ուղղակի պնդում են, որ մեքենայի վրայ աշխատելով՝ բանւորը արտադրում է արդիւնքի արժէքի միայն մի մասը: Իսկ մնացած մասը—սա է իբր թէ կապիտալի շահը—արտադրում է մեքենան: Իսկ մի իմաստուն անտեսագէտ նոյն իսկ այն միտքը յայտնեց, որ մեքենան ինքն իրան էլ, առանց որ և է մարդկային աշխատանքի, կարող է արժէքներ արտադրել: Աշխատանք մի բան ըմբռնել հասկացողութիւնների այս խառնաշփոթութիւնից:

Արտադրում է արդեօք մեքենան արժէքներ: Ապրում էր չէր ապրում մի կապիտալիստ՝ գիցուք գամբրի գործարանի տէր: Բնութիւնից նա յիմար չէր և ոչ էլ չար, և նոյնիսկ, երբ գործերը լաւ էին գնում, նա չէր խուսափում խօսելու իր բանւորների հետ սօցիալական արդարութեան և այլ բարձր նիւթերի մասին: Նա կարգում էր և գրքոյկներ, որոնց մէջ գրւած էր լինում արժէքի աշխատաւորական հիմունքի, աշխատավարձի: յաւելեալ արժէքի և այլ բաների մասին,—կարգում էր, բայց չէր հաւանում—նրա գործատիրական գլխի մէջ չէր կարող մտնել այն միտքը, որ բանւորները ստանում են իրանց աշխատանքի արդիւնք—ամբողջ արժէքը, այլ նրա միայն մի մասը—«անհրաժեշտ արժէքը»: «Ինչպէս թէ այդպէս—ասում է նա բանւորներին—չէ՞ որ դուք ձեր աշխատանքի համար ստանում էք նրա վաճառանոցային գինը,—այդ էլ հէնց ձեր աշխատավարձն է:

Իսկ իմ ստացած շահը գալիս է իմ կապիտալից: Յաւելեալ արժէքն արտադրում են իմ մեքենաները և ոչ թէ դուք:

Մի օր մեր կապիտալիստը իմացաւ, որ մեքենայինոյ գործարանի մէկը վաճառքի է հանել մեխեր շինելու մի նոր մեքենայ, որը ուղիղ երկու անգամ բարձրացնում է բանւորի աշխատանքի արդիւնաւէտութիւնը: Եթէ հին մեքենայի վրայ բանւորը կարող էր, օրինակ, 3000 մեխ շինել օրական, նորի վրայ նա արդէն կարող է 6000 մեխ շինել: Նա կապիտալիստը, որպէս մի գործնական մարդ, սկսեց հաշիւ անել թէ որքան օգուտ կը ստանայ նա նոր մեքենան ձեռք բերելուց, և այդտեղ նրա գլխում ծագեց մի փայլուն միտք: Կանչեց նա իր բանւորներին և սօսեց նրանց հետեւելու. «Ամեն տեսակ գրքոյկներով դուք լցրել էք ձեր գլուխները, և շարունակ կարծում էք, որ ես ձեզ շահագործում եմ, որ ես իւրաքանչիւր եմ ձեր աշխատանքի մի մասը: Նա կարող եմ այժմ և ուզում եմ ձեզ ապացուցել փաստերով, որ բոլոր ճառերը յաւելեալ արժէքի մասին դատարկ խօսքեր են, և որ իմ շահը ձեր աշխատանքից չէ: Նա կը մտցնեմ նոր մեքենաներ, որոնք ձեր աշխատանքի արդիւնաւէտութիւնը կը կրկնապատկեն: Դուք կաշխատէք նոյնքան, որքան և այժմ, և ձեր աշխատանքն աւելի կը հեշտանայ, որովհետեւ նոր մեքենան անհամեմատ աւելի պարզ է հնից: Սակայն ես ձեզ կը վճարեմ ոչ աշխատավարձ, այլ կը տամ ձեզ արդիւնքից ձիշտ նոյնքան, որքան այժմ էք դուք արտադրում: Ձեզանից իւրաքանչիւրը հին մեքենայի վրայ օրական 3000 շինած մեխ է շինում: Նոր մեքենայի վրայ օրական 6000 շինած մեխերից նա կը ստանայ 3000. բայց ինքնըստինքեան պարզ է, որ ես ստիպւած կը լինեմ դուրս գալ նիւթի և մեքենաների մաշածքի գինը: Այսպիսով դուք կը ստանաք լիովն ձեր արդիւնքը, որ դուք այժմ արտադրում էք հին մեքենայի վրայ: Միևնոյն ժամանակ ես էլ փաստ չեմ անի: Նա օրական իւրաքանչիւր հոգուց կը ստանամ 3000 մեխ, ինչպէս և առաջ, սակայն աշխատավարձ ես ուտիպւած չեմ լինիլ վճարիլ ձեզ, որովհետեւ այդ մեխերը ձեր աշխատանքը չէ, որ տալիս է ինձ, այլ կատարելագործւած մեքենան: Սկսեք, եղբայրներ, աշխատանքը նոր հիմունքների վրայ և ապացուցե՛ք գործով, որ ոչ-մի հիմնական հակամարտութիւն, ոչ մի հիմնական թշնամութիւն աշխատանքի և կապիտալի միջև չը կայ և չի էլ կարող

լինել, որովհետև աշխատանքը և կապիտալը սերտ միացած գործում են ընդհանուր օգտի համար»:

Վերջացրեց կապիտալիստը իր ճառը այնպէս ոգևորւած, որ բանւորներն էլ զգացեցին: Եւ առանց պատճառի չէր այդ: Գործն այնքան պարզ էր, և ինքը կապիտալիստը այնքան էր վայելում ընդհանուրի վստահութիւնը, որ բանւորները չը վաւանեցին ընդունել նրա առաջարկութիւնը:

Սկսեցին աշխատել նոր հիմունքներով, և խաղաղութիւնն ու միառանութիւնը թագաւորեցին մեր մեխի գործարանում: Բոլորն էլ երջանիկ են և զոհ, որովհետև և զառներն (աշխատաւոր ձեռքերն) ողջ են և գայլը՝ (կապիտալիստը) կուշտ: Գործատէրը բարեհոգութեամբ հեգնում է յաւելեալ արժէքը, իսկ բանւորները միայն շէկւած ժպտում են, որովհետև դուրս էր գալիս, որ իբր թէ իրօք յաւելեալ արժէքը սկսել էր կազալ երկու ոտքից էլ:

Պատրաստեցին մեխերի մի դէզ և ուղարկեցին շուկայ,— բանւորները՝ իրանց մասը, իսկ կապիտալիստը՝ իր մասը: Բանւորները յոյս ունիէն առաջին անգամ ամբողջովին ստանալ իրանց աշխատանքով արտադրւած արժէքը, իսկ կապիտալիստը մեծ հաճոյքով հաշուում էր կրկնակի շահը, որ նա պիտի ստանար նոր հիմունքների վրայ դրւած գործից:

Բայց այստեղ պատահեց մի փոքրիկ դժբախտութիւն: Կօմ-միսսիօներները տեղեկացնում են, որ մեխի գները արագ կերպով ընկնում են շնորհիւ ապրանքի աւելացած առաջարկի շուկայում: Պարզեց, որ նոր մեքենայից օգտւել է ոչ միայն նորութիւնների սիրահար մեր կապիտալիստը, այլ և միւս ֆաբրիկաները, որոնք բարեգործութիւններով չէին զբաղւել, այլ վճարել էին բանւորներին ուղղակի աշխատավարձ և ստացել էին իրանց շահը սովորական ձևով: Շնորհիւ դրան առաջաւանից երկու անգամ աւելի մեխ էր արտադրւած. առաջարկը աւելացաւ, պիտի տեղի ունենար մրցում վաճառողների միջև, և ապրանքի վաճառանոցային գինը պիտի ընկնէր (I մաս, գլուխ IV): Ի հարկէ, առաջի զիջողները բանւորները պիտի լինէին, որովհետև սև օրւայ համար շատ քիչ էին հոգացել: Նկատելով, որ գործերը վատ են, նրանք այլևս յոյս չունէին ստանալու իրանց արդիւնքի ամբողջ արժէքը և վերջ ի վերջոյ ուրախ էին, որ ստանում էին նրա

համար այնքան, որքան առաջ ստանում էին աշխատավարձի միջոցով: Իրանից ցածր, ինչպէս մենք գիտենք (գլուխ VII), մեխի գինը չէր կարող երկար մնալ: Այսպիսով նոր հիմունքների վրայ դրւած գործը, կապիտալի և աշխատանքի միութիւնը, հասցրեց բանւորներին այն դրութեան, որ նրանք իրանց արտադրած արդիւնքի ամբողջ արժէքի փոխարէն ստացան միայն «անհրաժեշտ արժէքը»—աշխատավարձը—այն էլ դժւարութեամբ:

Սակայն և մեր բարեհոգի կապիտալիստի՝ կրկնակի շահ ստանալու յոյսն էլ չբացաւ երազի մնալ: Մեխերը նախկին գրնով ծախւելու մասին մտածել անգամ նա չէր կարող: Մրցումը ստիպեց նրան, ինչպէս և մեխի միւս ֆաբրիկաներին, բաւականանալ նախկին շահով: Այսպիսով դուրս եկաւ, որ աշխատանքի արդիւնաւետութիւնը կրկնապատկող նոր մեքենայի ներմուծումը չըփոխեց էապէս ոչ բանւորների, ոչ էլ կապիտալիստի դրութիւնը,—բանւորները արդիւնքի ընդհանուր արժէքից կարող էին ստանալ միայն նախկին միջակ աշխատավարձը, իսկ կապիտալիստը միայն նախկին միջակ շահը: Արդիւնքի ընդհանուր արժէքը մնաց նոյնը: Այդ ի՞նչ է նշանակում: Այդ հարցին պատասխանելու համար պէտք է սկսել մի քիչ հեռից և մի քանի ընդհանուր նկատողութիւններ անել այն բանի մասին, թէ ի՞նչպէս պէտք է ուսումնասիրել և հասկանալ հասարակական երևոյթները:

Ամբողջի եւ մասի կապը: Երբ մեխանիկին հարկաւոր է ուսումնասիրել որ և է նոր, իրան անյայտ մեքենայի ուժը, նա ամենից առաջ ձգտում է հասկանալ նրա իւրաքանչիւր մասի աշխատանքը առանձին-առանձին: Եթէ, օրինակ, շոգեմեքենայ է այդ, նա տեսնում է, որ շոգին կաթսայից մտնում է գլանի մէջ և հրում մխոցի ծայրը, որ կարող է յետ ու առաջ գնալ գլանի մէջ: Մխոցը լծակի կամ անիւի միջոցով շարժում է մետաղեայ գլանակը, որի վրայ ամրացրւած է ատամնաւոր անիւը: Այդ ատամնաւոր անիւի միջոցով շարժումը գլանակի վրայով անցնում է միւս ատամնաւոր անիւին, որը իր կողմից շարժում է այս կամ այն լծակը, և այսպէս մինչև մեքենայի վերջին մասը, որը և կատարում է մեքենայի կոչումը—յետ ու առաջ է մղում կկոցը (բարաբը) շուրհակի դադգեհանի վրայ, իջեցնում և բարձրացնում է վիթխարի մուրճը կամ յետ ու առաջ է քաշում պողպատէ «ռանդան» մետաղէ տախտակի վրայով: Ինքն ըստ ինքեան պարզ

է, որ մեխանիկը կարող է կատարելապէս հասկանալ և հաշուել մեքենայի ոյժը միայն այն ժամանակ, երբ ճշտութեամբ գիտէ նրա բոլոր մասերի գործողութիւնը նրանց փոխադարձ կապակցութեամբ: Եւ ընդհակառակը, մեքենայի որ և է մասի գործողութիւնը և նշանակութիւնը հասկանալ կարելի է միայն այն ժամանակ, երբ ինկատի է առնուած ամբողջ մեքենայի աշխատանքը: Մեխանիկը տեսնում է, որ մի որ և է ատամնաւոր անիւ շաղկապւում է մի ուրիշի հետ, իսկ այդ շարժում է մխոցի ձողը, որը պտոյտ է գալիս մեծ արագութեամբ: Նա առանց դժուարութեան տեսնում է, ինչպէս ատամնաւոր անիւը պտոյտ է բերում մխոցի ձողը, իսկ ինչու է նա այդ անում, մեխանիկը հասկանում է միայն այն ժամանակ, երբ կիմանայ այդ շարժման կապը ամբողջ մեքենայի աշխատանքի հետ:

Վերջենք մի այլ օրինակ: Կենդանու մարմինը, կենդանու օրգանիզմը բաղկացած է մասերից կամ օրգաններից, որոնցից իւրաքանչիւրը կատարում է մի՛ նրան միայն յատուկ աշխատանք: Ստամոքսը փոխադրում են կենդանուն այնտեղ, որտեղ նրա համար կերակուր կայ: Ծնոտները ծամում են կերակուրը, ստամոքսը մարսում է նրան և դարձնում է սննդարար նիւթերը ջրալի: Ստամոքսից սննդարար նիւթերը անցնում են աղիքները, ծծում են աղիքների պատերից ներս և ընկնում արեան մէջ: Իսկ սիրտը քշում է արիւնը և ստիպում սննդարար նիւթերը հասցնել մարմնի բոլոր մասերը: Հասկանալու համար, թէ ինչպէս է ապրում օրգանիզմը, պէտք է գիտենալ, թէ ինչպէս է գործում մարմնի օրգաններից իւրաքանչիւրը: Եթէ, օրինակ, մենք չը գիտենք սրտի գոյութեան և աշխատանքի մասին, այդ դէպքում մեզ անհասկանալի կը մնայ և ամբողջ օրգանիզմի աշխատանքը: Եւ հակառակը, եթէ մենք ուզում ենք իմանալ, թէ ինչ նշանակութիւն ունի սրտի աշխատանքը, այդ դէպքում մենք պէտք է ուսումնասիրենք նրան ամբողջ օրգանիզմի աշխատանքի հետ միասին: Մի խօսքով, որ և է բարդ առարկայի կամ բարդ երևոյթի ուսումնասիրութեան ժամանակ մենք անխուսափելիօրէն գալիս ենք հետևալ եզրակացութեան:

Չի կարելի գիտենալ ամբողջը, երբ չը գիտես նրա մասերն առանձին-առանձին: Եւ հակառակը, որ եւ է մասի նշանակութիւնը կարելի է հա-

կանալ միայն այն դէպքում, երբ ուսումնասիրում ես նրան ամբողջի հետ կապելով:

Այս հասարակ ճշմարտութիւնը պէտք է գործադրել հասարակական կեանքի ուսումնասիրութեան վերաբերմամբ ճիշտ այնպէս, ինչպէս նրան գործադրում են մեքենայի կամ կենդանու օրգանիզմի նկատմամբ: Հասարակական կեանքի, որ երևոյթն էլ վերջենք, նա միշտ կը լինի ամբողջ հասարակական կեանքի միայն մի մասը: Երբ մենք դիտում ենք ապրանքների արտադրութիւնը հասարակութեան մէջ, որ հիմնւած է աշխատակցութեան և աշխատանքի բաժանման վրայ, մենք չենք կարող չը տեսնել, որ իւրաքանչիւր առանձին ապրանք կ'ընտան է ամբողջ հասարակութեան գործունէութեան մի մասնիկը:

Ապրանքը, որպէս հասարակական արդիւնք: Դառնանք թէ-կուզ մեխերի արտադրութեանը: Մի կարևոր բան չէ մեխը, իսկ նայեցէք, թէ որքան բազմատեսակ աշխատանք կայ նրա մէջ: Մեխը շինւում է երկաթից, իսկ երկաթը ձեռք է բերւում հանքից: Եւ ահա, ուրեմն, մեխը պարունակում է իր մէջ մի մասն այն հանքահանի աշխատանքի, որ հանեց հանքը գետնի տակից, այն մշակի, որ փոխադրեց հանքը գործարան հալելու համար, այն վարպետի, որ կանգնած է հալոցային վառարանի առաջ. այն բանւորի, որ կանգնած է գլանելու մեքենայի առաջ. երկաթուղային բանւորների, որոնք երկաթը փոխադրեցին այնտեղ, որտեղ դրնւում է մեխի գործարանը: Բայց այդ ի հարկէ, բոլորը չէ գեռ ևս, Հանքահանը հանում է հանքը ոչ մերկ ձեռքով, այլ նա ունի գործիքներ. հանքահորի մէջ նրան իջեցնում են մեքենայի օգնութեամբ, ջուրը հանքահորի միջից դուրս է քաշում մեքենան,—մի խօսքով հանքը հանելու և նրան երկաթ դարձնելու համար հարկաւոր են մի շարք միջոցներ, որոնք ներկայացնում են նախընտրյալ աշխատանքի արդիւնքը և որոնց արժէքը, ընկնում է (ինչքան որ դուրս գայ) երկաթի վրայ, որից մեխեր են շինում: Բացի այդ, հանքի և երկաթի վրայ աշխատողները իրանք ոչ հաց են թխում, ոչ կօշիկ կարում ոչ էլ քթան պատրաստում: Աշխատանքի տիրող բաժանման շնորհիւ նրանք ստանում են իրանց գոյութեան համար անհրաժեշտ բաները ուրիշ աշխատաւորներից: Ուստի և այդ բոլոր աշխատաւորների աշխատանքն այն չափով, ինչ չափով նրանք միասին մատակարարում էին

գոյութեան միջոցներ հանքահաններին և գործարանային բանուորներին, նոյնպէս մտնում է երկաթի արտադրութեան մէջ: Նոյնը տեղի է ունենում և այդ երկաթից շինած մեխերի արտադրութեան վերաբերմամբ: Արտադրութեան համար հարկաւոր են շինութիւններ, վառարաններ, մեքենաներ, պահեստատեղ և այլն: Արդիւնաբերութեան այդ միջոցները ստեղծող բոլոր մարդկանց աշխատանքը մտնում է մեխի մէջ «նիւթականացած» աշխատանքի մէջ: Այնուհետեւ գալիս է մեխ շինող բանուորի աշխատանքը, և աշխատանքը այն բոլոր արդիւնաբերողների, որոնք կերակրել և պահել են այդ բանուորին այն ժամանակ, երբ նա զբաղւած էր իր անհետաքրքիր գործով: Մի խօսքով, մեխը գործարանային կարգով շինելու համար հարկաւոր է աշխատակցութիւնը՝ ուղղակի կամ անուղղակի՝ հասարակութեան համարեալ բոլոր արդիւնաբերողական ոյժերի: Շնորհիւ աշխատանքի բաժանման՝ հասարակութեան մէջ մեխը, ինչպէս և իւրաքանչիւր այլ ապրանք, արտադրում է ոչ անհատական աշխատանքով, այլ հասարակական: Նա հասարակական աշխատանքի արդիւնք է:

Մինչև այժմ մենք քննում էինք արդիւնաբերութեան միայն նիւթական կողմը, այսինքն հասարակական աշխատանքի որոշ քանակի ուղղակի մարմնացումը ապրանքի մէջ: Այժմ հետեւնք թէ ինչպէս հասարակութեան հոգեւոր, այսինքն մտաւոր և բարոյական կեանքը ազդում է ապրանքների արտադրութեան վրայ: Որքան աւելի բարձր է կրթութիւնը հասարակութեան մէջ, որքան աւելի շատ են նրա մէջ կրթւած տեխնիկներ և ինժեներներ, որքան աւելի ճարպիկ են բանուորները, այնքան աւելի արդիւնաւէտ է նրանց աշխատանքը: Արտադրութեան ամենածանր և ամենակոպիտ մասը կատարում են մեքենաները, պահանջելով շատ աւելի քիչ մարդկային աշխատանք, քան արդիւնաբերութեան նախնական շրջաններում: Ուստի և նոյն ժամանակի ընթացքում (որ կամ ժամ) մարդկային աշխատանքը արտադրում է օգտակար առարկաների-ապրանքների աւելի մեծ քանակ: Այս բոլորը ինքնըստինքեան հասկանալի է և երկար խօսել դրա մասին չարժէ: Հասարակութեան ոչ միայն մտաւոր, այլ և բարոյական մակերևոյթը խորապէս ազդում է արդիւնաբերութեան վրայ: Խօսքը նրա մասին չէ, թէ մի որեւէ աստուածավախ կապիտալիստ իր գործը «աստուածահաճոյ» կերպով կը տանի, իսկ

մի ուրիշը—աւելի վատը բանուորներից երկու կաշի էլ քերթէ: Ինչպէս մենք մի քիչ առաջ տեսանք, կապիտալիստի բարի կամքը շատ քիչ բան կարող է անել, որովհետեւ ինքը կապիտալիստը մի ստրուկ է ընդհանուր արդիւնաբերողական դրութեան: Բայց բանուորական մասսայի բարոյական մակերևոյթը հէնց այն պատճառով, որ նա մասսա է, որ նրա անունը լեգիօն է, անկասկած ազդում է արդիւնաբերութեան ընթացքի վրայ: Որքան աւելի զարգացած է բանուորների մէջ համերաշխութեան զգացմունքը, որքան աւելի եռանդուն կերպով են նրանք պաշտպանում իրար, այնքան աւելի լաւ է նրանց դրութիւնն ոչ միայն նիւթական, այլ և բարոյական տեսակէտից: Անյողդող կերպով տարւած գործադուլի միջոցով բանուորները յաջողեցնում են բարձրացնել աշխատավարձը, կրճատել բանուորական օրը կամ հեռացնել այն վարպետին կամ ինժեներին, որ իր կոպիտ վարմունքով վիրաւորից նրանց մարդկային արժանապատուութիւնը:

Բանուորական օրւայ կրճատման կամ աշխատավարձի բարձրացման դէմ կապիտալիստը ելուում է ոչ միայն այն պատճառով, որ նա ազահ է դէպի շահը: Յաճախ պատահում է, որ արդիւնաբերութեան պայմանների շնորհիւ նա չի կարող բաւարարութիւն տալ բանուորների պահանջներին, այլապէս նա ինքը կ'ընկնի դժուար կացութեան մէջ համեմատած միւս կապիտալիստների հետ, որոնց բանուորները յայտնի են էջի խոնարհութեամբ և համբերութեամբ: Եթէ նա այնուամենայնիւ ստիպւած է լինում գիշել, այդ ստիպում է նրան նոր ճանապարհներ փնտռել, կատարելագործել կամ փոփոխել արդիւնաբերութիւնը: Նոյնը կարելի է ասել և կոպիտ ինժեների մասին: Երբեմն այդպիսի ինժեների յետևում կապիտալիստը զգում է իրան որպէս քարէ պատի յետևում,—այնքան նա լաւ գիտէ իր գործը: Բայց ահա նա ստիպւած է բաժանուել նրանից, որովհետեւ այդ պարոնը իր կոպիտ վերաբերմունքով վիրաւորում էր բանուորների մարդկային արժանապատուութիւնը: Մինչև որ կապիտալիստը մի նոր ինժեներ գտնի, արդիւնաբերութիւնը կը կաղի մի քիչ: Միւս կողմից բանուորական մասսայի բարոյական մակերևոյթը կախւած է ամբողջ հասարակութեան բարոյական մակարդակից: Որքան աւելի շատ են հասարակութեան մէջ լաւ մարդիկ, որոնք իմանալով թէ մրտեղ է արդարութիւնը և անարդարութիւնը

մարդկային գործերի, իրանց գիտութիւնը տանում են դէպի աշխատաւոր մասսան, կրթում և լուսաւորում են նրան,—այնքան աւելի գիտակից է դառնում մասսան, այնքան աւելի բարձրանում է նրա բարոյական և մտաւոր մակարդակը: Իսկ թէ ինչ հետեանքների է հասցնում գիտակցականութեան զարթոնումը մասսաների մէջ, բաւական պարզ կերպով այդ պայցուցեց ուսական կեանքը վերջին տարիների ընթացքում:

Այսպիսով վերոյիշեալից երևում է, որ նոյնիսկ առանձին ապրանքի արտադրութիւնը հազարումի թելերով կապած է հասարակական կեանքի այլ արտադրութիւնների հետ: Իսկ արդիւնաբերութիւնը ամբողջութեամբ վերացած՝ ամբողջ հասարակութեան կենսական գործ է կամ գիտնական լեզուով ասած՝ նրա օրգանական ֆունկցիան է: Ուստի իւրաքանչիւր արդիւնաբերւած ապրանք ներկայանում է որպէս հասարակական արդիւնքի մի մասը: Նրան արտադրել է ոչ անհատական աշխատանքը այս կամ այն արդիւնաբերողի, այլ միահամուռ գործակցութիւնը հասարակութեան բոլոր արդիւնաբերող ոյժերի: Ամեն մի ապրանքի մէջ պարունակւում են, նիւթականանում են ամենաբազմատեսակ աշխատանքի մասնիկները: Այդ աշխատանքի ամբողջ գումարը ուղղւած է մի նպատակի—ապրանքի արտադրութեան: Բայց երբ ապրանքը արդիւնաբերւած է, նրա արտադրութեան համար անհրաժեշտ աշխատանքի բոլոր առանձին տեսակները կորչում են նրա մէջ և փոխարինւում մի տեսակով—հասարակական աշխատանքով: Պատրաստի մեխի մէջ դուք չէք կարող զանազանել, թէ որտեղ է հանքագործի աշխատանքը, որ երկաթէ հանքը հանեց գետնի տակից, որտեղ է մեխանիկի աշխատանքը, որ կանգնած էր բարձրացնող մեքենայի առաջ, որտեղ է բանւորի աշխատանքը, որ երկաթից թելեր էր շինում և այլն: Պատրաստի մեխի մէջ դուք տեսնում էք միայն որոշ քանակութիւն միջին մարդկային աշխատանքի, այն էլ ոչ անհատական, այլ հասարակական աշխատանքի: Այսպիսով ապրանքի արժէքը որոշւում է նրա արտադրութեան համար անհրաժեշտ միջին հասարակական աշխատանքի քանակով:

Այժմ մեզ համար հասկանալի է, թէ ինչու աշխատանքի արդիւնաւէտութիւնը կրկնապատկող նոր մեքենայի ներմուծումը չը փոխեց ոչ բանւորների, ոչ էլ կապիտալիստի դրութիւնը: Ինչու բանւորների աշխատանքով արդիւնաբերւած ապրանք-

ների ընդհանուր արժէքը մնաց նոյնը—ինչ որ էր հին մեքենայի ժամանակ: Մեխերի արժէքը որոշւում է նրանց արտադրութեան համար անհրաժեշտ միջին հասարակական աշխատանքի քանակով: Հին մեքենայի ժամանակ, որը օրական մարդու վրայ տալիս էր 3000-ական մեխ, միջին հասարակական-բանւորական ոյժի օրւայ աշխատանքը տարածւում էր 3000 մեխի վրայ: Երբ նոր մեքենան կրկնապատկեց աշխատանքի արդիւնաւէտութիւնը, միջին հասարակական բանւորական ոյժի նոյն օրական աշխատանքը սկսեց տարածել 6000 մեխի վրայ: Երկու անգամ աւելի մեխ արտադրեց, բայց դրա փոխարէն իւրաքանչիւր մեխի արժէքը առանձին վերցրած պակասեց երկու անգամ, այդ պատճառով էլ օրական արդիւնքի ընդհանուր արժէքը մնաց անփոփոխ:

Սրանից պէտք է հետեցնել, որ մեքենան չի ստեղծում արժէքներ և որ միայն մարդկային աշխատանքը, այն էլ միջին հասարակական աշխատանքն է կազմում ապրանքների արժէքի հիմքը:

Դժւար չէ նկատել, որ իրերի դրութիւնը բնաւ չէր փոխւի, եթէ Փարրիկանտները, իրանց գործարաններում նոր մեքենաներ մտցնելով, բանւորների թիւը կրկնակի կրճատէին: Աշխատանքի կրկնապատկւած արդիւնաւէտութեան շնորհիւ արտադրող մեխերի քանակը կրմար նոյնը, ինչ որ էր առաջ: Այդ պատճառով մեխերի գինը չէր ընկնի իսկոյն եթ, և նրանք կըծախւէին իրանց իսկական արժէքից թանկ: Բայց այդ դէպքում մեխի Փարրիկանտները կըստանային այնպիսի բարձր շահ, որ կոստիպէր և ուրիշ կապիտալիստներին ձեռք զարնել նոյն գործին, և մրցումը չէր յապաղի իջեցնել այդ ձեռնարկողների շահը մինչև նախկին միջին մակերևոյթը:

Արժէքը մնալովստ արդիւնաբերութեան ժամանակ, Սակայն, ինչ կըլինէր, եթէ մեխի որ և է Փարրիկանտ հնարէր կամ ձեռք բերէր աշխատանքի արդիւնաւէտութիւնը կրկնապատկող մի մեքենայ և իր արդիւնաբերութիւնը պահէր, որպէս գաղտնիք: Չէ որ այդ դէպքում նա իր ապրանքը կըծախէր նրա իսկական արժէքից բարձր: Անկասկած: Մեխի ուրիշ Փարրիկանտների հետ համեմատած՝ ձեռնադրից բառերաբառած այդ կապիտալիստը կըստանար յաւելալ շահ, որին եթէ ուզենար՝ նա կարող էր նոյնիսկ մասնակից անել և իր բանւորներին: Եւ այդ բնաւ չէր հակասի արժէքի աշխատաւորական հիմքին, որովհետեւ կապիտա-

ձառ վներով շնորհիւ արդիւնաբերութեան՝ նոանց համար բացառապէս նպաստաւոր, իսկ ուրիշներին անմատչելի պայմաններին։ Բայց և մենավաճառ գները չեն կարող բարձրանալ որոշ ապրանքի իսկական գնից վեր, որ համապատասխանում է արդիւնաբերութեան միջին (և ոչ բացառիկ) պայմաններին։ Պտղաբեր հողի տէրը չի կարող իր ցորենը ծախել աւելի թանկ, քան միջին հողաբաժնի տէրը, ճիշտ այնպէս, ինչպէս արդիւնաբերութեան նոր և շահաւէտ գիւտի գաղտնիքի տէր ֆաբրիկանտը չի կարող իր ապրանքը ծախել աւելի թանկ գնով, քան ֆաբրիկանտները, որոնք շահագործում են բոլորին մատչելի ձևով։ Այսպիսով, եթէ ի նկատի առնենք ոչ առանձին արդիւնաբերողին և ոչ առանձին ապրանքը, այլ որոշ ձևի ժամանակ արդիւնաբերութիւնը (ոչ բախտաւոր գործարանատիրոջ գաղտնիքի միջոցով արտադրւած մեխերը, այլ ընդհանրապէս բոլոր գործարանատէրերի արդիւնաբերած մեխերը), դուրս է գալիս, որ կապիտալիստական կարգերում ապրանքների արժէքը որոշւում է նրանց արդիւնաբերութեան համար անհրաժեշտ միջին հասարակական աշխատանքով։ Միայն այս է ասում արժէքի աշխատանքային թէօրիան։ Նա պարզաբանում է, թէ ո՞րն է աղբիւրը ապրանքների արժէքի արդիւնաբերութեան այն ձևի ժամանակ, որ թագաւորում է այժմ կապիտալիստական երկիրներում։ Բայց նա բնաւ նպատակ չունի տալու մի ընդհանուր չափ, որով հնարաւոր լինի որոշել արժէքը այն բոլոր բաների, որոնք կարող են ծախսուել և գնուել։ Որովհետեւ, եթէ ապրանքային արդիւնաբերութիւնից գէթ մի քիչ հեռու գնանք, այդ դէպքում գնաող և ծախսող իրերի արժէքը յաճախ կորցնում է իսպառ իր տնտեսական իմաստը։ Օրինակ դժւար չէ բերել։ Յայտնի է, որ վերջին 20—30 տարիների ընթացքում վիթխարի չափերի է հասել հին մարկաներ հաւաքելու սովորութիւնը։ Օրինակ մի որևէ տձև, բայց հազադիւր մարկայի համար բիրտալում (կայ առանձին օրիժա այդ «ապրանքի» համար) վճարում են չը տեսնւած փողեր—հազարաւոր բոլրիներ։ Հարց է առաջ գալիս, թէ ինչո՞վ է որոշւում հին մարկաների արժէքը։ Այդ հարցին կարելի է պատասխանել մի ուրիշ հարցով։ Ինչո՞վ է որոշւում և որքան մեծ է ցանկութիւնը անմիտ կերպով շոտլանդական փողերը այն մարդկանց մօտ, որոնց համար «արժէքները» ձեռք են բերւում առանց

որևէ աշխատանքի։ Իւրաքանչիւրի համար պարզ է, որ այդ հարցի լուծման համար անհրաժեշտ է դիմել հոգեկան հիւանդաների բժշկին և ոչ տնտեսագէտին։ Որովհետեւ արդիւնաբերութեան հետ հին մարկաների արժէքը ոչ մի առնչութիւն չունի։ Այն, ինչ որ մենք ասացինք պօստային մարկաների մասին, կարելի է կիրառել աւելի կամ պակաս չափով մի շարք այլ «ապրանքների» վերաբերմամբ, որոնք, չը լինելով ապրանքային արդիւնաբերութեան առարկայ, ունին սակայն վաճառանոցային գին։

Այս գլխում մեր ասածից կարելի էր եզրակացնել հետեւեալը.—

Արդիւնաբերութեան կապիտալիստական կարգերում հասարակական աշխատանքն է միակ աղբիւրը ապրանքների արժէքի։

Ապրանքների արժէքը որոշւում է նրանց արդիւնաբերութեան համար անհրաժեշտ միջին հասարակական աշխատանքի քանակով։

II

ԱՐԺԷՔՆԵՐԻ ԲԱՇԽՈՒՄԸ

Մենք տեսանք թէ ի՞նչպէս և ո՞ւմ միջոցով են ստեղծւում արդիւնաբերութեան առարկայ կազմող արժէքները ժամանակակից հասարակութեան մէջ։ Այժմ նայենք, թէ ի՞նչ չափով և ո՞ւմ ձեռքն են ընկնում, ի՞նչպէս են բաշխւում ստեղծւած արժէքները հասարակութեան մէջ։

Որովհետեւ բաշխումը սերտ կերպով կապւած է արդիւնաբերութեան հետ, ուստի արդիւնաբերութիւնն ուսումնասիրելու ժամանակ մենք արդէն քիչ-շատ ծանօթանանք և բաշխման հետ։ Մենք իմացանք, որ իր աշխատանքով արդիւնաբերւած արժէքներից բանւորը ստանում է անհրաժեշտ արժէքը, ճիշտ այնքան, որքան հարկաւոր է նրան՝ իրան և իր ընտանիքը պահելու համար. մնացածը, յաւելիալ արժէքը մտնում է կապիտալիստի գրպանը։ Բայց բաշխման էութիւնը ըմբռնելու, պարզելու համար այն ազդեցութիւնը, որ նա գործում է հասարակութեան ամբողջ կազմի վրայ,—մենք նոյնպէս ստիպւած ենք ուսումնասիրել արժէքների բաշխումը արդիւնաբերութեան ոչ այս կամ այն ձևով, այլ հասարակութեան մէջ՝ վերցրած ամբողջութեամբ։ Արդիւնաբերութիւնն ամբողջ հասարակութեան կենսական գործն է,

օրդանական ֆունկցիան: Ուստի և բաշխումը, որը սերտ կերպով կապւած է արդիւնաբերութեան հետ, պէտք է քննել ամբողջ հասարակութեան մէջ: Եթէ մենք կանգնենք այդ տեսակէտի վրայ, կը տեսնենք, որ աշխատանքով արդիւնաբերւած արժէքները բաշխւում են հասարակութեան մէջ հետեւեալ կերպով:

Արդիւնաբերութեան գործիքների եւ միջոցների պահպանումը կանոնաւոր դրութեան մէջ: Արժէքների մի մասը գնում է արդիւնաբերութեան գործիքները և միջոցները կանոնաւոր դրութեան մէջ պահպանելու և վերանորոգելու համար: Մնացած մեքենայի փոխարինումը նորով, գործիքների և շէնքերի վերանորոգումը, հացահատիկների պաշարի համար արած նախապատրաստութիւնները, անասունների պահպանումը և այլն, կլանում է տարեկան արդիւնաբերութիւնից արդիւնքների որոշ մասը: Նա կազմում է արդիւնաբերութեան գործիքների և միջոցների հետ ամբողջ հասարակութեան հարստութիւնը, թէև այժմ արդիւնաբերութեան այդ գործիքները և միջոցները կարգադրում են մասնաւոր սեփականութեան իրաւունքներով հասարակութեան միայն որոշ անդամները, կապիտալիստները: Լինելով սեփականատէր, կապիտալիստը օգտւում է նրանցից, որպէս զի բանւորից շահ կորզէ: Նա կարող է ծախել նրանց ուրիշ կապիտալիստի կամ յանձնել ժառանգաբար իր ազգականներին: Բայց ոչ մի կապիտալիստ չի կարող իր հետ գերեզման տանել գործարանը կամ նոյնիսկ ոչնչացնել նրան: Կապիտալիստները փոփոխւում են, ապրում են մեռնում, իսկ արդիւնաբերութեան միջոցները մնում: Արդիւնաբերութեան միջոցները հասարակութեան հարստութիւնն են կազմում, որովհետև նրանք ծառայում են ամբողջ հասարակութեան, նրանցով ապրում է ամբողջ հասարակութիւնը: Շնորհիւ հասարակական վատթար կարգերի, նրանք այժմ հնարաւորութիւն են տալիս հասարակութեան չնչին փոքրամասնութեան, կապիտալիստներին, ստրկացնել և ճնշել հասարակութեան ահազին մեծամասնութիւնը, այսինքն բոլոր աշխատաւորներին, բայց երբ կապիտալիստական կարգերը տեղի կը տան սօցիալիստական կարգերին, արդիւնաբերութեան միջոցները կը լինեն ոչ միայն հասարակական հարստութիւնը, այլ և կը գտնուին հասարակութեան շահեցողութեան տակ,—այն շահը, որ այժմ կապիտալիստ-

ները դուրս են բերում նրանցից և ծախսում յաճախ մնասական և խելագար փարթամութեան վրայ, կը գնաւ հասարակութեան բոլոր անդամների կարիքների աւելի հաւասար բաւարարութեան համար: Այն ժամանակ կը փոխւի արդիւնաբերութեան միջոցների շահեցողութեան ձևը, իսկ նրանց հասարակական էութիւնը կը մնայ նոյնը *): Լինելով հասարակութեան նիւթական հիմքը արդիւնաբերութեան միջոցները, գոյութիւն ունեն անկախ նրանից, թէ ով և ինչպէս է նրանցից օգտւում,—գոյութիւն ունեն մինչև այն ժամանակ, քանի որ գոյութիւն ունի ինքը հասարակութիւնը: Ահա թէ ինչու արժէքների այն մասը, որ ծախսւում է արդիւնաբերութեան միջոցների և գործիքների պահպանութեան համար կանոնաւոր դրութեան մէջ, քիչ է ազդում հասարակութեան կարգերի վրայ: Ոչ ոք չի կարող գնել նրա վրայ իր թաթը և իւրացնել նրան, այլապէս հասարակութեան ամբողջ հիմքը կը մատնւի քայքայման և հասարակութիւնն անխուսափելիօրէն կը կործանւի: Անհամեմատ աւելի ուժեղ կերպով է ազդում հասարակութեան կազմաւորի վրայ այն արժէքների բաշխումը, որոնք մնում են արդիւնաբերութեան միջոցների և գործիքների պահպանման համար ծախսւած գումարները դուրս գալուց յետոյ: Այստեղ արդէն խօսքը երկրային բարիքների բաշխման մասին է կենդանի մարդկանց—հասարակութեան անդամների միջև, որոնցից իւրաքանչիւրը ձգտում է ստանալ իր համար ողջան կարելի է շատ: Յետոյ մենք կը տեսնենք թէ ինչպիսի հասարակական հետեւանքների է հասցնում այս հասարակ և կատարելապէս բնական դրութիւնը:

Արժէքների այդ մնացած մասը բաշխւում է իր կողմից երկու հաւասար մասերի:

Մի մասը գնում է անմիջական արդիւնաբերողների ապրուստի համար. նա պարունակում է իր մէջ արդիւնաբերողների և նրանց ընտանիքների գոյութեան համար անհրաժեշտ արժէք-

*) Երբ մեր գիւղացիները ասում են, որ հողը «Աստուծոնն» է, որ նա պէտք է մատչել լինի իւրաքանչիւր մարդու, որ կուզէ նրան մշակել և ոչ թէ լինի ամեն տեսակ ձրիակերների ձեռքում,—այդ դէպքում նրանք հասարակ խօսքերով միայն արտայայտւում են իրանց միտքը՝ հողի, որպէս արդիւնաբերութեան միջոցի, հասարակական էութեան մասին:

ները: Մենք արդէն գիտենք, որ այդ աշխատավարձն է կամ «անհրաժեշտ արժէքը»: Միւս մասը գնում է արդիւնաբերութեան միջոցների և գործիքների տէրերին և նրանց բազմաթիւ փաստաբաններին և արբանակներին: Նա կազմում է ամբողջ «յաւելեալ արժէքը», որը ստեղծւում է հասարակութեան մէջ անմիջական արդիւնաբերողների աշխատանքով, բայց ընկնում է մեծ մասամբ ձրիակերների ձեռքը: Քննենք աւելի մանրամասն այդ երկու մասերն էլ առանձին-առանձին:

Ա. «ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ԱՐԺԷՔԸ» ԿԱՄ ԱՇԽԱՏԱՎԱՐԶԸ

Ա.) Աշխարայ աշխատավարձ:—Պարզելու համար, թէ ինչ է աշխատավարձը, «Հարուստների և աղքատների» I մասում (գլ. III) բերւած էր մի հասարակ դրութիւն: Դէմադէմ դրւած էին մի կողմից՝ արդիւնաբերութեան բոլոր միջոցներից զրկւած արդիւնաբերողները—աշխատաւոր ձեռքերը, միւս կողմից՝ արդիւնաբերութեան այդ հէնց միջոցների տէր կապիտալիստները: Յոյց էր տրւած, թէ ինչպէս այդ դրութիւնն անխուսափելիօրէն հասցնում է այն հետեւեալին, որ արդիւնաբերողը իր աշխատանքի արդիւնքից ստանում է աշխատավարձի ձեռք միայն այնքան, որքան անհրաժեշտ է նրա հոգին մարմնի մէջ պահելու համար. իսկ մնացածը մտնում է կապիտալիստի զրպանը: Արդիւնաբերողը գործում է այստեղ միայն, որպէս աշխատաւոր ոյժ. արդիւնաբերութիւնը ղեկավարողը նա չէ, արդիւնաբերած ապրանքը նրանը չէ, այլ կապիտալիստին: Այստեղ ամեն մէկի համար, պարզ է, որ այդպիսի՝ արդիւնաբերութեան միջոցներից բոլորովին զրկւած արդիւնաբերողները — «պրօլետարները» — ընդհանուր աշխատանքով արդիւնաբերւած արժէքների գումարից ստանում են այնքան, որքան անհրաժեշտ է նրանց բանւորական ոյժի պահպանման համար, այսինքն աշխատավարձը: Բաշխման ենթարկւած արժէքների այդ մասը կարելի է անւանել աշխարայ աշխատավարձ:

Բ.) Փողարկւած աշխատավարձ: Արդիւնաբերութեան միջոցներից բոլորովին զրկւած արդիւնաբերողները, պրօլետարները կազմում են բոլոր արդիւնաբերողների միայն մի չնչին մասը, նոյնիսկ կապիտալիզմի առաջաւոր երկիրներում, իսկ մեզանում,

Ռուսաստանում, աւելի ևս: Եթէ հաշուելու լինենք բոլոր քաղաքային բանւոր-պրօլետարներին և բոլոր գիւղական բանւորներին, որոնք ոչնչից ոչինչ չունեն և աշխատում են, որպէս մշակներ, կալածատիրոջ կամ «կուլակի» համար, այդ դէպքում ներանք բոլորը միասին հազիւ կազմեն ամբողջ աշխատաւոր ժողովրդի մի տասերորդ մասը: Հարց է ծագում, — ինչ դրութեան մէջ են գտնւում մնացած արդիւնաբերողները, որոնք չեն զրկւել արդիւնաբերութեան միջոցներից: Աշխատանքով արդիւնաբերւած արժէքների ընդհանուր գումարի ուր մասն է ընկնում ներանց ձեռքը բաշխման ժամանակ: Մի՞թէ դեռ պրօլետար չը դառած այդ արդիւնաբերողները, որոնք $\frac{3}{10}$ մասն են կազմում ամբողջ աշխատաւորութեան, ստանում են ամբողջը, որ նրանք արտադրում են, և՛ «անհրաժեշտ արժէքը» և՛ «յաւելեալ արժէքը»:

Աւագ. մենք արդէն գիտենք, որ այդ այդպէս չէ: Նախ և առաջ չը պէտք է մոռնալ, որ ինքնուրոյն արդիւնաբերողները, որոնք ունեն իրանց աշխատանքի գործադրման համար անհրաժեշտ՝ արդիւնաբերութեան բոլոր միջոցները, այնքան քիչ են, որ նրանց կարելի է հաշիւ չառնել: Մանաւանդ որ մեծ մասամբ այդպիսի ապահովւած ինքնուրոյն արդիւնաբերողները ամեն կերպ ձեռտում են լայնացնել իրանց գործը և գցել իրանց լծի տակ աւելի զրկւած արդիւնաբերողներին նրանց աշխատանքից օգտւելու համար: «Խելքը գլխին» փականագործի նման, որի մասին գրւած էր «Հարուստների և աղքատների» առաջին մասում, այդպիսի ինքնուրոյն արդիւնաբերողները հետզհետէ մտնում են կապիտալիստների դասակարգի մէջ: Բայց մնացած արդիւնաբերողների ահագին մեծամասնութիւնն արդիւնաբերութեան միջոցներ ունի այնքան, որքանը բաւական չէ նրանց աշխատանքը գործադրելու համար: Հասկանալի է, որ արդիւնաբերութեան միջոցների պակասութիւնը զգացող արդիւնաբերողի դրութիւնը շատ քչով է տարբերւում այն պրօլետարի դրութիւնից, որը նրանցից բոլորովին զուրկ է: Պրօլետարը ընկնում է արդիւնաբերութեան այդ միջոցների տէր՝ կապիտալիստի ձանկը: Նոյն տեղն է ընկնում և այն արդիւնաբերողը, որը արդիւնաբերութեան միջոցների պակաս է զգում, որովհետեւ խօս նա չի կարող ժամանակի մի մասն աշխատել, իսկ մնացած ժամանակը «ատամները դարակը դնել»: Նրա և պրօլետարի միջև եղած տարբերութիւնը միայն այն է,

որ պրօլետարը ազատ թռչուն է, ստանում է աշխատավարձ, իսկ արդիւնաբերութեան վրայ նա իր գլուխը չի կոտորում,—այսօր աշխատում է մի գործարանում, դուր չեկաւ—գնաց մի ուրիշ գործարան: Իսկ այն արդիւնաբերողը, որը ստիպւած է արդիւնաբերութեան միջոցների մի մասը վերցնել կապիտալիստից, ինքն է ղեկավարում իր արդիւնաբերութիւնը և վերցնում իր վրայ նրա ամբողջ պատասխանատուութիւնը: Հէնց որ նրա գործը մի քիչ թարս գնաց, գրութիւնը ջուրն ընկնելու չափ վատանում է:

Մենք արդէն քանիցս անգամ ասել ենք, որ ինքնուրոյն արդիւնաբերող-արհեստաւորները և արդիւնաբերող-հողագործները ոչ միայն չեն ստանում յաւելեալ արժէքը, այլ նոյն իսկ յաճախ զրկւում են և «անհրաժեշտ արժէքի» մի մասից, այսինքն ստանում են աւելի քիչ, քան պրօլետարները գործարանում: Նրանց ամբողջ ինքնուրոյնութիւնն ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ ճակատագրի հեգնանք: Տնայնագործ-կօշկաւորը, որից վաշխառու-վաճառականը, որպէս սարղը՝ ճանձից, ծծում է բոլոր հիւթերը՝ գերձակը, որը օրական 18 ժամ է աշխատում պատրաստի շորերի որևէ խանութի համար, նրանք «պրօլետարներ» չեն—չէ՞ որ նրանք տէրեր են արդիւնաբերութեան իրենց միջոցների՝ մէկը ունի «բիզ», ձիւթած թել, դանակ և մի քանի զոյգ կողապարներ, իսկ միւսը՝ ասեղներ, մկրատ և արդուկ (ութօ): Բայց երբ գործը հասնում է բաշխման, այդ «ինքնուրոյն արդիւնաբերողները» հազար անգամ աւելի ուրախ կը լինէին ստանալու նոյնքան, որքան ստանում է գործարանային պրօլետարը, որովհետև «ինքնուրոյն արդիւնաբերողներ» էլ նրանք դառնում են աւելի դառն անհրաժեշտութիւնից, քան պրօլետար լինել չուզեանալուց:

Աւելի լաւ դրութեան մէջ է բաշխման ժամանակ և արդիւնաբերող-հողագործը: Նա տէր է արդիւնաբերութեան միջոցների—նա ունի հողաբաժին և հող մշակելու գործիքներ: Բայց նրա դժբախտութիւնն այն բանի մէջն է, որ նրա հողաբաժինը սաստիկ փոքր է, որպէսզի կլանի նրա ամբողջ աշխատանքը ժամանակը և կերակրէ նրան: Եւ ահա արդիւնաբերող-հողագործը ստիպւած է կապալով հող վերցնել կամ կալածատիրոջից կամ ւետութիւնից: Իսկ որովհետև հողի պահանջը չափազանց մեծ է և մատչելի հողը՝ քիչ, և ուրիշ ելքը չը կայ,—ուստի նա ստիպ-

ւած է վճարել այն կապալագինը, որ նրանից կը պահանջեն, կամ ստիպւած է աշխատել բերքի մի մասը տալու պայմանով: Այդ պատճառով հասկանալի է, որ նրա աշխատանքով արդիւնաբերւած արժէքներից հողագործին մնում է միայն այն մասը, որը հազիւ-հազ նրան կը փրկէ սովամահից,—այն էլ ոչ միշտ:

Այսպիսով բաշխման ժամանակ անհրաժեշտ արժէքը—աշխատավարձը ընկնում է ոչ միայն արդիւնաբերող—պրօլետարների ձեռքը, այլ և այն արդիւնաբերողների, որոնք դեռ իսպառ զրկւած չեն արդիւնաբերութեան միջոցներից: Տարբերութիւնը միայն նրանումն է, որ պրօլետարը ստանում է աշխատավարձը անմիջապէս (չաբաթ օրը՝ կօնտօրը չի կից), իսկ հողագործի կամ տնայնագործի աշխատավարձը ծածկւած է ինքնուրոյն արդիւնաբերութեան քօղի տակ: Իսկ երբ այդպիսի «ինքնուրոյն» արդիւնաբերողը կը ծախէ իր ապրանքը և կազատւի նրան ամեն կողմից կպած տղրուկներից, նրան բաժին կընկնի նոյնքան—եթէ ոչ աւելի պակաս—որքան և պրօլետարին: Ուստի և այն բաժինը, որ ստանում են արժէքների ընդհանուր գումարից արդիւնաբերութեան միջոցներից դեռ վերջնականապէս չը զրկւած արդիւնաբերողները, կարելի է քօղարկւած աշխատավարձ անւանել: Դրժւար չէ նկատել, որ աշկաւայ և քօղարկւած աշխատավարձները հարազատ քայրեր են, որովհետև նրանց ծագումը նոյնն է,—ծագում են նրանք այն բանից, որ արդիւնաբերողը կտրւում է արդիւնաբերութեան միջոցներից: Եւ, ինչպէս ասւած է վերեւում, կապիտալի իշխանութեան տակ ընկնում է միատեսակ կերպով և՛ պրօլետարը և արդիւնաբերողը, որ իսպառ չէ զրկւել դեռ արդիւնաբերութեան միջոցներից: Որովհետև եթէ միայն արդիւնաբերողը չ'ունի բաւականաչափ արդիւնաբերութեան գործիքներ իր աշխատանքը նրանց միջոցով գործադրելու և դրանով իր ապրուստը հայթհայթելու,—սովով գցում է նրան կապիտալիստի թաթը նոյնքան անխուսափելիօրէն, որքան և պրօլետարին: Իսկ կապիտալիստը խուզում է նրանց նոյն սանդղով—տալիս է նրանց այնքան աշխատավարձ—միևնոյն է աշկաւայ, թէ քօղարկւած, որքան այդ անհրաժեշտ է նրանց կենդանի մնալու համար, իսկ իրան թողնում է մնացածը:

Ներքևում դեռ խօսք կըլինի այն սերտ կապի մասին, որ

կուլթան փայերի կամ ակցիաների որոշ քանակ և ստանալ ոչ միայն կապիտալի շահը, այլ և ձեռնարկողական շահը: Բայց ինչու՞ է յաճախ և այն, որ բանկիրների սարքած ձեռնարկութիւնները ոչ միայն եկամուտ չեն տալիս, այլ և տրաքում են սապոնի բշտիկների նման, կորստեան մատներով ծախած գումարները ամբողջութեամբ կամ մասամբ: Այն ժամանակ բանկիր պարոնները «միւֆիդ» են լինում և ստեղծում է այն, որի անունն է բանկային կրախ (սնանկութիւն): Այն ժամանակ լալիս են ոչ միայն ձեռնարկողական շահի սիրուն զոհ գնացած բանկիրները և ակցիոներները, այլ և այն անհատները, որոնք իրանց կապիտալը տեղաւորել էին բանկում սովորական տոկոսով, չը գիտենալով, որ բանկի գործերը վատ են: Այդպիսի բանկային կրախները (սնանկութիւնները) պատահում են բաւական յաճախ, որովհետեւ շահի յետեւից ընկած լինելով, շատ բանկիրներ ընկնում են սպեկուլիացեաների, անվստահելի ձեռնարկութիւնների մէջ, և կորցնում են ոչ միայն իրանց կապիտալները, այլ և ուրիշները բազմաթիւ դրամագլուխները:

Բ. ՁԵՌՆԱՐԿՈՂԱԿԱՆ ՇԱՀ

Կապիտալի շահից ջուկ կապիտալիստական հիմունքների վրայ դրւած արդիւնաբերութիւնը տալիս է, ինչպէս ասացինք, և ձեռնարկողական շահ: Դա յաւելեալ արժէքի այն մասն է, որ ընկնում է ճարպիկ մարդու գրպանը, որպէս նւէր այն բանի համար, որ նա է ձեռնարկութեան նախաձեռնողը և նա է իր ըիսկով նրան տանում: Հասկանալի է, որ երբ ձեռնարկողը ինքն էլ հէնց կապիտալի տէրն է, նա ստանում է իր գործից և կապիտալի տոկոսը և ձեռնարկողական շահը: Բայց կապիտալ չունենալը բնաւ դեռ արգելք չէ ճարպիկ մարդու համար ձեռնարկելու որևէ կապիտալիստական գործ: Բանկիրները իրանց կրեդիտային (փոխառու) հիմնարկութիւններով հաճութեամբ նըբան կօգնեն, եթէ միայն ձեռնարկութիւնը բաւականաչափ շահաւէտ և վստահելի թւայ նրանց:

Այստեղ մենք ստիպւած ենք քննութեան առնելու մի քիչ հասկանալի հարց, որ վերաբերում է կապիտալիստական ձեռնարկութիւնների տւած շահին: Դա կապիտալի շահի՞ ախպէս կօչ-

ւած՝ հաւասարման հարցն է արդիւնաբերութեան զանազան փուլերում: Ահա թէ բանը ինչու՞ն է: Մենք արդէն գիտենք, որ յաւելեալ արժէքը կապիտալիստական ձեռնարկութիւնների մէջ միակ աղբիւրն է շահ ստանալու: Որքան աւելի յաւելեալ արժէք է ստանում կապիտալիստը, այնքան աւելի մեծ է նրա շահը: Իսկ որովհետեւ յաւելեալ արժէքը ստեղծւում է բանւորների ձեռքով, ուստի որքան աւելի բանւորներ աշխատեցնէ իր համար կապիտալիստը, այնքան աւելի մեծ կըլինի նրա շահը: Հասկանալի բան է, որ կապիտալիստը խիստ կուզէ լծել որքան կարելի է շատ բանւորներ: Բայց նրա ցանկութեանը սահման է դնում կապիտալի այն չափը, որ նա կարող է գործադրել արդիւնաբերութեան համար: Բանւորների աւելի մեծ քանակ բանեցնելու համար, հարկաւոր է լայնացնել արդիւնաբերութիւնը, կառուցանել նոր շէնքեր, գնել նոր մեքենաներ և այլն: Իսկ եթէ դրա համար կապիտալ չըկայ, ստիպւած ես բաւականանալ ունեցածովդ:

Բայց արդիւնաբերութիւն էլ կայ, արդիւնաբերութիւն էլ: Մէկի համար հարկաւոր են թանկնոց մեքենաներ և քիչ բանւորներ: Իսկ միւսի համար մեքենաների ծախսը փոքր է, բայց անհրաժեշտ բանւորների թիւը՝ մեծ: Եթէ ընդունենք, որ այդ արդիւնաբերութիւնները տանող երկու կապիտալիստներն էլ ծախսել են միաչափ դրամագլուխ, այդ դէպքում դուրս կը գայ, որ մէկի համար շատ բանւորներ են աշխատում, իսկ միւսի համար՝ քիչ: Այն կապիտալիստը, որի մօտ շատ բանւորներ են աշխատում, պէտք է այդ պատճառով աւելի մեծ շահ ստանար իր կապիտալից, քան միւսը: Մինչդեռ յայտնի է, որ միաչափ կապիտալները բերում են միջին թւով հաւասար շահ: Ինչու՞ն է կապիտալի շահի այդ հաւասարման պատճառը: Այդ հարցին պատասխանելու համար, մենք պիտի յրշեցնենք այն, որ մենք ասացինք վերևում մասի եւ ամբողջի կապի մասին: Կապիտալի շահի հաւասարումը կախած է ընդհանրապէս արժէքների բաշխումից, իսկ ինքը բաշխումը ուղղակի կախում ունի որոշ հասարակութեան ամբողջ արդիւնաբերութիւնից: Ուստի կապիտալի շահի հաւասարումը կարելի է հասկանալ միայն այն ժամանակ, երբ ի նկատի է առնւում նրա կախումը ամբողջ բաշխումից և ամբողջ արդիւնաբերութիւնից:

Արդիւնաբերութեան կապիտալիստական կարգերում աշխա-

տանքը շաժողութեան է բերուում կապիտալի միջոցով: Եւ եթէ վերցնենք արդիւնաբերութեան ոչ այս կամ այն ճիւղը, հասարակութեան արդիւնաբերութիւնը վերջինիս ամբողջութեամբ, այդ դէպքում դուրս է գալիս, որ միջին հասարակական աշխատանքի իւրաքանչիւր քանակի վրայ ընկնում է կապիտալի որոշ քանակ: Արդիւնաբերութեան մէջ միջին աշխատաւորական-բանւորական ոյժը շարժելու համար անհրաժեշտ է ունենալ շէնքերի, մեքենաների, հում նիւթի, աշխատավարձի և այլ բաների համար տարեկան, դիցուք, 1000 ռուբլի: Արդիւնաբերութեան յարմարեցւած միջին հասարակական-բանւորական ոյժը արտադրում է միջին տարեկան արժէքը, որի մեծութիւնն կախած է հասարակութեան նիւթական և հոգևոր մակերևոյթից: Միջին տարեկան այդ արժէքը բաժանուում է երկու մասի՝ միջին աշխատավարձ և միջին յաւելեալ արժէք, որը մտնում է կապիտալի և նրա արքանեակների գրպանը: Այն մասը, որ ընկնում է կապիտալիստի ձեռքը, կազմում է 1000 ռուբլի կապիտալի և իւրաքանչիւր բանւորական ոյժի միջին շահը: Ինչ գործի մէջ էլ որ մտցնի կապիտալիստը իր գերամագլուխը, ամենուրեք նրա արդիւնաբերութեան արդիւնքը կը լինի հասարակական արդիւնքի մի մասը: Նիւթականացած աշխատանք-արդիւնքը կը լինի միջին հասարակական աշխատանքի մի մասը, կը լինի միջին շահը, այսինքն այնպիսի շահ, որ կը ստացւի, եթէ տարւայ ընթացքում ստացած շահը հաւասար կերպով բաշխւի այդ ժամանակամիջոցում գործառնութեան մէջ գտնուող կապիտալի վրայ:

Հասկանալի է, որ այն ամենը, ինչ որ մենք ստացինք կապիտալի շահի հաւասարման մասին, գործադրելի է միմիայն արդիւնաբերութեան այն ճիւղերում, որոնք արդէն կատարելապէս ամրացել են և մտնեցել հասարակութեան արդիւնաբերողական ոյժերի ընդհանուր միջին մակերևոյթին: Եթէ մեխի գործարանատէրը յաջողեցրել է ձեռք բերել մի նոր մեքենայ, որ բարձրացնում է նրա բանւորների աշխատանքի արդիւնաւետութիւնը, այդ դէպքում մինչև որ մեխի միւս գործարանատէրերն էլ նոր մեքենաներ չեն մտցնի իրանց գործարանների մէջ, առաջինն իր մեխերը կը ծախէ նրանց իսկական արժէքից թանկ և կըստանայ միջին շահից աւել: Բայց երբ և միւս Փաբրիկաները ձեռք կը բերեն նոյն տեսակի մեքենաներ, արդիւնաբերութեան մակե-

րեւոյթը կը հաւասարւի այդ ճիւղի մէջ, մրցումը կիջեցնի մեխերի վաճառանոցային գինը մինչև նրանց իսկական արժէքը և Փաբրիկաներն՝ մեխերից ստացած շահը—մինչև միջին շահը: Իսկ եթէ մեխի բոլոր Փաբրիկաներն էլ ստանային միջին շահից աւել, այն ժամանակ այդ գործը այնքան արդիւնաշահ կը լինէր, որ մեխի գործով կըսկսէին պարագել և այլ ճիւղերի կապիտալիստները, և այդ դրութիւնը կը շարունակէր այնքան ժամանակ, մինչև որ մեխերը նոյնքան շահ կոտային, որքան և այլ ճիւղերի արդիւնաբերութիւնը, այսինքն միջին շահ:

Այսպիսով մենք տեսնում ենք, որ մրցումը հաւասարեցնում է կապիտալի շահը միջին շահի հետ ճիշտ այնպէս, ինչպէս նա հաւասարեցնում է ապրանքի վաճառանոցային գինը նրա իսկական արժէքի հետ, այսինքն նրա արդիւնաբերութեան համար անհրաժեշտ միջին հասարակական աշխատանքի քանակութեան հետ: Իրօք—դա միևնոյն հասարակական երևոյթի երկու տարբեր կողմերն են: Երբ ապրանքի վաճառանոցային գինը բարձր է նրա իսկական արժէքից, այդ դէպքում կապիտալիստի ստացած շահը միջին շահից բարձր է: Իսկ երբ մրցումը իջեցնում է ապրանքի վաճառանոցային գինը մինչև նրա իսկական արժէքը,—գրանով արդէն նա իջեցնում է կապիտալիստի շահը մինչև միջին շահը: Ապրանքի արժէքը ստեղծում է ոչ թէ մրցումը, այլ արդիւնաբերութեան հասարակական էութիւնը: Նոյնպէս և կապիտալի միջին շահը, նրա հաւասարման պատճառը արդիւնաբերութեան զանազան ճիւղերում, պայմանաւորում է բաշխման հասարակական էութեամբ:

Մեքենաները ունեն մի մասնիկ, որը կոչւում է կանոնաւորիչ ճօճանակ—«ռիգուլեատոր» և որը մեքենայի աշխատանքը դարձնում է համաչափ: Հասարակութեան տնտեսական գործունէութեան նոյնպիսի «ռիգուլեատոր» է մրցումը: Նա ձգտում է ապրանքի վաճառանոցային գինը հասցնել մինչև նրա իսկական արժէքը, իսկ կապ տալի շահը՝ մինչև միջին շահը: Ոչ ոք չի սկսի պնդել, որ մեքենան շարժողը նրա «ռիգուլեատորն» է և ոչ շոգին կամ էլեկտրականութիւնը: Նոյնպէս և ոչ մի հիմք չը կայ պնդելու, որ ապրանքի արժէքը որոշւում է ոչ թէ նրա հասարակական էութեամբ, այլ պահանջի և առաջարկի յարաբերութիւնով, այսինքն մրցումով, կամ ոչ ոք չի պնդի, որ շահի հաւասարման

պատճառը պէտք է փնտռել մրցման և ոչ թէ բաշխման հասարակական էութեան մէջ:

Գ. ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԵՎԱՄՈՒՏԸ

Ապրանքի արդիւնաբերութիւնը դեռ վերջ չի դնում նրա կոչման: Սպառման առարկայ դառնալու համար նա պէտք է ուղարկւի աշխատեղ, որտեղ ապրում է սպառողը, պէտք է պատրաստ ձևայ խառնութիւններում և ծախսի սպառողի առաջին պահանջով: Ապրանքային արդիւնաբերութեան հողի վրայ առաջ են եկել այսպէս կոչւած միջնորդներ արդիւնաբերողի և սպառողի մէջ, կամ վաճառականներ: Իր փողային կապիտալը վաճառականը տոկոսով չի տալիս, ինչպէս ձեռնարկողը: Վաճառականը իր փողով գնում է ապրանքներ նրանց արդիւնաբերութեան տեղում և ծախում է նրանց, ի հարկէ, շահով՝ սպառողին: Հարց է ծագում թէ ռոտեղից է առաջ գալիս վաճառականի շահը, փողային կապիտալի շահը:

Յաւելեալ արժէքի մասին գրւած գլխում (I մաս, գլուխ VI) ցոյց էր տրւած, որ շահը ստեղծւում է ոչ թէ առևտրի, այլ արտադրութեան ժամանակ, ստեղծւում է ոչ թէ շուկայում, այլ գործարանում: Մինչդեռ երբ վաճառականը գնում է ապրանքը, արտադրութիւնն արդէն վերջացած է, ֆաբրիկանտն իր ապրանքի համար ստանում է նրա ամբողջ արժէքը, որի մէջ մտնում են նիւթի, շէնքերի, մեքենաների և այլ բաների վրայ արած ծախսերը, բանւորների աշխատավարձը, կապիտալի միջին շահը և միջին ձեռնարկողական շահը: Ուրեմն ռոտեղից է դուրս գալիս վաճառականի շահը: Ահա թէ որտեղից:

Ծիշոտ է, ապրանքի արտադրութիւնն արդէն վերջացել է, բայց, ինչպէս ասւած է վերևում, չի կատարւած դեռ նրա կոչումը: Իսկ որպէս զի նա կատարւած լինի, անհրաժեշտ է մտցնել ապրանքի մէջ աշխատանքի մի նոր քանակութիւն: Պէտք է ապրանքը պատրաստել փոխադրութեան համար, փոխադրել, դարձնել խառնութիւններում և յետոյ ծախել սպառողին: Այստեղ պէտք է հաշի առնել դարսողների, բեռնողների, կառապանների, երկաթուղային ու շոգենաւային բանւորների, գործակատարների, շահկների և այլ մարդկանց աշխատանքը: Այդ ամբողջ աշխատանքի համար վճարւում է միայն անհրաժեշտ արժէքը, աշ-

խատավարձը, և դրանով առաջ է գալիս յաւելեալ արժէքը: Այդ հէնց յաւելեալ արժէքից է, որ ստանում են իրենց շահը և երկաթուղային ընկերութիւնը, և շոգենաւային ընկերութիւնը, և վաճառականը համաձայն ամեն մէկի՝ գործի մէջ դրած կապիտալի քանակութեան:

Այսպիսով փողային կապիտալի շահի, ինչպէս և շահի բոլոր միւս տեսակների, աղբիւրը բանւորների վարձատրւած յաւելեալ աշխատանքն է:

Գ. ՀՈՂԱՅԻՆ ՌԵՆՏԱՆ

Նախորդ գլխում աշխատելով պարզել արժէքի աշխատաւորական հիմունքը գիւղատնտեսական արդիւնաբերութիւնից բերւած մի օրինակով, մենք եկանք այն եզրակացութեան, որ ցորենի (ինչպէս և ամեն մի գիւղատնտեսական արդիւնքի) արժէքը որոշւում է աշխատանքի այն քանակով, որ անհրաժեշտ է նրա արտադրութեան համար մշակող հողերից ամենավատերի վրայ: Եթէ ցորենի արժէքը այդ չափից ցածր լինէր, այդ դէպքում այդ վատ հողաբաժիններ մշակողները միշտ պիտի աշխատէին ի ֆլաւ իրանց և ի հարկէ, ստիպւած կը լինէին թողնել հողագործութիւնը և պարապել մի որ և է այլ արդիւնաբերութեամբ: Լաւ հողաբաժին մշակողը համեմատած վատ հողաբաժին մշակողի հետ՝ ունի այն առաւելութիւնը, որ—գործադրելով աշխատանքի նոյն քանակը—նա ստանում է աւելի շատ ցորեն: Բայց որովհետև նրա ցորենը ծախւում է շուկայում նոյն գնով, ինչ գնով որ ծախւում է նրանից աւելի քիչ բախտաւորի ցորենը, ուստի և նա համեմատած վերջինիս հետ՝ ստանում է յաւելեալ եկամուտ: Այդ յաւելեալ եկամուտն առաջ է գալիս ոչ թէ նրա աշխատանքի լաւ յատկութիւնից կամ արդիւնաբերութեան աւելի կատարելագործւած ձևից, այլ միմիայն նրա մշակած հողի լաւ յատկութիւնից, այսինքն նրա, որպէս արդիւնաբերողի, դրութեան աւելի շահաւէտ լինելուց:

Ինքնըստինքեան հասկանալի է, որ երբ արդիւնաբերողը ինքն իր մշակած հողի սեփականատէրն է, այդ դէպքում նա ստանում է ամբողջովին իր աշխատանքի արդիւնքը, այսինքն ոչ

միայն աշխատավարձը, կապիտալի միջին շահը և միջին ձեռնարկողական շահը, բայց և այդ յաւելեալ եկամուտը, յաւելեալ շահը: Իսկ երբ արդիւնաբերողը կտրւած է արդիւնաբերութեան միջոցներից, երբ նա ստիպւած է աշխատել ուրիշ հողի վրայ, այդ դէպքում յաւելեալ շահը ընկնում է հողատէրի ձեռքը անկախ նրանից, թէ ո՞ր և է մասնակցութիւն արդիւնաբերութեան մէջ, թէ ոչ: Այդ հէնց յաւելեալ շահը, որ լաւ հողերը տալիս են համեմատած վատ հողերի հետ, կազմում է հիմքը այսպէս կոչւած դիֆֆերենցեալ հողային ռենտայի: Այդ ռենտան կոչում են դիֆֆերենցեալ (տարբերիչ) այն պատճառով, որ նա առաջ է գալիս մշակող հողերի յատկութեան տարբերութիւնից: Երբ ճարպիկ և խորամանկ մարդիկ սկսեցին յափշտակել հողերը և դարձնել նրանց իրանց անձնական սեփականութիւնը, — նրանք ի հարկէ յափշտակումը սկսեցին դիրքի և պտղաբերութեան կողմից ամենալաւ հողաբաժիններից: Մնացած, աւելի վատ հողը դեռ ազատ էր, այսինքն խրաքանչիւր ցանկացող հողագործ կարող էր նստել նրա վրա, և զբաղւել նրա մշակմամբ: Տնտեսական շահաւէտութեան տեսակէտից հողագործի համար միևնոյն էր մշակել վատ թեան տեսակէտից հողագործի համար միևնոյն էր մշակել վատ հողը և ստանալ ամբողջ եկամուտը, որ նա կարող է տալ, կամ թէ չէ վերցնել հողատիրոջից լաւ հող և տալ նրան այդ հողի համար յաւելեալ եկամուտը, արդիւնքի այն աւելին, որ տալիս է լաւ հողը համեմատած վատի հետ: Եթէ որ և է պատճառով նա համաձայնութեան չեկաւ հողատիրոջ հետ, նա թողնում է նրան և գնում է մշակելու ազատ, աւելի վատ հող: Տնտեսական տեսակէտից այստեղ կորուստ չունի հողագործը: Սրանից երևում է, որ հասարակական կեանքի սկզբում, երբ դեռ ամբողջ հողը չէր դարձել մասնաւոր սեփականութիւն, ռենտան չունէր հողը չէր դարձել մասնաւոր սեփականութեան հետ: Նա հարկիւման ուղղակի առնչութիւն արդիւնաբերութեան հետ: Նա հարկիւման մի բան էր, որ հողատէրը, մեծ մասամբ երկիրը նաճողը, վերցնում էր այն հողագործներից, որոնք ուզում էին լաւ հողաբաժիններից բաւել: Նա վերցնում էր այդ հարկը այն բանի համար, որ լաւ հողաբաժինները յաւելեալ շահ են տալիս, և ոչ թէ հողից, որպէս արդիւնաբերութեան միջոցից, օգտւելու իրաւունքի համար: Եթէ հողատէրի խելքին փչէր պահանջել հողից օգտւելու համար ռենտա, որ յաւելեալ շահից բարձր է, իսկ յաւելեալ շահը ստացւում է շնորհիւ լաւ հողաբաժնի առաւելու-

թեան համեմատած վատի հետ, այդ դէպքում նրանից ոչ ոք էլ չէր ուզի հող վերցնել, այն ժամանակ ամեն մէկի համար էլ աւելի ձեռնառու կը լինէր մշակել ազատ հողերը, որոնցից օգտւելու համար ոչ մի վճար չէր պահանջուում: Մենք արդէն տեսանք, որ յաւելեալ շահն առաջ է գալիս նրանից, որ մի որ և է ձիւղում ապրանքների մի մասն արտադրում է արդիւնաբերութեան առանձնապէս շահաւէտ, բայց ոչ բոլոր արդիւնաբերողներին մատչելի (մենավաճառ) պայմաններում: Եւ ապրանքների այդ մասը ծախւում է նոյն գնով, որով ծախւում են և մնացած ապրանքները, հետևապէս, նրանց իսկական արժէքից բարձր: Բայց ապրանքի արժէքը որոշւում է նրա արտադրութեան համար անհրաժեշտ հասարակական աշխատանքի քանակով միջին և ոչ բացահրապէս շահաւէտ պայմաններում: Սրանից պէտք է հետևենք, որ յաւելեալ շահը չի կարող բարձրացնել ապրանքի արժէքը, որովհետև նա արդէն մտնում է (աշխատավարձի և կապիտալի միջին շահի նման) գոյութիւն ունեցող արժէքի մէջ: Ուստի և դիֆֆերենցեալ ռենտան (յաւելեալ շահը) նոյնպէս չի բարձրացնում ապրանքների արժէքը: Հետևապէս նա արդիւնաբերութեան հետ ուղղակի առնչութիւն չունի: Բայց կայ ռենտայի մի այլ տեսակը, արսոյլւտ (բացարձակ) հողային ռենտան, որը, ինչպէս կը տեսնենք, շատ ուժեղ ազդեցութիւն է գործում գիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան վրայ, դանդաղեցնելով նրա բնական ընթացքը:

Բանի զարգանում էր և ամրանում հասարակութիւնը, տնտեսական իշխանատէրերը ձգտում էին զբաւել, որպէս իրանց մասնաւոր սեփականութիւն, հողերի աւելի ու աւելի մեծ քանակ՝ նրանց եկամուտի աղբիւր դարձնելու համար: Բանը վերջացաւ նրանով, որ ամբողջ հողը «աստծու» հողից աղայական կամ պետական կամ ուրիշ և այլն հող դարձաւ: Գտնուեց սեփականատէր ամեն մի կտոր հողի համար էլ — նոյնիսկ ամենավատերի համար, — չէ՞ որ սեփականատէր լինելու համար ոչ մի աշխատանք չէր պահանջուում: Արդիւնաբերող-հողագործը զգաց իրան կապանքներով կաշկանդւած: Հետզհետէ հողատէրը սկսեց պահանջել նրանից հողաշահութեան համար ոչ միայն այն յաւելեալ շահը, որ լաւ հողաբաժինը տալիս է համեմատած վատի հետ, այլ և որ լաւ հողաբաժինը տալիս է համեմատած վատի հետ, այլ և որ լաւ հողագործը պէտք է ստանար, որպէս ինքնայն միջին շահը, որ հողագործը պէտք է ստանար, որպէս ինքնուրոյն արդիւնաբերող: Հարկից դիֆֆերենցեալ ռենտան դա-

առաջագահական արդիւնաբերողների ստրկացման միջոց։ Ռենտան սկսեց ազդել արդիւնաբերութեան վրայ։

Մշակման ենթարկող հողի յատկութիւնը ուղղակի կախած է հացի պահանջից, հետեւապէս և հացի գնից։ Հացի պահանջի իւրաքանչիւր աւելացումն աւելացնում է նրա գինը և հնարաւոր է դարձնում մշակելու այնպիսի հողաբաժիններ, որոնց մշակումը շահաւէտ չէր նախկին պայմաններում։ Երբ հողը իրան արդիւնագործողին է պատկանում, նա կարող է ըսկըսել վատ հողաբաժնի մշակումը, հէնց որ յոյս կունենայ ստանալու նրանից միջին եկամուտ, այսինքն այնքան, որքան կարող է տալ նրան նրա աշխատանքը որևէ այլ ճիւղում։ Բայց դրութիւնը փոխւում է, երբ հողը պատկանում է այնպիսի անձի, որը ինքը չի մշակում նրան։ Այդպիսի սեփականատիրոջ համար հետաքրքիր չէ, թէ նրա հողաբաժնից ինքնուրոյն արդիւնաբերողը կարող է միջին եկամուտ դուրս բերել։ Դրանից նրան ոչ տաք կը լինի, ոչ պաղ։ Նա թողնում է իր հողն անմշակ, մինչև որ նրան չը վճարեն նրանից օգտւելու իրաւունքի համար։ Իսկ այդ կարող է պատահել միայն այն ժամանակ, երբ հացի գները այնքան կը բարձրանան, որ նոր հողաբաժինները կը տան արդիւնագործողին ոչ միայն միջին եկամուտ, այլև այն գումարը, որ պահանջում է նրանից հողի սեփականատէրը։ Այդ հէնց գումարը, որ ստանում է հողի սեփականատէրը մշակման դեռ չենթարկւած հողաբաժիններից ամենավատերից օգտւելու իրաւունքի համար, կոչւում է արքուիւտ (բացարձակ) հողային ռենտա։ Մենք տեսնում ենք, որ արքուիւտ հողային ռենտան անմիջապէս առաջացնում է հացի գների բարձրացում։ Ուրիշ խօսքով, եթէ հողը մասնաւոր սեփականութիւն չը լինէր, այլ մատչելի լինէր իւրաքանչիւր արդիւնագործողի, որ կուզենար մշակել նրան,—այդ դէպքում մշակման կենթարկւեն այնպիսի հողաբաժիններ, որոնք այժմ անմշակ սպասում են հացի գների բարձրացման։ Այն ժամանակ աշխատելու հնարաւորութիւն կը տրւէր ոչ միայն ներկայ անգործներին, այլև հացի արժէքը կընկնէր և կարիք չէր լինի նրա մէջ խառնել յարդ ու փոշի։

Լինի դա գիֆֆերենցեալ (տարբերիչ) թէ արքուիւտ (բացարձակ)—հողային ռենտան բղխում է միշտ նոյն աղբիւրից—ինչպէս և կապիտալի շահը, այսինքն չը վարձատրւած յաւելեալ

աշխատանքից, անմիջական արդիւնագործողների միջոցով ստեղծւած յաւելեալ արժէքից։ Ժամանակակից կարգերի փաստաբանների բանաւոր մեքենայութիւններն անգոր են այստեղ ծածկելու, քողարկելու երկրի իսկական դրութիւնը։ Երբ գիւղացին վերցնում է կալածատիրոջից հողը՝ բերքի մի մասը տալու պայմանով, երբ նա հերկում է նրան իր գութանով, ցանում է նրա վրայ իր հացահատիկը, ինքը հաւաքում է բերքը և յետոյ այդ բերքի երկու երրորդ մասը, տանում է կալածատիրոջ ամբարը, այդ դէպքում միայն կոյրը կամ դիտմամբ աչքերը փակողը չի տեսնում, որ կալածատէրը խուրձերի միջոցով ստանում է հողագործի ստեղծած յաւելեալ արժէքը։ Յաւելեալ միայն։ Յաճախ լինում է և այն, որ կալածատէրը հողագործից յափշտակում է և անհրաժեշտ արժէքի մի մասը, այսինքն, ուրիշ խօսքով, խլում է նրա բերնի կտոր հացը։ Հողի մասնաւոր սեփականութիւնը միւնալիսմառութիւն է, նա վերացնում է կամ սահմանափակում ազատ մրցումը գիւղատնտեսական արդիւնագործութեան շրջանում։ Հողային ռենտան գոյութիւն ունի հէնց այն պատճառով, որ հողատէրերը մրցումից չեն վախենում։ Ազգաբնակչութիւնն հողատէրերը շարունակ է մեծանում է, և հողաւճար գիտէ, որ արդիւնագործողը, որը բաւականաչափ հող չունի, կամ բոլորովին ոչինչ չունի, նրանից չի փախչի և այսօր չէ վաղը կընկնի թակարդի մէջ։ Արդէն միայն այն, որ հողատէրերը կարիք չունին իրար դէմ մրցելու հողագործին իրենց մօտ քաշելու համար, նրանց հաղորդում է սոսկալի ոյժ գիւղացի ազգաբնակչութեան վերաբերմամբ։ Իսկ այստեղ դրան աւելանում է և այն, որ արդիւնաբերող-հողագործների միջև տեղի է ունենում դաժան մրցում,—նրանք ստիպւած են կամ թողնել յարմարաւոր հողաբաժինները և գնալ, ուր որ պատահի, կամ թէ չէ ընդունել այն պայմանները, որ դնում է նրանց առաջ հողի սեփականատէրը։ Իսկ այդ պայմանները յաճախ այնպէս են, որ հողագործի աշխատանքի արդիւնքից նրան մնում է միայն անհրաժեշտ արժէքի մի մասը, այսինքն նա դատապարտւում է անընդհատ սովածութեան։

Սեփականատէրերը ստանում են ռենտա ոչ միայն արտերից, այլ և արօտատեղերից, անտառներից, ձկներով լի ջրերից, հանքերից և քաղաքային հողերից։

Ամեն անգամ, երբ մասնաւոր սեփականութեան իրաւունքը սահմանափակում է ազատ շահեցողութիւնը բնութեան այս կամ այն բարիքի, որ անհրաժեշտ է կամ օգտակար է մարդուս,— դրանից առաջանում է ռենտա: Եւ իթէ ուրիշի աշխատանքի յափրշտակման խորամանկ սիրահարներից մէկը գտնէր որևէ միջոց մասնաւոր սեփականութիւն դարձնելու օղը կամ արևի լոյսը,— բնութեան այդ բարիքներն էլ սեփականատէրերին կըտային նոյնպիսի ռենտա, ինչպէս և հողը:

Գ. Հ Ա Ր Կ Ե Ր

Նախնական ժամանակներում, երբ մարդս դեռ վայրենի դրութեան մէջ էր և մենակ էր ապրում, նա ստիպւած էր իր անհատական ոյժերով ապահովել իր գոյութիւնը, իսկ դրա համար նրան հարկաւոր էր ամեն բանի մէջ էլ վարպետ լինել: Նա պէտք է գիտենար, թէ ո՞ր պտուղները կարելի է ուտել և ո՞րոնց չի կարելի. նա պէտք է գիտենար նրանց գտնելու տեղերը. նա պէտք է լաւ որսորդ լինէր, պէտք է շարունակ պաշտպանէր թշնամիներից, վերջապէս պիտի կարողանար սարքել իր համար բնակարան և պատրաստել շորեր: Բայց որովհետև ամեն բանի վարպետ լինելը գլխար է, ուստի այդ բոլորը նա կատարում էր շատ վատ,—նա կիրակրւում էր ամեն տեսակ դեքով. նրա բնակարանն էր շարունակ ծառի ճիւղերից շինած մի ողորմելի տնակ. նրա մարմինը ծածկում էր որևէ գաղանի՝ մի կերպ չորացրած և կակուղցրած մորթին, իսկ թշնամիներից պաշտպանելու կողմից նրա դրութիւնը չափազանց անախտանձնելի էր: Երբ մարդիկ սկսեցին ապրել խմբումներով, նրա վիճակը նկատելի կերպով փոխեց: Առաջ եկաւ աշխատակցութիւնը, որ հնարաւորութիւն է տալիս մարդկանց կատարել այնպիսի գործեր, որոնց իրագործման մասին մտածել անգամ չեն կարող մենակ ապրող և գործող մարդիկ: Առաջ եկաւ աշխատանքի հասարակական բաժանումը, որը դարձրեց աշխատանքն աւելի արդիւնաւէտ. և կեանքը դառաւ աւելի հեշտ ու ախորժելի:

Հետզհետէ, երբ մարդիկ ամրացրին իրանց կեանքը խմբումներով, որ հիմնւած էր աշխատակցութեան և աշխատանքի բաժանման վրայ, նրանց մէջ երևացին, բացի անձնական պահանջներից, և

հասարակական պահանջներ: Երբ մարդս մենակ էր ապրում, նրա մտքից էլ չէր կարող անցնել իր բնակավայր—անտառում ճանապարհներ շինել: Ծանապարհներ շինելը ոչ միայն նրա ոյժերից վեր էր, այլ և բնաւ հարկաւոր չէր: Իր թափառումների համար նա կարող էր օգտուել գաղանների բացած շաւիղներից: Բայց հասարակութեան համար, որի մէջ գոյութիւն ունի աշխատանքի բաժանումը և նրա հետ կապւած աղբանքների փոխանակումը, ճանապարհները չափազանց անհրաժեշտ են: Որքան աւելի լաւ են հաղորդակցութեան միջոցները հասարակութեան առանձին մասերի մէջ, այնքան աւելի հեշտութեամբ է կատարւում փոխանակութիւնը: Ծանապարհներից ջուկ հասարակութեանը հարկաւոր են հասարակական շէնքեր, ինչպէս տաճարները, հիւանդանոցները, դպրոցները: Հասարակութեանը հարկաւոր է անցկացնել ջուկ արտերը ուղղելու համար կամ չորացնելը,—որոնք տենդ են տարածում ամբողջ շրջանում: Հասարակութեանը հարկաւոր է ապահովութիւն, ինչպէս արտաքին, այնպէս և ներքին, որպէս զի ամեն մի մարդ կարողանայ հանգիստ իր գործով զբաղել, առանց երկիւղ կրելու, որ ամեն բոլոր կարող են վրայ պրծնել աւազակները և զոհել նրան թէ հարստութիւնից, թէ կեանքից: Հասարակական այդ բոլոր կարիքներին բաւարարութիւն տալու համար հարկաւոր է, ի հարկէ, աշխատանք, որովհետև ճանապարհները, կամուրջները, շինութիւնները և այլն, իրանք իրանց չ'են ստեղծւում: Սկզբներում այդ աշխատանքը կատարւում էր ամբողջ հասարակութիւնը անմիջապէս — բնական իրերով,—նշանակած օրը դուրս էին գալիս բոլորը միասին կամ խումբ—խումբ հերթով ճանապարհները կարգի բերելու համար ցախից կամուրջ շինելու կամ քարեր տաշելու շինութիւնների համար: Դուրս էին գալիս հերթով կատարելու նաև գիշերապահի պաշտօնը, ինչպէս այդ դեռ այժմ էլ կարելի է տեսնել մեր գիւղերում: Իսկ երբ արտաքին թշնամին էր անհանգիստ անում, իւրաքանչիւր հասակաւոր և առողջ տղամարդ պարտաւոր էր դուրս գալ դաշտ՝ ոտքից մինչև գլուխ զինւած յարձակումը յետ մղելու համար: Հետզհետէ աշխատանքի բաժանումը ծաւալեց և այն աշխատանքի վրայ, որը անհրաժեշտ է հասարակական կարիքները հոգալու համար: Լաւ կօշկակարից յաճախ վատ կամուրջներ շինող է դուրս գալիս, իսկ լաւ դերձակը վատ քար-

տաշ է լինում: Փոխանակ իրանց աշխատանքից կտրելու և անսովոր գործի ձեռնարկելու, աւելի լաւ կը լինի, եթէ նրանք հասարակական կարիքների համար անհրաժեշտ աշխատանքի իրանց բաժինը վճարեն հասարակութեանն իրանց արդիւնքներով—կօշիկներով կամ շորերով: Իսկ կամուրջները թող «գուրգեալը» շինէ, և քարերը թող քարտաշը տաշէ: Դուրսեալը և քարտաշը կատարում են այդ ժամանակ հասարակութեան համար այն ամբողջ աշխատանքը, որ հասարակութեան միւս անդամները պիտի անէին, բայց դրա փոխարէն նրանք ստանում են հասարակութիւնից այն բոլոր արդիւնքները, որ իւրաքանչիւր արդիւնագործող մտցնում է որպէս իրանից պահանջող աշխատանքի բաժինը: Երբ փողը շուկայում արդիւնագործութեան միջոց է դառնում, երբ փողային տնտեսութիւնն է սկսում թագաւորել, արդիւնագործողները վճարում են հասարակութեան աշխատանքի իրանց բաժինը, ոչ թէ արդիւնքներով, այլ փողով: Առաջ են գալիս հարկերը այն ձևով, ինչ ձևով որ նրանք գոյութիւն ունեն այժմ: Այսպէս ուրիշն, հարկերը աշխատանքի այն բաժինն են կազմում, որ հասարակութեան իւրաքանչիւր անդամ տալիս է արդիւնքով կամ փողով հասարակական կարիքները հոգալու համար: Յետոյ մենք կը տեսնենք, թէ ինչ ուղղումներ պէտք է մտցնել այդ բնորոշման մէջ:

Երբ հասարակութիւնը բաղկացած է դեռ ինքնուրոյն արդիւնաբերողներից, պարզ է, որ հասարակութեան իւրաքանչիւր անհատ տալիս է իր սեփական աշխատանքի մի մասը: Բայց երբ արդիւնաբերողները արդէն կտրւած են արդիւնագործութեան միջոցներից, երբ հասարակութեան անդամների մի մասի մօտ մնացել են միայն մերկ «աշխատաւոր ձեռքեր», իսկ միւսները յափշտակել են արդիւնաբերութեան միջոցները, որպէս մասնաւոր սեփականութիւն, մի խօսքով, երբ արդէն իշխում են կապիտալիստական տնտեսական կարգերը, հարկերի մէջ պարունակուող աշխատանքը գցւում է ամբողջապէս աշխատաւոր ժողովրդի ուսերին: Հարկերը, ի հարկէ, վճարում է և կապիտալիստը: Բայց որովհետեւ կապիտալիստի ամբողջ եկամուտը բխում է բանւորների յաւելիալ աշխատանքով ստեղծւած յաւելեալ արժէքից, ուստի կապիտալիստը հարկերը տալիս է ոչ իր աշխատանքից, այլ ուրիշի՝ բանւորների աշխատանքից: Միւս կողմից, բանւորների վճարած հարկերը նոյնպէս պէտք է դուրս գան յա-

ւելեալ արժէքից, և ոչ անհրաժեշտ արժէքից (այսինքն աշխատաւարձից), այլապէս բանւորը ստիպւած պիտի լինէր կիսաքաղց, կիսածարաւ մնալ: Այսպէս պէտք է լինէր, բայց այսպէս չի լինում միշտ: Երբ աշխատող ծախում են գիւղացիք հացը և նրա ողորմելի կահկարասին հարկերի չովճ օրւած մնացորդների համար, այդ դէպքում խնդիրը չի վերաբերում նրա աշխատանքով ստեղծւած յաւելեալ արժէքին, այլ նրանից խլում են անհրաժեշտ արժէքի մի մասը և ստիպում են ապրել կիսաքաղց՝ մինչև նոր բերքը: Այսպիսով կապիտալիստական հասարակութեան մէջ հարկերը չեն կազմում արդէն աշխատանքի այն մասը, որ իւրաքանչիւր անդամ հասարակութեան տալիս է հասարակական կարիքները հոգալու համար, այլ կազմում են մասը յաւելեալ աշխատանքի կամ յաւելեալ արժէքի, որ աշխատաւոր ժողովուրդը վճարում է հասարակական կարիքները հոգալու համար: Սա առաջին ուղղումն է, որ մենք ստիպւած ենք մտցնել հարկերի բնորոշման մէջ—ինչպէս նրանք պիտի լինեն աշխատաւոր եւ ոչ կապիտալիստական հասարակութեան մէջ: Ահա և երկրորդ ուղղումը:

Մենք ասացինք, որ հարկերը գնում են «հասարակական կարիքները հոգալու» համար: Հէնց այդպէս էր այն ժամանակ, երբ աշխատաւոր հասարակութեան մէջ հասարակական գործերը կառավարում էր ինքը հասարակութիւնը «վեչէյի» (ժողովի) միջոցով: Բայց մենք արդէն գիտենք, որ այդ ազատ կեանքին վաղուց արդէն վերջ է տրւած: Եկան «վարեագնները» կամ ուրիշ քաջ մարդիկ, նաւճեցին երկիրը և սկսեցին կառավարել նրան իրանց քէֆի ուզածին պէս, այսինքն իրանց օգտի համար: Ի հարկէ, այն ժամանակ էլ, ինչպէս և այժմ, նրանք ստիպւած էին լինում հարկերի մի մասը ծախել հասարակական նպատակների համար: Բայց իշխանների ամենամեծ հոգսն էր որքան կարելի է ամուր և լաւ կեանք հաստատել իրանց համար: Իշխանների զինւորական խումբը (զրուստիան), որին կերակրում էր նաեւ ծառայող երկրի աշխատաւոր ազգաբնակիչները, իբր թէ պէտք է պաշտպանէր երկիրը արտաքին թշնամիներից: Ընդհատ է, երբեմն այդպէս էլ հէնց լինում էր, բայց աւելի յաճախ զինւորական խումբը գործադրելու էր այդ հէնց աշխատաւոր ազգաբնակիչներին երկիրը և հլու հպատակութեան մէջ պահելու համար, և երբեմն միայն գնում էր նորանոր նաւճումներ անելու իր իշխանի համար:

Այդպիսի դէպքերում, երբեմն խումբը պարտութիւն էր կրում, թշնամին մտնում էր երկիր և շարժւում նոյնպէս քէֆը ուզածին պէս: Այդ ժամանակ աշխատաւոր ազգաբնակչութեան համար խումբը ուղղակի մի պատուհաս էր և ոչ պաշտպանութիւն: Իշխանները պահում էին նոյնպէս և «ստրաժնիկներ», իբր թէ հասարակական խաղաղութիւնը և հանգստութիւնը ապահովելու համար, իբր թէ խաղաղ և բարեպաշտ քաղաքացիներին զանազան չարամիտներից պաշտպանելու համար: Իրօք ստրաժնիկների միակ զործն այն էր, որ նրանք որսում էին ազգաբնակչութեան մէջ «ազատ ոգին» և ոչնչացնում նրան դաժան հալածանքներով և կախաղաններով: Իսկ և իսկ այժմեան նման: Այդպիսի կարգերում, հասկանալի է, որ հարկերի միայն մի մասն է ծառայում հասարակական կարիքներին: Միւս մասը դնում է իշխողների համար ձեռնտու, «գոյութիւն ունեցող կարգերի» պաշտպանման համար, իսկ հասարակական կարիքները մնում են բաց:

Մեր խօսքը հարկերի մասին վերջացնելու համար պէտք է ասենք, որ հարկերը լինում են ուղղակի և անուղղակի: Ուղղակի հարկերը նրանք են, որոնց պետութիւնը նշանակում է համաձայն կամ բնակիչների թւի (գլխահարկ) կամ նրանց կարողութեան (տները, հողերը) կամ նրանց ստացած եկամուտի (եկամտային հարկ): Ուղղակի հարկերը ունեն այն անյարմարութիւնը, որ իսկոյն երևում է, թէ ումից քրքան է վերցնում: Նոր հարկեր նշանակես, բնակիչները դժգոհութիւն կը յայտնեն, կը բողոքեն: Եւ ահա ճարպիկ մարդիկ հնարեցին մի միջոց՝ կենդանի հաւին «փետկել» այ՝ պէս, որ նա այդ չը նկատի, և որ գլխաւորն է՝ ձայն չը հանէ:

Այդ միջոցը կոչւում է անուղղակի հարկ: Այդ հարկերը պահանջում են ոչ բնակչի, ոչ նրա հարստութեան, ոչ էլ նրա եկամուտի համաձայն, այլ ստացւում են նրա գոյութեան համար անհրաժեշտ սպառման առարկաներից: Հարկ կամ ակցիզ է նշանակում շաքարի, թէյի, ծխախոտի, գինու, սպիրտային խմիչքների, աղի և այլ առարկաների վրայ: Պետական պանծարանը ըստանում է այն հարկերը, մինչև ապրանքների շրջանառութեան մէջ մտնելը, այնպէս որ սպառողը գանձարանի հետ ուղղակի գործ ունի: Նա միայն ախուժախ է անում և գանգատւում, որ սպառման առարկաները թանկանում են: Իսկ երբ վաճառականը ասում է,

որ մեղաւորը գանձարանն է, որ նշանակել է նոր հարկեր,—այդ սպառողի մի ականջից մտնում՝ միւսից դուրս է գալիս կամ նա պարզէիպարզ չի հաւատում վաճառականին: Իսկ գանձարանին հէնց այդ էլ հարկաւոր է:

Աւելի հեշտութեամբ հարկեր ստանալու, սպառման մի քանի առարկաների գները կամայականօրէն նշանակելու և իր եկամուտներն աւելացնելու համար, գանձարանը ստեղծում է իր համար մենավաճառութիւն այդ առարկաների վերաբերմամբ, այժմար մենավաճառութիւն է իրան բացառիկ իրաւունք ծախելու, սինքն նա վերապահում է իրան բացառիկ իրաւունք ծախելու, երբեմն և արտադրելու սպառման այս կամ այն առարկաները: Զանազան երկիրներում գոյութիւն ունի մենավաճառութիւն սպիրտի, ծխախոտի, լուցկիների, աղի և այլն... Պետական, ինչպէս և ամեն տեսակ մենավաճառութեան ժամանակ սպառման առարկաների ոչ միայն գինն աւելի բարձր է, քան նա կը լինէր ազատ մրցման ժամանակ, այլ և առարկաների յատկութիւնն աւելի վատ է լինում: Այդ բոլորը ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է:

Ի մի ամփոփելով այս գլխում բաշխման մասին մեր բոլոր ասածները, մենք գալիս ենք այն եզրակացութեան, որ դուրս գալով արդիւնագործութեան միջոցները կանոնաւոր դրութեան մէջ պահելու համար անհրաժեշտ գումարը, երկրի աշխատաւոր ժողովրդի ստեղծած արժէքները բաշխւում են այսպէս.

Ա. ԱՆՀՐԱԺԵՇ ԱՐԺԷՔ

(Անմիջական արդիւնաբերողների ապրուստ)

ա) Արդիւնագործութեան միջոցներից իսպառ զրկւած արդիւնաբերողների ապրուստ—աշխարայ աշխատավարձ:

բ) Արդիւնագործութեան միջոցներից ոչ լիովին զրկւած արդիւնաբերողների ապրուստ—քօղարկւած աշխատավարձ:

Բ. ՏԱԻԵԼԵԱԼ ԱՐԺԷՔ

ա) Փողային կապիտալի շահը:

բ) Զեռնակողական շահ:

գ) Վաճառականական կապիտալի շահ:

դ) Հողային ունեւտ:

ե) Հարկեր:

III

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ՝ ԲԱՇԽՈՒՄԻՑ ԲԶԽՈՂ ԴԱ-
ՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԸ:—ԴԱՍԱԿԱՐԳԵՐԻ ԿՈՒԻԻԸ:

Հասարակութեան կազմակերպած դրութիւնը: Երբ մի խումբ մարդիկ ուզում են միասին կատարել որ և է աշխատանք, որը իւրաքանչիւրի—առանձին վերցրած—ուժից վեր է,—նրանք գործի են կաշում ոչ թէ անկապ և խառնիխուռն կերպով, այլ որոշ կարգով, համաձայնեցնելով իրենց գործողութիւնները:

Այդ պատճառով, աշխատակցութիւնը ներկայացնում է իւրանից առանձին մարդկանց գործողութիւնների կարգաւորումը որոշ աշխատանք կատարելու նպատակով:

Այդ գործողութիւնները կարող են լինել և՛ միատեսակ և բազմատեսակ: Երբ մի խումբ մարդիկ ուզում են մի տեղից մի ուրիշ տեղ փոխադրել մի ծանր գերան—նրանք բոլորն էլ միատեսակ են լարում իրենց ձեռքերը, ծռում մէջքը և այլն: Պարզ է, որ այստեղ կատարւում է միատեսակ գործողութիւնների հասարակ գումարում: Միատեսակ գործողութիւնների այդօրինակ կարգաւորումը կը լինի հասարակ աշխատակցութիւն: Ընդհակառակը, երբ, օրինակ, սեղաններ շինելու համար մի քանիսը ծառեր են կտրում անտառում, միւսները գերաններ են խզարում և տախտակ դուրս բերում, երրորդները «ռանգում» են տախտակները և կտրտում մասերի, չորրորդները հաւաքում են և իրար կպցնում այդ մասերը և այլն,—այդ դէպքում մենք արդէն գործ ունենք բազմատեսակ գործողութիւնների կարգաւորման հետ,—ծառ կտրողի գործողութիւնները տարբերւում են, օրինակ, այն վարպետի գործողութիւններից, որը սեղաններ է շինում: Այս արդէն բարդ աշխատակցութիւն է կամ աշխատանքի բաժանում: Հեշտ է հասկանալ, որ գործողութիւնների կարգաւորումը—լինի այդ հասարակ աշխատակցութեան, թէ աշխատանքի բաժանման միջոցով, միևնոյն է—հնարաւոր է միայն այն ժամանակ, երբ հասարակութեան մէջ մարդիկ կապւած են իրար հետ որևէ ներքին կապով, երբ մարդիկ իրանց գոյութիւնը պաշտպանում են ոչ առանձին—առանձին, ինչպէս աւազի հատիկները ծովի յատակում, այլ որոշ կերպով միացած են: Ուրիշ խօսքերով, հասարակութիւնը

ոչ թէ ներկայացնում է իրանից հասարակ կուտակումն մարդկանց, որոնք ապրում են միանգամայն անկախ միմեանցից, այլ ունի իր կազմուածքը:

Հարց է ծագում, որ ոյժն է արդեօք միացնում մարդկանց կազմակերպւած գործողութիւնների համար ժամանակակից հասարակութեան մէջ եւ որն է այդ հասարակութեան կազմուածքը: Ժողովրդական առածն ասում է. «ձուկը գնում է, ուր խորն է, իսկ մարդը, ուր լաւ է»: Մայր բնութիւնը տւել է մարդու, ինչպէս և ամեն մի կենդանի արարածի, պահանջներ, որոնց բաւարարութիւնը կազմում է նրա կեանքի հիմնական ինտերէսը, շահը: Մարդս միշտ ձգտում է որքան կարելի է լաւ և հեշտ կերպով բաւարարութիւն տալ իր պահանջներին, նա գնում է այնտեղ, ուր քաշում է նրան շահը:

Հասկանալի բան է, որ ամեն մարդ էլ կուզէր ապրել որքան կարելի է քաղցր և գնալ այնտեղ, որտեղ մարդիկ ման են գալիս մետաքսէ և թաւշեայ շորերով և ուտում են արծաթէ և ոսկէ ամաններով: Ամեն մարդ էլ կուզէր, բայց ամեն մարդու համար էլ մատչելի չեն այնտեղ տանող ճանապարհները: Իսկ մատչելի են նրանք միայն աշխարհիս այն սակաւաթիւ բախտաւորներին, որոնք ոչ ցանում են, ոչ հնձում, բայց քէֆ են անում, ինչպէս պանիրը իւղի մէջ: Ուրեմն, մնացածները ստիպւած են իրանց ինտերէսը (շահը) փնտռել ոչ այնտեղ, որտեղ նրանք ուզում են, այլ որտեղ նրանք կարող են: Պահանջների բաւարարմանը ծառայում են աշխատանքի արտադրած արժէքները: Այդ պատճառով ամեն մարդու շահն այնտեղ է, որտեղ նա կարող է ստանալ իր պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար անհրաժեշտ արժէքներ: Սակայն ժամանակակից հասարակութեան մէջ արժէքները փողոցում չեն փուլած, նրանք խստօրէն բաշխւած են.—բաշխւած են, ինչպէս մենք գիտենք, երկու մեծ բաժինների—անհրաժեշտ արժէք—արդիւնագործողն ու աշխատավարձ և յաւելեալ արժէք, որից կազմւում են ամեն տեսակ կապիտալների և կապիտալիստական ձեռնարկութիւնների շահը, հողային ռենտան և հարկերը: Սրանից կարելի է եզրականացնել, որ հասարակութեան ոչ բոլոր անդամների ինտերէսները (շահերը) միատեսակ են. մի մասն ապրում է անհրաժեշտ արժէքով, որի մէջն է նրա ամբողջ ինտերէսը, միւս մասը ապրում է յաւելեալ արժէքով, որը նրա համար աչքի լոյսից էլ թանկ է դառնում: Կայ մի ուրիշ

արդիւնազործողների սուտար մեծամասնութիւնը կազմում են գիւղացի հողագործները, ուստի և ուսուսկան իրականութեան պայմանները աչքի առաջ ունենալով՝ մենք հարցը պիտի դնենք այսպէս—կանրելի է արդեօք ընդունել, որ քաղաքային գործարանային բանւորների շահերը համաձայն են աշխատաւոր գիւղացիութեան քաղմամբիւն մասսայի շահերի հետ:

Սակաւահողութիւնը, հողի չափազանց բարձր կապալագինը և անասելի հարկերը վերին աստիճանի թշուառ դրութեան մէջ պցեցին արդիւնաբերող-հողագործների տնտեսութիւնը: Հարկերը և կապալագները վճարելուց յետոյ հողագործը հազար ու մի տանջանքներով կարողանում է մի կերպ իր գոյութիւնը քարշ տալ մինչև նոր բերքը: Ով կարող է, վարում է մի կերպ իր տնտեսութիւնը՝ ոյժերը ներածին չափ. ով չի կարող, թողնում է գիւղը և գնում է ուրիշ տեղ աշխատանք փնտռելու, մեծ մասամբ քաղաք, գործարան: Բայց ցաւն էլ նրա մէջն է, որ քաղաքում գործը հեռիք չի անում գործարանային բոլոր բանւորներին: Կարիքից հալումաշ եղած, ճնշւած ու սոված, անսովոր քաղաքային կեանքին՝ հողագործ-արդիւնաբերողը պատրաստ է վերցնել ինչ գործ էլ լինի և աշխատել ինչ վարձով էլ լինի, միայն թէ ազատի իրան սովամահից: Նրա և քաղաքային բանւորի միջև տեղի է ունենում մրցում: Ֆարբիկանտը ի հարկէ ձգտում է վարձել «աշխատաւոր ձեռքերը» որքան կարելի է ցածր գնով, և դրա շնորհիւ քաղաքային բանւորների աշխատավարձը անխուսափելիօրէն պիտի ընկնի: Բայց բացի աշխատավարձի ընկնելուց աշխատաւոր ձեռքերի մեծ քանակութեամբ գիւղից գալը և ուրիշ տեսակէտից դիպչում է քաղաքային բանւորներին: Բանը նրանումն է, որ գործարանային կեանքին սովոր քաղաքային բանւորները արդէն աւելի կամ պակաս չափով գիտեն իրանց շահերը պաշտպանել և իրանց պահանջներով, յաճախ և գործադուլներով պատճառում են բաւականաչափ անհանգստութիւն ֆարբիկանտներին, ձգտելով իրանց դրութիւնը բարւոքել: Քաղաքային բանւորներն աւելի համարձակ, աւելի վճռական քայլեր կանէին, եթէ չը վախենային մի բանից—այն է, որ կապիտալիստը, երբ նեղն ընկաւ, միշտ կարող է փոխարինել նրանց գիւղից եկած աշխատաւորներով: Այսպիսով, հողագործ-արդիւնաբերողների վատթար դրութիւնը ան-

խուսափելիօրէն իջեցնում է աշխատավարձը և ընդհանրապէս վատացնում քաղաքային բանւորների վիճակը: Եթէ կաւածատէրերը հողի աւելի փոքր կապալագին վերցնէին, եթէ հարկերը այնքան ծանր չը լինէին, հողագործ-արդիւնաբերողները կըստանային աւելի արդիւնք իրանց աշխատանքից և կը կարողանային ապրել և կերակրել մի բերքից մինչև միւս բերքը: Նրանց քողարկւած աշխատավարձը հնարաւորութիւն կը տար նրանց ապրելու ճիշտ այնպէս, ինչպէս աշխարայ աշխատավարձը հնարաւորութիւն է տալիս քաղաքային բանւորներին իրանց գոյութիւնը պահպանելու: Բայց ոչովհետեւ այդ այդպէս չէ, գիւղի արդիւնաբերողները ստիպւած են գնալ քաղաք և այնտեղ աւամայից իջեցնում են պրօլետարների աշխատավարձը: Քողարկւած աշխատավարձի մակերեսով իջնելը անխուսափելիօրէն առաջացնում է աշխարայ աշխատավարձի անկումը:

Դժուար չէ նկատել, որ ճիշտ նոյնպէս քողարկւած աշխատավարձի մակերեսով ըստ ըստ նպաստում է աշխարայ աշխատավարձի մակերեսով ըստ ըստ նպաստում: Երբ որեւէ պատճառով հողագործ-արդիւնաբերողների դրութիւնը լաւանում է, նրանք մնում են իրանց տեղերում և չեն գնում քաղաք գործ փնտռելու և քաղաքային բանւորների վարձը իջեցնելու: Աշխատաւոր ձեռքերի առաջարկի պակասելու շնորհիւ քաղաքային բանւորների աշխատավարձը պիտի բարձրանայ: Բացի այդ, չըվախենալով մրցումից գիւղի արդիւնաբերողների կողմից, որոնց կարիքը քչում էր առաջ դէպի քաղաք,—քաղաքային բանւորները կարող են աւելի հաստատակամ ու վճռական կերպով պաշտպանել իրանց շահերը կապիտալիստների դէմ և ստիպել նրանց դիջումներ անելու:

Եթէ այժմ մենք նայենք թէ ինչպէս աշխարայ աշխատավարձը ազդում է քողարկւածի վրայ,—այդ դէպքում էլ դուրս կը գայ, որ աշխարայ աշխատավարձի բարձրանալը կամ իջնելը պէտք է իր կողմից նպաստի քողարկւած աշխատավարձի բարձրանալուն կամ իջնելուն: Երբ օրինակ, շնորհիւ կապիտալիստական ձեռնարկների լայնացման, քաղաքային բանւորների աշխատավարձը բարձրանում է,—արդիւնաբերող-հողագործներից շատերը թողնում են իրանց տնտեսութիւնները, որոնցից նրանց խէրը միայն հացն ու կաւն է, և գնում քաղաքի գործարանները: Վնորհիւ դրան գիւղում հողագործ-արդիւնաբերողների միջև եղած մրցումը թուլանում է,—հողատէրեր-ազանները չեն կարող արդէն նրանց նեղել այնպէս, ինչպէս առաջ, և քողարկւած աշխատա-

վորձը բարձրանում է: Ընդհակառակը, եթէ գործարանատէրերը շահի յետևից ընկած արդիւնաբերում են չափազանց մեծ քանակութեամբ ապրանք, որի համար նոյնիսկ գնողներ չըկան, այդ դէպքում քաղաքային արդիւնաբերութիւնը կանգ է առնում և աշխարայ աշխատավարձը իջնում է: Քաղաքի բանւորները, աշխատանք չը գտնելով քաղաքում, չունեն գիւղ և այնտեղ առաւել ևս սաստկացնում մրցումը արդիւնաբերող-հողագործների միջև, ինչու և իջնում է նաև քաղաքիկած աշխատավարձը. սրանից պարզ է, որ աշխարայ աշխատավարձը սերտ կերպով կապւած է քաղաքիկած աշխատավարձի հետ: Ձի կարելի տեղահան անել քաղաքի բանւորին, որպէս զի դա անմիջապէս չազդէ արդիւնաբերող-հողագործների վրայ և ընդհակառակը: Քաղաքի բանւորի համար ոչ միայն կարևոր է այն, որ նրա աշխատավարձը ըստ կարելւոյն բարձր լինի, այլ և այն, որ աշխատաւոր հողագործի վաստակն ևս ըստ հնարաւորութեան բարձր լինի: Նոյնպէս և արդիւնաբերող-հողագործների համար, որոնք ստանում են քաղաքիկած աշխատավարձ բաշխման ժամանակ, խիստ կարևոր է, որպէս զի աշխարայ աշխատավարձը որչափ կարելի է բարձր լինի: Մի խօսքով քաղաքի պրօլետարները ինչպէս և աշխատաւոր գիւղացիութիւնը մի ընդհանուր շահ ունի — անհրաժեշտ արժէքի բարձրացում, բարձրացում այն բաժնի, որ ընկնում է արժէքների բաշխման ժամանակ անմիջական արդիւնաբերողների ձեռքը: Այդ ընդհանուր շահը միացնում է քաղաքային բանւորներին և աշխատաւոր գիւղացիներին մի մեծ աշխատաւոր դասի մէջ, աշխարայ կամ քաղաքիկած աշխատավարձով ապրող անմիջական արդիւնաբերողների դասի մէջ:

Ինքնըստինքեան հասկանալի է, որ աշխատաւոր դասին են պատկանում մի կողմից արդիւնաբերութեան միջոցներից իսպառ կտրւած հողագործ-արդիւնաբերողները — գիւղատնտեսական մշակները կամ, ինչպէս ասում են, հողագործական պրօլետարիատը — միև կողմից՝ մանր արհեստաւորները, որոնք դեռ բոլորովին զրկւած չեն արդիւնաբերութեան միջոցներից, բայց այնուամենայնիւ աշխատում են կապիտալիստի համար: Հողագործ-պրօլետարի, մշակի դրութիւնը ոչնչով չի տարբերւում արտաքին կողմից գործարանային պրօլետարի դրութիւնից: Ե՛ւ մէկը և՛ միւսը իրանց «աշխատաւոր ձեռքերից» զատ ոչինչ չունեն,

երկուսն էլ ստանում են աշխարայ աշխատավարձ, — և նրանց գործը պարզ է: Իսկ ինչ վերաբերւում է արհեստաւորներին, որոնք բոլորովին զեռ զրկւած չեն արդիւնաբերութեան միջոցներից և ստրկացած են կապիտալիստին, — նրանց վիճակը շատ նման է սակաւահող գիւղացիների վիճակին: Նրանք բոլորն էլ, ինչպէս մի քանի անգամ ասել ենք, իրանց աշխատանքի արդիւնքից ստանում են միայն քաղաքիկած աշխատավարձ:

Բայց արդիւնաբերութեան միջոցներից արդէն բոլորովին զրկւած արդիւնաբերողներից և արդիւնաբերութեան միջոցներից դեռ ոչ բոլորովին զրկւած արդիւնաբերողներից, ժամանակակից հասարակութեան մէջ կան սակաւաթիւ արդիւնաբերողներ, որոնք ունեն արդիւնաբերութեան միջոցներ և ստրկացած չեն կապիտալիստին: Կան բախտաւոր արհեստաւորներ, որոնք ոչ միայն բոլոր անհրաժեշտ գործիքներն ունեն, այլ ունեն նաև այնքան փող, որ կարող են արհեստանոց բանալ և հում նիւթ ձեռք բերել: Կան բախտաւոր հողագործ-արդիւնաբերողներ, որոնք ճիշտ այնքան հող ունեն, որքան նրանք կարող են մշակել: Կան նաև այնպիսի արհեստաւորներ ու հողագործներ, որոնց արդիւնաբերութեան միջոցները աւելի շատ են, քան հարկաւոր է նրանց իրանց աշխատանքը գործադրելու համար: Նրանք աշխատում են, «արտադրում են» իրանք, բայց արդիւնաբերութեան միջոցների աւելորդից օգտւելու համար, նրանք վարձում են բանւորներ, որոնց նրանք, ի հարկէ, վճարում են սովորական աշխատավարձ: Ի՞նչ տեղ են բռնում նրանք ժամանակակից հասարակութեան մէջ: Ի՞նչ դասի են նրանք պատկանում: Երբ արհեստաւորը կամ հողագործը ունի իր աշխատանքի գործադրման համար անհրաժեշտ արդիւնաբերութեան միջոցները, նա ինքը իր գործի տէրն է: Հարկերը վճարելուց յետոյ նա ստանում է իր աշխատանքի արդիւնքը լիովին, այսինքն և անհրաժեշտ արժէքը և լաւելեալ արժէքը: Ուստի նրա համար կատարելապէս միևնոյն է մեծ է, թէ փոքր աշխատավարձը, մեծ է թէ փոքր յաւելեալ արժէքը, որով ապրում է կապիտալիստ դասը: Միևնոյն է նրա համար այդ բոլորը, որովհետև նրա շահը կայանում է նրա սեփական աշխատանքի արդիւնաւետութեան բարձրացման մէջ, և ոչ բնաւ արժէքների բաշխման մէջ՝ անհրաժեշտ և յաւելեալ արժէքների վրայ: Սակայն թէև նա կանգնած է, այսպէս ասած, դասակարգերից դուրս, այնուամենայնիւ նրա

շահը նրան պիտի բաշէ աշխատաւոր դասի կողմը: Բանը նրանուհի է, որ ժամանակակից հասարակութեան մէջ չափազանց խախտու է դրութիւնը այդպիսի ինքնուրոյն արդիւնաբերողի, որ ունի նրան անհրաժեշտ արդիւնագործութեան միջոցները: Եթէ նա արհեստաւոր է, նա ստիպւած է դիմանալ մրցման այն մանուֆակտուրաների և ֆաբրիկաների կողմից, որոնք արտադրում են ապրանքները աւելի շահաւէտ պայմաններով մէջ, քան նա, ուստի և հնարաւորութեան ունեն նրանց աւելի էժան ծախելու: Ամենաշնչին անուշագործութիւնը կամ դժբախտ պատահարը, հրդեհի կամ հիւանդութեան նման, դուրս են գցում նրան այդպիսի ինքնուրոյն արդիւնաբերողի շաւիղից և զրկում նրան իսպառ կամ մասամբ արդիւնագործութեան միջոցներից: Նա ընկնում է այն ժամանակ աշկարայ կամ քողարկւած աշխատավարձ ստացողների շարքը: Նոյն դրութեան մէջ, ինչ որ արհեստաւորը, գտնւում է հողագործը, որ ունի այնքան հող, որքան նրան հարկաւոր է: Նրա գործն էլ հարթ է գնում միայն որոշ ժամանակ, — և նրա գլխին շարունակ կախւած է փոթորիկը: Եղաւ անբերրիութիւն, ընկան անասունները կամ հրդեհեց նրա տունը, — և ինքնուրոյն արդիւնաբերողը չի կարողանայ խուսափել «կուլակներէ» և կալաւածատէրերի ստրկացումից: Ահա թէ ինչու ինքնուրոյն արդիւնաբերողները, որոնք ունեն արդիւնագործութեան իրանց համար անհրաժեշտ բոլոր միջոցները, երկիւղով են նայում կապիտալիստների վրայ: Այս կողմից որեւէ բարի բան սպասելու հիմք չունեն նրանք, ուստի և նրանք բոլորովին շահագրգռւած չեն, որպէսզի կապիտալիստները որքան կարելի է լաւ ապրեն և որքան կարելի է մեծ յաւելեալ արժէք ստանան: Եւ ընդհանրապէս, աշխատաւոր դասից այդպիսի ինքնուրոյն արդիւնաբերողները ոչ մի պատճառ չունեն որեւէ վատ բան սպասելու: Թերեւս նոյնիսկ նրանք կուղենային, որպէսզի աշխատաւոր դասը հնարաւորութեան չափ նեղ տեղը գցէր կապիտալիստներիին և գէթ մի կերպ նրանց ազահ ձեռքերը կարճացնէր: Այդպիսով, ուրեմն, արդիւնագործութեան միջոցների կողմից ապահովւած ինքնուրոյն արդիւնաբերողները համաձայն իրոնց շահի չեն պատկանում ոչ աշխատաւոր, ոչ էլ կապիտալիստական դասին: Բայց նրանք աւելի ժող են աշխատաւոր դասին, որի մէջ նրանք ընկնում են, երբ փոթորիկը պայթում է նրանց գլխին:

Բոլորովին այլ է դրութիւնը այն ինքնուրոյն արդիւնաբերողի, որ աւելի արդիւնագործութեան միջոցներ ունի, քան հարկաւոր է նրան իր աշխատաւոր ոյժերը սպառելու համար: Ինչ վերաբերում է նրա սեփական աշխատանքին, նա որպէս ինքնուրոյն արդիւնաբերող, չի հետաքրքրւում բաշխմամբ, որովհետև իր աշխատանքի արդիւնքը նա չի բաժանում ուրիշի հետ: Բայց նա արդիւնագործութեան աւելորդ միջոցներ ունի և, որպէս զի այդ աւելորդը իզուր տեղը չը կորչի, նա վարձում է բանւորներ: Այստեղ արդէն նա հանգէս է գալիս, որպէս կապիտալիստ, որ դուռն է ուրիշի աշխատանքով: Նա վճարում է աշխատավարձ իր բանւորներին և իր գրպանն է դնում նրանց արտադրած յաւելւած արժէքը: Հասկանալի է, որ նրան աւելի ձեռնտու է, որպէս եւլ արժէքը: Հասկանալի է, որ նրան աւելի ձեռնտու է, որպէս զի աշխատավարձը հնարաւորին չափ փոքր լինի, իսկ յաւելեալ արժէքը հնարաւորին չափ մեծ: Թէև նա դեռ ինքն էլ է աշխատում, բայց նրա շահը նրան քաշում է ոչ դէպի աշխատաւոր, այլ դէպի կապիտալիստ դասը: Եւ իրաւ հէնց որ նա մի քիչ թեւաւորեց, հէնց որ նրան յաջողեց իր լծի տակ գցել բաւականաչափ բանւորներ, նա դադարում է այլ ևս աշխատելուց, ունցնում է իր փորը և դառնում է իսկական կապիտալիստ:

Այսպէս է տեղի ունենում ժամանակակից հասարակութեան մէջ մի կողմից՝ ինքնուրոյն արդիւնաբերողների փոխարինումը արդիւնագործութեան միջոցներից դեռ ոչ բոլորովին զրկւած արդիւնաբերողներով և պրօլետարներով, միւս կողմից՝ կապիտալիստներով: Մենք դեռ կը վերադառնանք այս խնդրին, երբ կը խօսենք կապիտալիստական հասարակութեան զարգացման օրէնքի և հողային հարցի մասին:

II. կապիտալիստ դասը:—Անցնենք այժմ կապիտալիստ դասի քննութեան: Ինչպէս և աշխատաւոր դասը, նա բաղկացած է էութեամբ միատեսակ, բայց արտաքինով տարբեր խաւերից: Նրանք բոլորն էլ ապրում են աշխատաւոր դասի ստեղծած յաւելեալ արժէքով, նրանք բոլորն էլ միանում են մի ընդհանուր շահով. — մեծացնել որքան կարելի է յաւելեալ արժէքը ի ֆլուս անհրաժեշտ արժէքի, ի ֆլուս աշխատավարձի, որ ընկնում է աշխատաւոր դասի ձեռքը: Սակայն յաւելեալ արժէքի բաշխման մօմենտում այդ խաւերից իւրաքանչիւրը ձգտում է իւրացնել որքան կարելի է մեծ բաժին և բոլոր կապիտալիստական խաւերի մէջ տեղի

ունի մշտական ներքին պայքար: Եղբայրական և սրտաշարժ մի-
աբանութիւն են ցոյց տալիս նրանք միայն այն ժամանակ, երբ
գործը վերաբերում է նրանց ընդհանուր շահին—յաւելեալ արժէքի
մեծացմանը ի վնաս անհրաժեշտ արժէքի:

Մենք արդէն գիտենք, որ ժամանակակից հասարակութեան
մէջ յաւելեալ արժէքը բաշխուում է հետեւեալ հինգ գլխաւոր մա-
սերի—փողային կապիտալի շահ, ձեռնարկողական շահ, առևտրա-
կան կապիտալի շահ, հողային ռէնտա և հարկեր: Յաւելեալ ար-
ժէքի այդ բաշխման համապատասխանում են հինգ գլխաւոր խա-
ւերը կապիտալիստ դասի մէջ—բանկիրներ, ձեռնարկողներ, վաճա-
ռականներ, կալաւածատէրեր և կառավարութիւն (և ամեն տեսակի
վարչութիւն): Հասկանալի է, որ խիստ սահմանագծում այդ խա-
ւերի մէջ չըկայ, բանկիրը կարող է իր կապիտալի որ և է մասով
որ և է արդիւնագործական ձեռնարկութիւն պահել, իսկ ձեռնար-
կողը կարող է իր ազատ կապիտալի մի մասը գցել բանկը տո-
կրսով և այլն: Բայց ընդհանուր առմամբ այդ խաւերը գոյութիւն
ունին և եթէ նրանց ընդհանուր շահը մէկ է, նրանց մասնաւոր շահերը
ընդհարուում են իրար հետ:

Կապիտալիստ դասի մէջ տեղի ունեցող ներքին կռիւր:—Երբ բան-
կիրը տալիս է իր փողային կապիտալը ձեռնարկողին, որ և է
կապիտալիստական ձեռնարկութիւն ստեղծելու կամ պահպանելու
համար, նա ձգտում է նրանից հնարաւորին չափ մեծ տոկոս
ստանալ և զբանով պակասեցնել իր պարտապանի ձեռնարկողա-
կան շահը: Իր կողմից՝ ձեռնարկողը ձգտում է վճարել հնարաւո-
րին չափ փոքր տոկոս իր փոխ առած փողերի համար և զբանով
մեծացնել ձեռնարկողական շահը ի հաշիւ փողային կապիտալի
շահի: Ծիշտ նոյնպէս, ձեռնարկող—Փարբիկաների և զաւոյնների
մասնաւոր ինտերէսը չի հաշուում հողատէրերի մասնաւոր ինտերէս-
ների հետ: Հողատէրը ձգտում է ամեն կերպ բարձրացնել հողա-
յին ռենտան: Իսկ մենք արդէն տեսանք նախորդ գլխում, որ
աբսօլիւտ հողային ռենտան անխուսափելիօրէն առաջացնում է
հողագործական արդիւնքների գների բարձրացում: Երբ Փարբի-
կանը իր Փարբիկայում բանւորներին գործի է դնում, նա նը-
րանց աշխատանքի համար վճարում է աշխատավարձ: Ոյդ աշ-
խատավարձը պիտի հերիք անի բանւորների և նրանց ընտանիք-
ների ապրուստի համար: Եւ որովհետեւ այդ ապրուստի ամենա-

գլխաւոր մասը ուտելիքն է, ուստի որքան աւելի թանկ են հո-
ղագործական արդիւնքները, այնքան աւելի բարձր է աշխատա-
վարձը, անհրաժեշտ արժէքը, այնքան աւելի փոքր է յաւելեալ
արժէքը, որից ստանում է կապիտալիստը իր շահը: Այսպիսով,
հողի մասնաւոր սեփականութեան շնորհիւ, կալաւածատէրը անուղ-
ղակի կերպով ձեռնարկողի շահի մի մասի տէրն է դառ-
նում: Բայց ինքը ձեռնարկողը դուրս է քաշում իր շահը
այն բանւորներից, որոնք աշխատում են նրա մօտ գործա-
րանում: Դուրս է գալիս ուրեմն, որ այդ շահի մի մասը նրանից
խլող հողատէր-աղան իւրացնում է այն գործարանային բանւորնե-
րի չը վարձատրեալ աշխատանքը, որոնց նա իր աչքով անգամ
տեսած չէ և որոնց գոյութեան մասին գուցէ նա երբէք էլ մտա-
ծած չէ: Ահա թէ ինչպէս է արաւայայտուում արդիւնագործութեան
և բաշխման հասարակական էութիւնը:

III. Կառավարութիւնը:—Մասնաւոր շահերը կառավարութեան,
որ ամբողջ երկրի ղեկը իր ձեռքումն է պահում, նոյնպէս ոչ ամեն
բանում համապատասխանում են կապիտալիստ դասի ուրիշ խաւերի
մասնաւոր շահերին: Ինչպէս և ամբողջ դասին, որին նա պատկա-
նում է, կառավարութեան հարկաւոր է, որպէսզի յաւելեալ արժէքը
որքան կարելի է մեծ լինի: Բայց դրա հետ միասին կառավարու-
թիւնը ձգտում է այդ յաւելեալ արժէքի մեծագոյն մասը իր ձեռ-
քը գցել և ոչ ձեռնարկողների կամ հողատէրերի: Որովհետեւ պե-
տական ամբողջ մեքենայի ղեկը կառավարութեան ձեռքումն է
անբաժան կերպով, ուստի և նա կարող է յաւելեալ արժէքից ի-
րան առիւծի բաժին հանել—մարդս իր օգուտն է փնտրում: Այդ
նա կարող է անել և ուղղակի և անուղղակի հարկերի միջոցով:
Երբ կառավարութիւնը հարկ է վերցնում կապիտալիստների գոյ-
քից կամ եկամուտից, նա զբանով ուղղակի իւրացնում է յաւելեալ
արժէքի այն մասը, որ անցնելով նրանց ձեռքից, սակայն նրանց
ձեռքում ամբողջովին չը մնաց: Իսկ երբ նա վերցնում է անուղղա-
կի հարկեր, այսինքն երբ հարկեր է նշանակում սպառման առար-
կաների վրայ—թէյի, շաքարի, ծխախոտի, աղի, սպիրտային խը-
միչքների և այլոց վրայ, զբանով նա առաջ է բերում սպառման
առարկանների թանկացում և աշխատավարձի համապատաս-
այդ առարկանների թանկացում: Իսկ որքան աւելի բարձր է աշխատավարձը,
այնքան աւելի փոքր է յաւելեալ արժէքը և կապիտալիստի շահը:

Բայց այդ բարձրացումից օգտուում են ոչ թէ բանւորները, այլ կառավարութիւնը: Ուրիշ խօսքով, անուղղակի հարկերը—դա այն ոլորձուն ճանապարհն է, որով կառավարութիւնը խլում է յաւելեալ արժէքի մի մասն էլ: Ահա թէ ինչու ձեռնարկող տարրը ոչ ամեն ժամանակ հաշտ է կառավարութեան հետ:

Բայց կառավարութեան եկամուտը բոլորում է ոչ միայն յաւելեալ արժէքից: Երբ մարդ մտածում է մի կողմից՝ աշխատուոր գիւղացիութեան թշուառ ու կիսաքաղց կեանքի մասին, միւս կողմից՝ նրանց վճարած հարկերի հսկայական մեծութեան մասին,—կասկած չի կարող լինել, որ կառավարութիւնը կլանում է ոչ միայն աշխատուոր դասի ստեղծած յաւելեալ արժէքի, այլ և անհրաժեշտ արժէքի մի մասը:

Կառավարութեան դատարարդային քննիքը:—Թէև կառավարութեան մասնաւոր շահերը ոչ միշտ են համապատասխանում յաւելեալ արժէքով ապրող այլ խաւերի շահերին, սակայն նա միշտ հաւատարիմ է մնում կապիտալիստական դասի ընդհանուր շահին, որովհետև հէնց ինքը յաւելեալ արժէքով ապրողների աւելանից ու մարմնից է ստեղծւած, որովհետև նա ինքը կապիտալիստական դասի մի մասն է կազմում: Կառավարութիւնը պատկանում է կապիտալիստական դասին ոչ միայն այն պատճառով, որ նա ստանում է յաւելեալ արժէքի մի մասը, այլ և, այն պատճառով, որ նա կառավարում է պետական կայքերը սեփականատիրոջ իրաւունքներով և վարում է իր գործը կապիտալիստական ձևով: Պետական ֆարրիկաներում և դաւօղներում, պետութեան պատկանող երկաթուղիների գծերի ամբողջ ցանցի վրայ և այլն, բանւորները ստանում են նոյնպիսի աշխատավարձ, ինչպէս և մասնաւոր կապիտալիստական ձեռնարկութիւնների մէջ, իսկ նրանց ստեղծած յաւելեալ արժէքը ընկնում է կառավարութեան ձեռքը: Պետական հողերից օգտւելու համար գիւղացիները վճարում են գանձարանին նոյնպիսի կապալագին, ինչպէս և կալւածատէր-ազաններին: Մի խօսքով, ժամանակակից հասարակութեան մէջ կառավարութիւնը ամենախոշոր կապիտալիստական ոյժն է: Թէև նա գոյութիւն ունի իբր թէ ամբողջ հասարակութեան գործերը վարելու համար, սակայն նա պաշտպանում է և կարող է պաշտպանել միայն իր դասի շահերը, կապիտալիստա-

կան շահերը: Այլապէս նա կը դադարէր գոյութիւն ունենալուց այն ձևով, ինչ ձևով որ նա գոյութիւն ունի այժմ:

Երեւակայնք մի բոլոր, որ կապիտալիստներից մէկը ստեղծեց մի ձեռնարկութիւն և սկսեց մտածել ոչ թէ իր շահերի, ոչ թէ յաւելեալ արժէքի բարձրացման մասին, այլ բացառապէս բանւորների շահերի մասին—տմեն կերպ ձգտեց նրանց աշխատավարձը բարձրացնել և կրճատել աշխատուոր օրը: Իր այդ բարեգործութեան և բարեհոգութեան համար գուցէ նա իր մահից յետոյ դրախտին արժանանար, բայց նա կը դադարէր անպատճառ կապիտալիստ լինելուց դեռ իր կենդանի ժամանակը: Որովհետև կապիտալիստական արդիւնաբերութեան էութիւնը կայանում է հէնց բանւորներից յաւելիւ արժէք դուրս բաշխումէջ: Ճիշտ այնպէս, եթէ կառավարութիւնը մարդավարի մտածէր ծառայելու ամբողջ հասարակութեան և ոչ կապիտալիստ դասի շահերին,—այդ դէպքում նա պիտի ստիպւած լինէր պետական ֆաբրիկաներում և գաւօղներում տալ բանւորներին նրանց աշխատանքի ամբողջ արդիւնքը, պետական հողերը յամենի գիւղացիներին հաւասար հողաշահութեան սկզբունքով, անել այնպէս, որպէսզի հարկերը բացառապէս աշխատուոր դասից խլած յաւելեալ արժէքի մի մասը չը լինէին, այլ որպէսզի և ներկայ կապիտալիստները տային իրանց և ոչ թէ ուրիշի աշխատանքի մի մասը հասարակական սպառողների կարիքներին բաւարարութիւն տալու համար: Սակայն այդ բոլորը հնարաւոր կը լինէր միայն այն ժամանակ, երբ և ինքը հասարակութիւնը լինէր ոչ թէ դասակարգային, ինչպէս այժմ, այլ աշխատուոր: Այդ այդպէս էլ կը լինի, երբ սօցիալիստական կարգերը կը փոխարինեն կապիտալիստական կարգերը: Իսկ ժամանակակից դասակարգային հասարակութեան մէջ կառավարութիւնը կարող է լինել միայն դասակարգային և պաշտպանել միայն այն դասի շահերը, որին ինքը պատկանում է իր էութեամբ, այսինքն կապիտալիստ դասի շահերը:

Այսպիսով, արդիւնաբերութեան միջոցներից զրկւելը և դրա հետ կապւած՝ արժէքների բաշխման ձևը անխուսափելիօրէն առաջ է բերում հասարակութեան դասակարգային կազմաւորւածքը և դասակարգային կառավարութիւնը:

Բացի վերոյիշեալ խաւերից, աշխատուոր և կապիտալիստական դասերից ժամանակակից հասարակութեան մէջ գոյու-

թիւն ունի մի ուրիշ խաւ էլ, որի նշանակութիւնը հասարակական կիանքում չափազանց մեծ է:

IV. Ինտելիգենցիա:—Մեր խօսքը ինտելիգենցիայի մասին է, որի ստւար մեծամասնութիւնը ապրում է մտաւոր աշխատանքով: Ո՞ր դասին է պատկանում ինտելիգենցիան՝ աշխատաւոր, թէ՞ կապիտալիստական: Այս հարցին պատասխանելու համար ինտելիգենցիայի վերաբերմամբ էլ մենք պէտք է գործադրենք նոյն չափը, որը մենք գործադրեցինք ժամանակակից հասարակութեան այլ խաւերի նկատմամբ: Ո՞րտեղ պէտք է փնտռել ինտելիգենցիայի ինտիմը, ռոտիլից է նա ստանում իր կարիքներին բաւարարութիւն տալու համար անհրաժեշտ արժէքները: Եթէ մակերևոյթօրէն դատելու չը լինենք, այլ աւելի խորը կերպով աշխատենք ըմբռնել ինտելիգենցիայի գրութիւնը, կարող կը լինենք ասել, որ նա ընդհանրապէս բաղկացած է երեք մասերից, որոնցից մէկը միանում է աշխատաւոր դասին, միւսը՝ կապիտալիստական դասին, իսկ երկրորդ մասը ապագասակարգային կամ դասակարգադուրս է:

Աշխատաւոր ինտելիգենցիան:—Աշխատավարձով ապրող անմիջական արդիւնագործողի պահանջները չեն սահմանափակում միայն կերակրով, շորերով, բնակարանով և այլն, այսինքն աւարկաներով, որոնց շնորհիւ հասարակութեան մէջ տիրող աշխատանքի բաժանման—արտադրում են նրա համար ուրիշ արդիւնագործողներ: Նրան հարկաւոր է բժշկել, երբ նա հիւանդ է, նա ուզում է գիրք կամ լրագիր կարդալ, երբ ժամանակ ունի. նրա երեխաները պէտք է սովորեն դպրոցում: Նրա այդ բոլոր կարիքները հոգում է ինտելիգենցիան—բժիշկները, գրողները, ուսուցիչները, որոնք ստանում են նրանից որոշ վարձ իրանց մտաւոր աշխատանքի համար: Ինքնըստինքեան հասկանալի է, որ նրա աշխատավարձը պիտի հերիք լինի այդ ծախսերի համար էլ: Ի՞նչպիսի գրութեան մէջ են գտնւում մտաւոր աշխատանքի այդ ներկայացուցիչները անմիջական արդիւնագործողի վերաբերմամբ:

Նրանք տալիս են նրան իրանց աշխատանքը նրա կարիքները հոգալու համար և ստանում են նրանից դրա փոխարէն նրա աշխատավարձի մի մասը: Նրա վերաբերմամբ բժիշկը, ուսուցիչը և այլք գտնւում են նոյն գրութեան մէջ, ինչպէս և արդիւնագործողները, որոնք աշխատանքի բաժանման շնորհիւ մատա-

կարարում են նրան շորեր, կօշիկներ և այլն: Նրա աշխատավարձի որոշ մասի փոխարէն ինտելիգենցիան իր աշխատանքով հոգում է աշխատաւոր դասի կարիքները, նա ապրում է ի հաշիւ անհրաժեշտ արժէքի, ուստի եւ նրա շահերը լիովին ձուլւում են աշխատաւոր դասի շահերի հետ:

Եթէ, օրինակ, մի կողմ դնենք գաղափարական և բարոյական բնոյթ ունեցող մտահաշիւները և խնդրին նայենք միայն ինտերէսի տեսակէտից,—այդ դէպքում նոյնիսկ ինձ աշխատաւոր դասի համար այս տողերը գրողիս մեռնողու է, որպէսզի ե՛ւ՝ աշկարայ ե՛ւ՝ քողարկւած աշխատավարձը որքան կարելի է բարձր լինի: Որքան աւելի բարձր կը լինի աշխատավարձը, այնքան աւելի մեծ չափով բանւորները և զիւղացիները հնարաւորութիւն կունենան գնելու իմ այս գրքոյկը, այնքան աւելի ես կը ստանամ իմ աշխատանքի համար: Այդ պատճառով իմ աշխատավարձը ամենասերտ կերպով կապւած է աշխատաւոր դասի աշխատավարձի հետ և իմ ինտերէսը հսկառակ է կապիտալիստ դասի ինտերէսին: Ճիշտ նոյն գրութեան մէջ են գտնւում և այն բոլոր ինտելիգենտները, որոնք աշխատում են աշխատաւոր դասի համար: Այն, որ ինտելիգենտ աշխատանքը վարձատրւում է շատ աւելի լաւ, քան հասարակ աշխատանքը,—գա բնաւ չի փոխում գործի էութիւնը: Մենք արդէն գիտենք (Մաս I, գլ. VII), որ բարդ աշխատանքը աւելի բարձր է գնահատւում, քան հասարակը: Որքան աւելի սովորած լինի աշխատաւորը, այնքան աւելի արժէք ունի նրա աշխատաւոր ոյժը, այնքան աւելի բարձր է նրա աշխատավարձը, իսկ ինտելիգենտը շատ և շատ սովորած պէտք է լինի, նախ քան նա հնարաւորութիւն ունենայ իր գործը լաւ կատարել:

Կապիտալիստական ինտելիգենցիան:—Բայց ոչ ամբողջ ինտելիգենցիան փոխանակում է իր աշխատանքը աշխատաւոր դասի հետ, ապրում է ի հաշիւ աշխատավարձի և այդ պատճառով պատկանում աշխատաւոր դասին: Ինտելիգենցիայի նշանաւոր մասը ծառայեցնում է իր մտաւոր աշխատանքը կապիտալին և կապիտալիստներին, իր եկամուտը նա ստանում է ոչ թէ անհրաժեշտ, այլ յաւելեալ արժէքից, ուստի և նրա շահերը կապւած են ոչ աշխատաւոր, այլ կապիտալիստական դասի շահերի հետ:

Կապիտալիստական ձեռնարկութիւնների մէջ ծառայում է վարձու ինտելիգենտների մի ամբողջ բանակ, որը գլխաւորապէս ղեկավարում է ամբողջ գործն այնպէս, որ կապիտալիստը կարող է ստանալ եկամուտը իր ձեռնարկութիւնից, ապրելով շատ և շատ հեռու այն տեղից, որտեղ գտնւում է նրա գործը:

Ինտելիգենտների այդ ամբողջ բանակի աշխատանքը՝ սկսած մի որ և է «կառավարչից» և վերջացրած ամենայեւոր «կոնտոր շէրկով»՝ աւելի կամ պակաս չափով հարկաւոր է արդիւնաբերութեան ղեկավարման համար: Բայց նրանց իրանց՝ աշխատանքի համար ստացած ռոճիկը ոչ մի ուղղակի կապ չունի աշխատաւոր դասի աշխատավարձի հետ: Աւելի շուտ ընդհակառակը: Կապիտալիստը իր ծառայողներին վճարում է այնքան աւելի մեծ ռոճիկ, որքան աւելի լաւ են գնում նրա գործերը, որքան աւելի մեծ է նրա՝ իր ձեռնարկութիւնից ստացած շահը: Իսկ նրա շահը այնքան աւելի մեծ կըլինի, որքան աւելի փոքր է նրա բանւորների աշխատավարձը: Ուստի կապիտալիստական ձեռնարկութիւնների մէջ աշխատող ինտելիգենցիայի ինտերէսը պահանջում է, որպէսզի կապիտալիստի շահը որքան կարելի է մեծ լինի, իսկ աշխատավարձը որքան կարելի է փոքր: Թէև ինտելիգենցիայի այս մասը նոյնպէս ապրում է «իր մտաւոր աշխատանքով», բայց համաձայն իր շահերին նա պատկանում է կապիտալիստական և ոչ աշխատաւոր դասին: Այդ երևում է հէնց նրանից, որ, երբ բանւորների և գործատէրերի միջև ընդհարումներ են տեղի ունենում, կապիտալիստական ձեռնարկութիւնների մէջ ապրող ինտելիգենցիան համարեա միշտ անցնում է գործատէրերի և ոչ բանւորների կողմը:

Կապիտալիստական դասին պատկանում է իր էութեամբ նաև ինտելիգենտ պաշտօնեաների այն ստւար բանակը, որոնցից բաղկացած է կառավարութիւնը:

Ապագասակարգային (դասակարգադուրս) ինտելիգենցիան:—Աշխատաւոր և կապիտալիստական ինտելիգենցիայից շոկ կայ մի փոքրաթիւ խաւ էլ, որը չի պատկանում որ և է գասակարգի:

Դա գիտնականների և փիլիսոփաների խաւն է, որոնց պարամունքը կայանում է մարդկային գիտութիւնը նրա բոլոր ճիւղերում զարգացնելու մէջ: Նրանց աշխատանքը չի ծառայում ան-

միջապէս ոչ կապիտալիստական և ոչ էլ աշխատաւոր դասին: Նրանց աշխատանքի արդիւնքները—գիտական հետազոտութիւնները, գրական երկերը և այլն, կազմում են, ինչպէս և արդիւնագործութեան միջոցները, ամբողջ հասարակութեան անխորտակելի հարստութիւնը և անցնում են, ինչպէս և կեանքը, մի սերնդից միւսին: Եթէ մենք արդիւնագործութեան միջոցները վերելում անւանեցինք հասարակութեան նիւթական հարստութիւնը,—ինտելիգենցիայի այս մասի մտաւոր աշխատանքի արդիւնքը, որ աճում է սերնդից՝ սերունդ, մենք պէտք է անւանենք հասարակութեան խողովոր հարստութիւնը: Հասարակութեան նիւթական և հոգևոր հարստութիւնները միասին վերցրած կազմում են այն, որ կոչւում է հասարակութեան կուլտուրան:

Բաշխման մասին գրւած գլխում մենք յայտնեցինք այն միտքը, որ արժէքների այն մասը, որ գնում է արդիւնագործութեան միջոցները և գործիքները կանոնաւոր գրութեան մէջ պահպանելու համար, կազմում է ամբողջ հասարակութեան ծախսը: Ուստի և արժէքի այդ մասի գործադրութիւնը առաջ չի բերում գասակարգային ճեղքումներ: Ամբողջ հասարակութեան նոյնպէսի ծախս—ապագասակարգային ծախս պէտք է հաշւել արժէքների այն մասը, որ գնում է գիտնականների, փիլիսոփաների, գրողների և այլոց համար և նրանց «արդիւնագործութեան միջոցների», այսինքն լաբարատորների, թանգարանների, գրադարանների և այլ բաների համար: Ինչ չափով որ ինտելիգենցիայի այս մասը չի գնում իր առաջ գասակարգային նպատակներ, ինչ չափով որ նա ձգտում է զարգացնել, հարստացնել գիտութիւնը ընդանրապէս,—նոյն չափով նա ապագասակարգային է և ծառայում է ամբողջ հասարակութեան: Գիտնականների և փիլիսոփաների մասին յաճախ ասում են, որ նրանք այս աշխարհից չեն: Այդ ցոյց է տալիս, որ և այստեղ, ինչպէս և շատ ուրիշ դէպքերում, մարդկային առողջ դատողութիւնը շատ ճիշտ կերպով ընդգծել է բարձրագոյն ինտելիգենցիայի էութիւնը, նրա ապագասակարգային բնոյթը:

Միջին խաւը:—Հասկանալի բան է, որ ոչ միայն գժւար է, այլ և ուղղակի անհնար է գծել պարզ ու խիստ տարբերութիւն ինչպէս մի գասի զանազան խաւերի միջև, այնքան և իրանց դասերի միջև: Ըստ երևոյթին ինչ կայ աւելի պարզ, քան ցերեկայ և գիշերայ հասկացողութիւնները: Բայց և նրանց միջև անհնար

է անցկացնել մի որոշ սահման և ցոյց տալ թէ որտեղ է վերջանում ցերեկը և որտեղ սկսուում գիշերը, կամ ընդհակառակը, որովհետեւ ցերեկը հետզհետէ դառնում է իրիկնամուտ և գիշեր, իսկ գիշերը հետզհետէ դառնում է արշալոյս և ցերեկ: Իրիկնամուտը և արշալոյսը միջին երևոյթներ են: Բայց չընայած այդ միջին երևոյթներին՝ ցերեկը և գիշերը գոյութիւն ունեն, որպէս կատարելապէս որոշ հասկացողութիւններ: Ճիշտ նոյնը կարելի է ասել և հասարակական դասերի և դասային խաւերի մասին: Դասերի միջև գոյութիւն ունեն միջին դասեր, խաւերի միջև՝ միջին խաւեր: Բայց դասերը և խաւերը զոյուծին ունեն ժամանակակից հասարակութեան մէջ և ճանաչել նրանց ընդհանուր գծերը բնաւ դժուար բան չէ, եթէ գիտենալ թէ ի՞նչ և ի՞նչպէս մարդիկ կազմում են դասեր: Չը պէտք է սակայն մոռանալ, որ եթէ ինտերէսը (շահը) ներկայացնում է մարդկային կեանքի հիմնական շարժիչը, այնուամենայնիւ միայն հացով չէ, որ ապրում է մարդը: Մարդս բացի ինտերէսից ունի բանականութիւն և խիղճ: Բանականութիւնը օգնում է նրան ճանաչել իրերի իսկական գրութիւնը, խիղճը ստիպում է նրան յաճախ հակառակ իր սեփական շահին կատարել այն, ինչ բանականութիւնը ընդունում է որպէս արդար մի բան: Որ մարդիկ ոչ միշտ ղեկավարւում են իրանց անձնական ինտերէսով, ցոյց է տալիս թէկուզ այն հանգամանքը, որ անճշտութիւնը յաճախ է պատահում կեանքում: Մարդս ընկնում է ջուրը խեղդողին ազատելու համար կամ ժողովում է հրդեհուղ տունը բոցերի միջից դուրս բերելու անօգնական երեխաներին կամ ծերերին: Ընտանիքով ծանրաբեռնւած բանւորը կամ հողագործը, որ հազիւ հազ կարողանում է ծայրը ծայրին հասցնել, վերցնում է իր մօտ պահելու և սնելու անտէր, անտիրական որբերին և այլն և այլն: Մեզանից իւրաքանչիւրը տեսած կը լինի և գիտէ կամաւոր եւ ցիտակցական անձնագոհութեան այդպիսի դէպքեր: Այստեղ աւելորդ է խօսել զինուորների հարկադրւած անձնագոհութեան մասին, որոնք իրանք էլ չը գիտեն թէ ի՞նչի համար և ինչու են գնում մեռնելու, թէ և նրանց մէջն էլ կան և այնպիսիները, որոնք իրանց գրութեան դառնութիւնը քաղցրացնում են այն մտքով, որ նրանք իբր մեռնում են «հաւատի, թագաւորի և հայրենիքի համար»:

Որքան աւելի հնարաւորութիւն է տրւած մարդկային, ան-

հատին զարգացնելու իր մտաւոր և բարոյական կողմերը, այնքան աւելի նրա մէջ բանականութիւնը և խիղճը յաղթող են հանդիսանում անձնական և դասային ինտերէսի վերաբերմամբ: Իսկ որովհետեւ բախտի բերմամբ ինտելիգենցիային աւելի քան որեւէ մէկին հնարաւորութիւն է տրւած զարգացնելու իր անհատականութիւնը, ուստի և նրա մէջ աւելի յաճախ են պատահում անձնական և դասային շահերից հրաժարելու դէպքեր: Այդ պատճառով մենք տեսնում ենք, որ ռուսական ինտելիգենցիան իր գոյութեան օրից հանդէս է բերել մարդկանց, որոնք կուել են ոչ թէ իրանց անձնական շահերի համար, այլ այն բանի համար, որ նրանք ճանաչել են արդար: Երբ ժողովրդի ամենամեծ շարիքը ճորտային իրաւունքն էր, կալւածատիրական խաւից դուրս եկած ինտելիգենցիայի ամենալաւ մասը պայքարում էր ճորտային իրաւունքի դէմ. երբ նա հասկացաւ, որ բոլոր շարիքները բըդխում են արդիւնազորութեան և բաշխման կապիտալիստական ձևից, նա պայքարում է ժամանակակից կապիտալիստական կարգերի դէմ:

Ծանր պայմանների մէջ ստիպւած էր ինտելիգենցիան մղել իր կուլը յանուն ճշմարտութեան և արդարութեան: Տասնեակ տարիների ընթացքում նա իր ուսերի վրայ մենակ տանում էր այդ սպանիչ կուլը թշնամու դէմ, որ թւում էր անյաղթելի, որովհետեւ աշխատաւոր դասը չէր գիտակցում իր շահերը և չէր օգնում նրան: Մէկը միւսի յետեից ընկնում էին նրա շարքերը, բայց նորից և նորից հանդէս էին գալիս արդարութեան մարտնչողները, արհամարհելով մահը և տանջանքները: Ռուսական ինտելիգենցիայի դարեւոր տխուր ճանապարհը փայլում է նրա ամենալաւ ներկայացուցիչների ոսկորներով, մարդկանց, որոնք նահատակեցին ոչ իրանց անձնական կամ դասային շահերի, այլ աշխատաւոր ժողովրդի շահերի համար: Նրա առաջին և մօտակայ նպատակը իրագործւած է—աշխատաւոր դասը սկսում է գիտակցել իրան և պայքարել իր դասային շահերի համար: Այդ բաւական մեծ գործ է, բայց դա ոչինչ է համեմատած այն գործի հետ, որ ղեռ հարկաւոր է կատարել: Առաջիկայ այդ ծանր աշխատանքի մէջ մեծ ծառայութիւն պիտի մատուցանեն աշխատաւոր դասին աշխատաւոր ինտելիգենցիայի փորձը, գիտութիւնը և անձնութիւնը:

Ահա թէ ինչու մենք չենք կարող առանց կսկիծի և տխրութեան նայել այն փորձերի վրայ, որ անուժ են աշխատաւոր դասի ժանկամիտ բարեկամները, ձգտելով գցել կասկածի և կռուի սերմերը աշխատաւոր դասի և աշխատաւոր ինտելիգենցիայի միջև: Այժմ, երբ աշխատաւոր դասը և աշխատաւոր ինտելիգենցիան գործում են միացած, որպէս մի ամբողջութիւն,—կռիւր նրանց մէջ ձեռնարկ կը լինէր միայն թշնամիներին և շատ հեռուն կը յետաձգէր արդարութեան յաղթանակը: Աշխատաւոր դասի գործը արդար գործ է, և աշխատաւոր մարդը պէտք է արդարացի լինի ոչ միայն իր բարեկամների, այլև իր թշնամիների վերաբերմամբ: Երբ նա լսում է յարձակումներ ինտելիգենցիայի վրայ, թող նա չհնթարկէ իսկոյն վատ զգացմունքների, այլ խոզ մտածէ կարգին և խղճով որոշէ, թէ արդեօք աշխատաւոր դասը պէտք է հրաժարւի ինտելիգենցիայի յետագայ ծառայութիւնից, ինտելիգենցիայի, որը այնքան է արել նրա դասակարգային ինքնագիտակցութեան զարգացման համար,—թէ ոչ: Իսկ որ գլխաւորն է, նա չը պէտք է մոռանայ, որ չի կարելի կապիտալիստական ինտելիգենցիայի մեղքերը աշխատաւոր ինտելիգենցիայի վրին փաթաթել այնպէս, ինչպէս չի կարելի աշխատաւոր ինտելիգենցիայի ծառայութիւններով պարզերես անել կապիտալիստական ինտելիգենցիան: Դասակարգային հափը այստեղ էլ պիտի գործադրւի ամբողջութեամբ:

Դասերի կռիւր:—Վերևում մենք ասացինք, որ մայր-բնութիւնը տեւել է մարդու, ինչպէս և ամեն մի կենդանի արարածի, կարիքներ, որոնց բաւարարութիւն տալը կազմում է նրա կեանքի հիմնական խնդիրը:

Այդ կարիքների բաւարարութիւնը ինքնիրեն չի տեղի ունենում—նրան ստանալու համար, հարկաւոր է գործել: Ձգտելով նախ և առաջ իր սեփական կարիքներին բաւարարութիւն տալ, իւրաքանչիւր կենդանի արարած անխուսափելիօրէն ընդհարում է ուրիշ կենդանի արարածների հետ, որոնք նոյն նպատակի յետեւից են ընկած: Նրանց բոլորի միջև տեղի ունի զոյւղման անընդհատ կռիւ, որի մէջ կենդանի են մնում միայն այն արարածները, որոնք ամենից աւելի լաւ կարող են յարմարել կեանքի պայմաններին: Բազէներ իտնակը, օրինակ, կերակրւում է մանրիկ անտառային թռչուններով: Հէնց այն պատճառով, որ նրանք

մանրիկ անտառային թռչուններ են, նրանք չեն կարող գիժադրել բազէների ճանկերին: Եւ ամեն տեսակ մանրիկ թռչունների գործը անտանիկ իր լինէր, եթէ նրանք ընդունակ չը լինէին յարմարելու իրենց ցաւոտ զրութեան: Ճիշտ է, նրանք չեն կարող կռել բազէի հետ ոյժով, բայց նրանք կարող են սովորել լաւ թագնել մացառուտներում, ազատել արագ թռչումով և այլն: Պարզ է, որ կենդանի կը մնան և կաճեն միայն անտառային թռչունների այն տեսակները, որոնք ամենից յաջող են կատարում այդ բոլորը: Գիտական լեզուով ասած, զոյւղման կռիւր նպատում է ամենից յարմարող տեսակների կենդանի մնալուն:

Գոյութեան այդ անընդհատ կռիւր տեղի ունի ամբողջ կենդանական աշխարհում, նա տեղի ունի նաև մարդկանց մէջ: Երբ մարդիկ ապրում են առանձին-առանձին իրանց վայրերի վրութեան մէջ, նրանք կռիւ են մղում իրանց գոյութեան համար ոչ միայն շրջապատող զազանների, այլ և իրար հետ: Երբ փոքր դաստակ վայրենին հանդիպում է մի ուրիշ վայրենու, որը տանում է իր սպանած կենդանուն,—ամենից առաջ նրա մէջ ծագում է ցանկութիւն յարձակել իր եղբոր վրայ և խլել նրանից որսը: Եւ եթէ միայն կարող է նա, իրագործում է իր ցանկութիւնը: Իր կողմից՝ աւելի բախտաւոր վայրենին կը պաշտպանէ իր որսը, և երկու վայրենիների մէջ կը ծագի կռիւ: Բայց նրանց կռիւր անատական կը լինի, որովհետև վայրենիները ապրում են իրարից բաժան-բաժան: Իսկ երբ մարդիկ ապրում են հասարակութեան մէջ, կռիւր նրանց մէջ ընդունում է զբաշտորհու ուրիշ կերպարանք: Ամեն մէկը շարունակում է կռել իր սեփական խնդիրէսի համար, բայց կռիւր արդէն տեղի ունի այս դէպքում աշխատակցութեան և աշխատանքի բաժանման հողի վրայ, այսինքն հասարակական հողի վրայ, և մրցումը ա զ կռու ամենապլաւոր ձևերից մէկն է: Անտառայինից գոյութեան կռիւր դառնում է աւելի ու աւելի հասարակական, սոցիալական: Իսկ երբ հասարակութեան յետագայ զարգացման ընթացքում արդիւնաբերողը զօրկուում է արդիւնագործութեան միջոցներից, երբ արժէքների բաշխման եղանակը բաժանում է հասարակութիւնը երկու հակառարգասերի՝ աշխատաւոր և կապիտալիստական,—ինքը կռիւր մարդկանց մէջ դառնում է ոչ միայն սօցիալական, այլև խիստ դասակարգային:

Նայենք աւելի մօտիկից, թէ ինչպէս է մղուում դասերի կռիւը ժամանակակից կապիտալիստական կարգերում:

Անհրաժեշտ եւ յաւելեալ արժէքի անհաշտ հսկամարտութիւնը. որպէս գասային կռիւի հիմք: Արժէքների բաշխումը հասարակութեան մէջ անհրաժեշտ արժէքի վրայ (անմիջական արդիւնագործողների գոյութեան միջոցներ) և յաւելեալ արժէքի վրայ (կապիտալիստների և նրանց արբանեակների ձեռքը ընկած մասը) առաջ է բերում հասարակութեան բաժանումը երկու մասի՝ աշխատաւոր և կապիտալիստական: Աշխատաւոր դասի ինտերէսները այն չեն, ինչ որ են կապիտալիստական դասինը: Անմիջական արդիւնագործողներին հարկաւոր է, որպէսզի նրանց ապրուստի համար ծախսող անհրաժեշտ արժէքը որքան կարելի է մեծ լինի, իսկ կապիտալիստներին հարկաւոր է, որպէսզի յաւելեալ արժէքը որքան կարելի է մեծ լինի: Եթէ անհրաժեշտ և յաւելեալ արժէքները ոչ մի կապ չունենային իրար հետ, այդ դէպքում աշխատաւոր և կապիտալիստական դասերի ինտերէսները կը լինէին միայն տարբեր, բայց չէին ազդի իրար վրայ, որովհետեւ նրանց մէջ չէր լինի ոչ մի շփում: Փեթակների ինտերէսները մէկ են, մրջիւնանոցներինը՝ ուրիշ, բայց թէև նրանց ինտերէսները տարբեր են, նրանք ապրում են, առանց իրար խանգարելու: Այդպէս է մարդկային հասարակութեան մէջ: Մենք գիտենք, որ անհրաժեշտ արժէքը ամենասերտ կերպով կապւած է յաւելեալ արժէքի հետ: Նրանք երկուսն էլ մի ամբողջութիւն են կազմում, որովհետեւ նրանք երկուսն էլ տեղիւն են անմիջական արդիւնագործողների աշխատանքով: Բայց ամբողջը չի ընկնում նրան ստեղծող աշխատաւոր դասի ձեռքը, այլ բաժանւում է նրա և կապիտալիստական դասի միջև: Իսկ երբ ամբողջը բաժանւում է երկու մասերի, որքան աւելի մեծ լինի մի մասը, այնքան աւելի փոքր կը լինի միւսը և ընդհակառակը—որքան աւելի մեծ լինի յաւելեալ արժէքը, որ ստանում է կապիտալիստական դասը, այնքան աւելի փոքր կը լինի անհրաժեշտ արժէքը, որ ծառայում է աշխատաւոր դասի գոյութիւնը պահպանելու համար: Յաւելեալ արժէքը կարող է սեծանալ միայն ի փաստ անհրաժեշտ արժէքի, անհրաժեշտ արժէքը՝ միայն ի փաստ յաւելեալ արժէքի: Երևակայել անգամ անհետք է, թէ ինչպէս կարելի է հաշտեցնել անհրաժեշտ և յաւելեալ արժէքների այդ հակամար-

տութիւնը, կապիտալիստական և աշխատաւոր դասերի ստացած մասերի հակամարտութիւնը: Սրանից պէտք է եզրակացնել, որ աշխատաւոր և կապիտալիստական դասերի ինտերէսները ոչ միայն տարբեր են, այլ և անհրաժեշտորէն հակամարտ: Մարդկանց ինտերէսները իրագործւում են գործողութեան, կռիւի միջոցներով: Արդիւնաբերողների՝ արդիւնագործութեան միջոցներից կտրւելը և դրանից առաջացած՝ արժէքների բաշխումը ստեղծել են ժամանակակից հասարակութեան մէջ երկու դասեր, որոնց ինտերէսները անհաշտօրէն իրար հակամարտ են: Ուստի և ժամանակակից հասարակութեան մէջ պէտք է տեղի ունենայ և իրօք տեղի ունի դասակարգային անհաշտ կռիւ:

Դասերի այդ անհաշտ կռիւը բղխում է անխուսափելիօրէն կապիտալիստական կարգերի էութիւնից, արժէքների բաշխումից հասարակութեան մէջ (անհրաժեշտ և յաւելեալ արժէքներ):

Աշխատանքի և կապիտալի միութեան մասին արտասանող քաղցր խօսքերը յանուն ամբողջ հասարակութեան շահի՝ բնաւ չեն կարող քաղցրացնել իրերի իսկական դրութիւնը, որովհետեւ ամբողջ հասարակութեան շահը երբեք չի կարող պահանջել, որպէսզի նրա սոււր մեծամասնութիւնը—աշխատաւոր դասը—ամեն տեսակ զրկանքներ կրի, իսկ փոքրամասնութիւնը—կապիտալիստական դասը—շուայի իր քմահաճոյքների համար արժէքները, որոնք ընկել են նրա ձեռքը առանց որեւէ աշխատանքի: Նոյն իսկ ընդհակառակը, ամբողջ հասարակութեան շահը պահանջում է, որպէսզի նրա բոլոր անդամներն էլ որքան կարելի է լաւ ապրեն: Ճիշտ նոյնպէս և կապիտալիստական կարգերի մի քանի սաստիկ բարոյասէր փաստաբանների արցունքները՝ թափւած այն բարոյական փլասի առթիւ, որ առաջ է գալիս «եղբայրասպան դասակարգային կռիւ» բարոյից,—կոկորդիլոսի արցունքներ են: Կապիտալիստը բանւորի եղբայրը չէ, իսկ եթէ եղբայրն է, վատ եղբայրն է, այնքան վատ, որ նրա հետ չի կարելի ապրել խողովակ ու սիրով մինչև այն ժամանակ, քանի նա գեռ կապիտալիստ է, քանի նա գեռ օգտւում է ուրիշի աշխատանքով:

Լինելով անխուսափելի հետևանքը արժէքների կապիտալիստական բաշխման, դասակարգային կռիւը գոյութիւն կունենայ այնքան ժամանակ, որքան ժամանակ գոյութիւն կունենան կապիտալիստական կարգերը: Կայ միայն մի եղանակ հաշտեցնելու անհրաժեշտ և

յաւելեալ արժէքների անհաշտ հակամարտութիւնը, այդ է—նրանց ոչնչացնել, ոչնչացնել մարդկային աշխատանքի արդիւնքի բաժանումը յաւելեալ և անհրաժեշտ արժէքների վրայ: Իսկ այդ հնարաւոր է միայն այն ժամանակ, երբ արդիւնագործութեան միջոցները կը դադարեն կապիտալ լինելուց և կանցնեն ի լիակատար կարգադրութիւն և տնօրինութիւն անմիջական արդիւնաբերողների, այսինքն երբ սօցիալիստական կարգերը կապիտալիստական կարգերի տեղը կը բռնեն: Դասակարգերի կրիւը պէտք է գոյութիւն ունենայ և գոյութիւն կունենայ մինչև այն ժամանակ, մինչև որ ժամանակակից դասային հասարակութիւնը չի փոխարինւի ապագադասային սօցիալիստական կարգերի:

Դասակարգային ինքնադիտակցութիւն: — Արժէքների բաշխումից բխող ինտերէսները բաժանում են հասարակութիւնը երկու իրար հակադիր դասերի՝ աշխատաւորական և կապիտալիստական: Որովհետև ինտերէսները իրագործուում են միայն գործողութեան միջոցով, ուստի և դասը գոյութիւն ունի միայն այն չափով, որ չափով նա գործում է, որ ափով նա եռանդուն կերպով պաշտպանում է իր ընդհանուր դասակարգային ինտերէսը: Բայց դասը բաղկացած է մարդկանցից, և իր ինտերէսը նա կարող է պաշտպանել միայն այն չափով, որ չափով այդ դասը կազմող մարդիկ պաշտպանում են իրանց դասային ինտերէսը: Իսկ իրանց դասային ինտերէսը պաշտպանել մարդիկ կարող են միայն այն ժամանակ, երբ նրանք գիտակցում են այդ, երբ նրանք դասային (կամ դասակարգային) ինքնագիտակցութիւն ունեն: Այդ պատճառով էլ դասային ինքնադիտակցութիւնը ներկայացնում է դասային կուլ: անհրաժեշտ պայմանը:

Ինչո՞ւմ է կայանում դասային ինքնագիտակցութիւնը: Նա կայանում է այն բանի մէջ, որ մարդս պարզ կերպով հասկանում է, նախ՝ իր սեփական դրութեան և նոյնանման պայմանների մէջ ապրող ուրիշ մարդկանց դրութեան մէջ եղած կապը. երկրորդ՝ նրանց ընդհանուր դրութեան կախումը հակառակ պայմանների մէջ ապրող մարդկանց դրութիւնից: Իր դասային ինտերէսը գիտակցելու համար աշխատաւոր մարդը պէտք է հասկանայ, որ նրա աշխատավարձի չափը, նրա աշխատաւոր օրւայ երկարութիւնը և այլն, պատահականութեան գործ չէ, այլ օրոշուում է աշխատաւոր դասի միւս անդամների աշխատավարձով և

աշխատաւոր օրւայ երկարութեամբ: Միևնոյն ժամանակ նա պէտք է հասկանայ, որ եթէ աշխատաւոր դասի դրութիւնն այնպէս է, ինչպէս նա այժմ, — դա հետևանք է այն հանգամանքի, որ արդիւնագործութեան միջոցների տէր կապիտալիստ դասը հնարաւորութիւն ունի իւրացնելու աշխատաւոր դասի յաւելեալ աշխատանքով ստեղծւած յաւելեալ արժէքը: Մի խօսքով, դասային ինքնագիտակցութիւն ունենալ՝ նշանակում է աշխատաւոր մարդու համար գիտակցել աշխատաւոր դասի շահերի ընդհանրութիւնը և նրանց հակամարտութիւնը կապիտալիստ դասի ինտերէսներին. կապիտալիստի համար նշանակում է գիտակցել կապիտալիստ դասի ինտերէսների ընդհանրութիւնը և նրանց հակամարտութիւնը աշխատաւոր դասի ինտերէսներին:

Ճաւօք սրտի պէտք է խոստովանել, որ կապիտալիստ դասը՝ զինւած գիտութեամբ, փորձով և իշխանութեամբ, անհամեմատ աւելի է գիտակցում իր դասային ինտերէսը և շատ աւելի լաւ գիտէ պաշտպանել նրան, քան աշխատաւոր դասը: Այդ հասկանալի է, թէև ցաւալի: Իր դասային ինտերէսը գիտակցելու համար աշխատաւոր մարդը պէտք է շատ բան սովորի և շատ բան հասկանայ: Իսկ սովորելը և հասկանալը ինքն իրանց չեն կատարւում: Ո՞րտեղից նա կարող էր հասկանալ, երբ հասարակութեան իսկական իմաստը և կազմածքը ոչ-ոքի հասկանալի չէին: Մտածողների և գիտնականների մի քանի սերունդների աշխատանքի շնորհիւ միայն հետզհետէ սկսեց պարզել հասարակական կարգերի էութիւնը: Իսկ կարլ Մարքսի հօր միտքը հաւաքեց և միացրեց այդ բոլոր ցաք ու ցրիւ եղած գիտելիքները մի ներդաշնակ և պարզ վարդապետութեան մէջ, որը ոչ միայն պարզեց աշխատաւոր դասի իսկական դրութիւնը, այլ և ելք ցոյց տւեց այդ դրութիւնից դասային ինքնադիտակցութեան զարգացման և դասային կուլ: միջոցով: Միայն Մարքսի կատարած աշխատանքից յետոյ աշխատաւորութեան դասակարգային ինքնագիտակցութեան զարգացումը դրեց ուղիղ ճանապարհի վրայ: Ահա թէ ինչու աշխատաւոր դասը միշտ յարգանքով և շնորհակալութեամբ պիտի յիշէ իր մեծ ուսուցչի, գիտական սօցիալիստ ստեղծագործողի և բանւորների միջազգային միութեան գլխաւոր հիմնադրի անունը:

Այժմ, երբ ճանապարհը արդէն ուրւագլուծւած է, աշխատաւոր

դասը սկսում է աշխատաւոր ինտելիգենցիայի գործակցութեամբ աւելի ու աւելի լաւ գիտակցել իր դասային ինտերէսը և աւելի ու աւելի անյողդողդ կերպով իր կռիւը առաջ մղել կապիտալիստական դասի դէմ: Այդ ճանապարհը տանում է դէպի սօցիալիզմի յաղթանակը, դէպի փոխարինումը դասային հասարակութեան սօցիալիստական հասարակութեամբ:

Դասային կռիւի ձևերը:—Դասային ինքնագիտակցութիւնը կայանում է իր դասի շահերի ընդհանրութիւնը և նրանց հակառակորդութիւնը ուրիշ դասի շահերին՝ հասկանալու մէջ, իսկ դասային կռիւը կայանում է մի դասի դասային շահերի պաշտպանումը ուրիշ դասի դէմ: Իսկ ի՞նչպէս է տեղի ունենում դասային շահերի պաշտպանումը, որոնք են դասային կռիւի ձևերը: Անհրաժեշտ և յաւելեալ արժէքները, որոնց վրայ է բաժանւում աշխատանքի արտադրած արժէքների գումարը, առիշտ որոշւած մեծութիւններ չեն, այլ ընդհակառակը ենթարկւում են անընդհատ փոփոխութիւնների, տեսնելով թէ ինչ դրութեան մէջ են երկու դասերը, որոնց ձեռքն են ընկնում նրանք բաշխման ժամանակ: Անհրաժեշտ արժէքն այն արժէքն է, որ անհրաժեշտ է աշխատաւոր մարդու և նրա ընտանիքի գոյութիւնը պահպանելու համար: Բայց գոյութիւն էլ կայ, գոյութիւն էլ: Որքան լաւ է բարձր է բանւորի մտաւոր մակերևոյթը, այնքան աւելի շատ են նրա կարիքները, այնքան աւելի բարձր է այդ անհրաժեշտ արժէքը, այսինքն նրա աշխատավարձը: Բայց որովհետև աշխատաւոր դասի մտաւոր և բարոյական մակերևոյթը բարձրանում է նրա դասակարգային ինքնագիտակցութեան հետ զուգընթացաբար, — ուստի աշխատաւոր և կապիտալիստական դասերի միջև եղած կռիւը տեղի է ունենում նախ և առաջ և գլխաւորապէս աշխատավարձի և յաւելեալ արժէքի շուրջը: Աշխատաւոր դասը ձգտում է բարձրացնել աշխատավարձը մինչև իր շարունակ լայնացող կարիքների մակերևոյթը, կապիտալիստական դասը ձգտում է զիջել յաւելեալ արժէքի հնարաւորին չափ փոքր մասը: Ի՞նչ միջոցներ են գործադրում դասերը, կռիւելով իրանց նպատակներին հասնելու համար:

Գործադրումներ:—Կռիւի հիմնական միջոցը այն է, որ կռուող կողմերից իւրաքանչիւրը, առանձին վերցրած, ձգտում է իր գործողութիւնները համաձայնեցնել, կարգաւորել: Երբ գործարանում բանւորները այլևս չեն բաւականանում իրանց ստացած աշխատա-

վարձով, նրանք համաձայնութեան են գալիս և միասին իրանց պահանջները ներկայացնում գործատիրոջը: Գործատէրը զիջում է կամ չի զիջում, նայած թէ ձեռնտու է արդեօք ձեռքից թողնել շահի մի մասը և խուսափել գործադուլից ու արդիւնագործութեան կանոնաւոր ընթացքի այլ և այլ խանգարումներից կամ ուղղակի զիմել աշխատանքի ընդհատման: Եթէ գործատէրը չի զիջում, բանւորները ենթարկւում են իրանց բախտին կամ յայտարարում են գործադուլ, նայած թէ որքան են նրանք համաձայն իրար հետ, ունե՞ն արդեօք փողի գումարներ, կարո՞ղ են արդեօք նրանք յոյս դնել ուրիշ բանւորների օգնութեան վրայ և այլն և այլն: Գործադուլը դասային կռիւի ամենահզօր միջոցներից մէկն է: Մանաւանդ այդ պարզ է լինում, երբ աշխատաւորների փոքրաթիւ քանակի գործողութիւնների համաձայնեցումը դառնում է աշխատաւորութեան նշանաւոր մասի գործողութիւնների համաձայնեցում, երբ մասնաւոր գործադուլը դառնում է ընդհանուր: Այստեղ արդէն դասը կանգնած է դասի դէմ և, որքան էլ հարուստ լինի կապիտալիստական դասը գիտութեամբ, փորձով և իշխանութեամբ, այնուամենայնիւ յաղթանակը ոչ միշտ մնում է նրա կողմը:

Աշխատաւորական միութիւններ:—Սակայն գործադուլը կարող է իրագործւել միայն բացառիկ դէպքերում: Իր դասային շահերի առօրեայ պաշտպանութեան համար աշխատաւոր դասն ունի մի ուրիշ միջոց — միութիւնները: Ժողովուրդների իմաստութիւնը վաղուց հետէ արտայայտւել է, որ «միութեան մէջն է ոյժը»: Քանի զեռ աշխատաւորները գործում են իւրաքանչիւրը իւրն իրան, նրանք թոյլ և անօգնական են ամենահզօր կապիտալի առջև: Չունենալով իրենց զեկավար — դասային գիտակցութիւնը, նրանք գործում են կուրորէն և ոչ միայն իրանք են տուժում, այլ հանդիսանում են նոյն իսկ ուրիշ աշխատաւորների համար ճնշման և ստրկացման գործիքներ: Վերցնենք թէկուզ մրցման հարցը աշխատաւորների միջև, — դա աշխատաւոր դասի ցաւոտ տեղն է: Մենք արդէն ասացինք, որ իրանց տնտեսութիւնից դուրս գցւած հողագործ արդիւնագործողները գնում են քաղաք աշխատանք փնտռելու և այնտեղ իջնցնում են քաղաքային բանւորների աշխատավարձը և ակամայօրէն թուլացնում են նրանց ընդդիմադիր ոյժը կապիտալիստ-գործատէրերի կապանքների վերաբերմամբ: Այստեղ, ի հարկէ, մեղաւոր են ոչ թէ ղեքախո գիւղական արդիւնա-

բերողները, այլ ամբողջ ժամանակակից կապիտալիստական սիս-
տեմը: Բայց չի կարելի մոռացութեան տալ և այն, որ աշխա-
տաւոր դասի անկաղմակերպ գրութիւնը, նրա անկապ գործողու-
թիւնները շատ ձեռնառու են կապիտալիստական դասի համար:
Քաղաքային բանւորները չեն կարող այնպէս անել, որպէս զի
գիւղական արդիւնագործողները չը անանկանային և ստիպւած
չը լինէին գնալ քաղաք աշխատանք փնտռելու համար: Բայց նը-
րանք կարող են բաւական նշանաւոր չափով թուլացնել մրցումը
եկւոր աշխատաւորների կողմից, կազմելով բանւորական միու-
թիւններ: Այդպիսի միութիւնները ուշի-ուշով հետևում են բան-
ւորական շուկայի գրութեան և կարող են անգործներին ցոյց
տալ տեղեր, որտեղ աշխատաւոր ձեռքերի պահանջը աւելի մեծ է
և որտեղ եկւոր բանւորները կարող են տեղաւորել հնարաւորին
չափ չնչին վնաս հասցնելով մշտական քաղաքային բանւորներին:
Եթէ միութիւնը բաւականաչափ ուժեղ է, եթէ նա ունի բարոյ-
ական հեղինակութիւն աշխատաւորների աշխարհում, — իրանք եկ-
ւոր բանւորներն էլ ոչ միշտ կուզենան գնալ ընդդէմ նրան և
թուլացնել նրանց ոյժը կապիտալիստների դէմ վարած կռիւ մէջ:
Կապիտալիզմի առաջաւոր երկիրներում բանւորական միութիւն-
ները գէթ մի քիչ թուլացնում են բանւորների փոխադարձ մըր-
ցումը և զբաղով քիչ-շատ պահում են աշխատավարձը որոշ մա-
կերույթի վրայ: Միացնելով աշխատաւորների գործողութիւննե-
րը, բանւորական միութիւնները հաղորդում են աշխատաւոր դա-
սին մեծ տոկոսութիւն նրա կապիտալի դէմ ունեցած կռիւ մէջ:
Ո՞վ չը գիտէ ոստերի և աւելի առակը: Ամեն մի ոստն առանձին
վերցրած կոտորելը շատ հեշտ է, իսկ երբ շատ ոստեր ամուր կապ-
ւած են իրար հետ, նրանց թերեւ կարելի է ծոել մի կողմից դէ-
պի միւս կողմը, սակայն կոտորել նրանց անհնար է: Լաւ գրւած
բանւորական միութիւնները դառնում են մի ոյժ, որից կապիտա-
լիստները սաստիկ վախենում են և որին զիջում են ամեն անգամ,
երբ նրանք կարող են այդ անել առանց մեծ ֆլաս հասցնելու
իրանց գործին: Մանաւանդ շատ մեծ է նշանակութիւնը բանւո-
րական միութիւնների գործադուլներ նախապատրաստելու և յայ-
տարարելու ժամանակ: Սովորեցնելով բանւորներին համաձայնեցը-
ւած գործողութիւնների և իրանց դասային ինտերէսի պարզո-
րոշ ըմբռնման, բանւորական միութիւնները կարող են առաջ տա-

նել գործադուլները անհամեմատ աւելի մեծ յաջողութեամբ, ո-
րովհետեւ նրանք յայտարարում են գործադուլ ոչ բոլորքւած
ղրութեան մէջ, ինչպէս այդ անում են անկազմակերպ բանւորնե-
րը, այլ կարգին քննելով գրութիւնը և յաջողութեան բոլոր յոյսերը:

Քաղաքական կռիւ:—Գործադուլներով և ամեն տեսակ բանւո-
րական միութիւնների կազմակերպմամբ չի սահմանափակում
աշխատաւոր դասի կռիւը կապիտալիստականի դէմ: Գոյութիւն
ունի նաև մի ուրիշ կարեւոր ձև էլ դասային կռիւի, այն է—քա-
ղաքական կռիւը: Մենք տեսանք, որ կապիտալիստական հասարա-
կութեան մէջ հասարակական իշխանութեան կազմակերպութիւնը
—պետութիւնը և նրա արտայայտիչը, կառավարութիւնն անխուսա-
փելիօրէն պիտի լինին կապիտալիստական: Ուրիշ խօսքով, ամ-
բողջ պետական մեքենայի գործողութիւնը, օրէնքները և նրանց
կիրառումը, պետական եկամուտների գործադրումը, զինւորական
պետական ոյժերի կարգադրութիւնը և այլն, որտեղ լուծւած են կապի-
տալիստական դասի շահերը որքան կարելի է լաւ ապահովելու և
պաշտպանելու համար: Այդ դասի շրջանակում պետական իշխա-
նութիւնը կարող է գտնւել այս կամ այն խաւի ձեռքում—հողա-
յին սեփականութեան ներկայացուցիչների (ազնւականների) կամ
արդիւնագործական սեփականութեան ներկայացուցիչների (բուր-
ժուազիայի) կամ այդ երկուսի էլ ձեռքում միասին, բայց միշտ
ժամանակակից պետութեան մէջ իշխանութիւնը ձգտում է ապա-
հովել արդիւնագործութեան միջոցների տէրերի շահերը ի ֆլաս
անմիջական արդիւնագործողների շահերին:

Քանի աճում է աշխատաւորութեան դասային ինքնագի-
տակցութիւնը, այնքան նա աւելի մեծ գիտութիւն և ազդեցու-
լւոն է ձեռք բերում երկրի քաղաքական կեանքում: Այնտեղ,
որտեղ գոյութիւն ունի ժողովրդական ներկայացուցչութիւն, աշ-
խատաւոր դասի ընտրեալները օգտւում են պարբերական օրէնս-
դրական ձանապարհով ձեռնարկելու այնպիսի միջոցներ, որոնք
նպատակւում են աշխատաւորութեան շահերը և զրանով թուլաց-
նում կապիտալիստական դասի քաղաքական ոյժը: Բոլոր
այսպէս կոչւած գործարանային օրէնքները՝ բանւորական օրւայ,
կիրակնօրեայ հանգստի, բանւորների ապահովագրութեան, ծերե-
րի կենսաթոշակների և այլ նմանօրինակ բաների մասին, — այդ

բոլոր օրէնքները իրականութիւն են դառել միայն շնորհիւ աշխատաւոր դասի անմիջական քաղաքական ազդեցութեան:

Պարլամենտներում աշխատաւորութիւնը տանում է իր կռիւը կապիտալիստական դասի դէմ քաղաքական հողի վրայ, և մի քանի երկրներում, ինչպէս Ֆրանսիայում և Շէլլցարիայում, գործը այն բանին էր հասնում արդէն, որ աշխատաւորութեան ներկայացուցիչները կապիտալիստական դասի ներկայացուցիչների հետ միասին ստանձնում էին անմիջական մասնակցութիւն երկրի կառավարման մէջ: Բայց որքան էլ հմայիչ թւայ առաջին հայեացքից քաղաքական կռիւ այդպիսի յաջողութիւնը, սակայն աշխատաւոր դասի համար չափազանց կարեւոր է ըմբռնել նրանց իսկական նշանակութիւնը և աւելի մեծ գին չը տալ նրանց, քան նրանք իրօք ունեն: Ի հարկէ, գործարանային օրէնսդրութիւնը, բանւորական օրւայ և նմանօրինակ խնդիրների վերաբերմամբ հրատարակուող օրէնքները ունեն աշխատաւորութեան համար իրանց շահաւէտ կողմերը, որոնց չը պէտք է արհամարհել: Բայց աշխատաւոր դասը պիտի հասկանայ, որ այդ միայն մի ոսկոր է, որ կապիտալիստական դասը գցում է նրա բերանը նրան զբաղեցնելու համար: Որքան էլ մեծ լինի աշխատաւոր դասի քաղաքական ազդեցութիւնը ժամանակակից պետութեան մէջ, նա չի կարող ոչնչացնել անհրաժեշտ և յաւելեալ արժէքների միջև եղած անհաշտ հակամարտութիւնը: Եւ երբ աշխատաւոր դասի որեւէ ներկայացուցիչ մինիստր է դառնում կապիտալիստական կառավարութեան մէջ, նա կարող է թերեւ մի քանի կարկատաններ դնել հասարակական շէնքի ծակ երթիկի վրայ, բայց ոչինչ չի կարող փոխել իրան շինութեան մէջ, որի ներսում աշխատաւոր դասին յատկացրած է այնքան անհախանձելի տեղ: Քաղաքական կռիւ ամբողջ նշանակութիւնը ոչ թէ նրանումն է, որ նա մտցնում է այս կամ այն բարեփոխումները աշխատաւորութեան զրուութեան մէջ, այլ այն բանի մէջ, որ նա զարգացնում է դասային ինքնագիտակցութիւնը, ներկայացնում է մի հզօր միջոց աշխատաւորների միացման և նրանց գործողութիւնների համաձայնեցման համար:

Քաղաքական կռիւը զարգացնում է աշխատաւոր դասի քաղաքական ըմբռնողութիւնը և պատրաստում նրան այն մեծ գործի համար, որ դրւած է նրա առաջ, — ապագայ սոցիալիստական հասա-

րակութեան կազմակերպման գործի համար: Աշխատաւոր դասը չը պէտք է մոռնայ, որ սոցիալիստական կարգերը կը լինեն ոչ թէ աշխատաւորութեան շահերի հաշտեցումը կապիտալիստական դասի շահերի հետ, այլ դասերի լիակատար վերացումը:

Ուստի և սոցիալիստական կարգերի իրականացմանը նա կարող է դիմել ոչ համաձայնութիւնների ձանապարհով կապիտալիստական դասի հետ, այլ անընդհատ կռուով նրա հետ մինչև վերջնական յաղթանակը:

Այն, ինչ որ մենք ասացինք աշխատաւորութեան քաղաքական կռիւ նշանակութեան մասին, կատարելապէս ընդունելի է և դասային կռիւ այլ ձևերի վերաբերմամբ — գործադուլների և բանւորական միութիւնների: Գործադուլները և բանւորական միութիւնները անկասկած տանում են դէպի աշխատաւոր դասի զրութեան դանդաղաշարժ բարելաւումը: Բայց նրանց ահագին նշանակութիւնը ոչ թէ այդ մասնակի բարելաւման մէջ է, այլ այն բանում, որ նրանք միացնում են աշխատաւորներին և զարթեցնում նրանց դասային ինքնագիտակցութիւնը: Ահա թէ ինչու երբեմն անյաջող գործադուլը, որը ընդգրկում է անգիտակից բանւորների մեծ մասսա և բաց անում նրանց աչքերը իրանց իսկական զրութեան վրայ, — աւելի կարեւոր աշխատաւորութեան համար, քան յաջող գործադուլը, որը սահմանափակել է կազմակերպւած բանւորների փոքրիկ քանակով: Ընդհանրապէս դասային կռիւ ձևերի վերաբերմամբ աշխատաւոր դասը պիտի ունենայ մի անփոփոխ կանոն. —

Այն ամենը, որ միացնում է իրօք աշխատաւորներին և պարզում նրանց դասային ինքնագիտակցութիւնը, օգտակար է աշխատաւոր դասին: Այն ամենը, որ բաժանում է աշխատաւորներին և մոնացնում նրանց դասային ինքնագիտակցութիւնը, վնասակար է աշխատաւոր դասին: Եթէ միշտ հետեւի այս սկզբունքին, աշխատաւորութիւնը չի շեղւի ուղիղ ձանապարհից և և չի վատնի իր ոյժերը ի դուր տեղը — տառնց գործին որեւէ օգուտ հասցնելու:

Դասային կռիւ միջազգային բնոյթի: — Մինչև այժմ մենք ի նկատի ունէինք արդիւնազորութիւնը և բաշխումը, ինչպէս և նրանցից բղլւուող հետևանքները հասարակութեան մէջ՝ վերցրած նրան որպէս մի անկախ ամբողջութիւն: Ենթադրւում էր, որ աշխատանքի բաժանման վրայ հիմնւած հասարակութիւնը արտագրւում

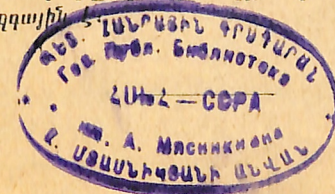
է այն բոլորը, ինչ հարկաւոր է նրան իր սեփական կարիքները հոգալու համար, արտագրում է բացառապէս իր համար: Ենթադրւում էր այդ պատճառով, որ ապրանքների փոխանակութիւնը տեղի ունի միայն հասարակութեան ներսում, և որ արժէքները գուրս չեն գալիս այն հասարակութեան սահմաններից, որի մէջ նրանք արտագրւում են: Իրօք, իրերի գրութիւնը շատ աւելի բարդ է: Ռուս գիւղական արդիւնագործողների ձեռքով արտագրւած հացը արտահանւում է արտասահման և ծառայում անգլիական, գերմանական և ֆրանսիական բանւորների ապրուստի համար: Արեւմտեան Եւրոպայում և Ամերիկայում պատրաստւած ամեն տեսակ մեքենաներ ներմուծւում են Ռուսաստան կապիտալիստական արդիւնագործութեան կարիքների համար: Հնդկաստանի բամբակը ենթարկւում է մշակման Մոսկւայի որեւէ բամբակի ֆաբրիկայում և որպէս չիթ արտահանւում Չինաստան կամ Պարսկաստան և այլն: Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: Առաջաւոր կապիտալիստական երկիրներում կարող է շատ աւելի կապիտալ լինել, քան պէտք է բոլոր հասարակական-բանւորական ոյժերը սպառելու համար: Իւրաքանչիւր միջին հասարակական բանւորական ոյժի վրայ՝ առանձին վերցրած՝ գալիս է կապիտալի մի աւելորդ գումար, որի շնորհիւ կապիտալի միջին շահը ընկնում է: Բացի այդ առաջաւոր կապիտալիստական երկիրներում աշխատաւոր դասի ընդհանուր կուտուրական մակերեսովը աւելի բարձր է, քան յետամնաց երկիրներում: Ուստի այնտեղ և աշխատավարձը աւելի բարձր է, իսկ կապիտալիստի շահը աւելի փոքր, քան այն երկիրներում, որտեղ կապիտալիստական արդիւնագործութիւնը հնարաւորին չափ դեռ ծաւալւած չէ: Այդ պատճառով կապիտալիստները՝ շահի յետեւից ընկած աշխատում են իրանց կապիտալները գործադրել այն երկիրներում, որտեղից նրանք աւելի եկամուտ կը ստանան: Եւ անո մենք տեսնում ենք, որ գերմանական, ֆրանսիական, բելգիական կամ անգլիական կապիտալիստները ուղարկում են իրանց գործակալներին կամ ինժեներներին, օրինակ, Ռուսաստան ամեն տեսակ կապիտալիստական ձեռնարկութիւններ օգնողներով համար: Երբ ձեռնարկութիւնը ստեղծւած է, նրա մէջ աշխատում են ուրա արդիւնագործողներ, որոնք ստանում են ուսական աշխատավարձ, այսինքն աւելի ցածր աշխատավարձ, քան անգլիականը կամ բելգիականը:

Նրանց արտագրւած յաւելեալ արժէքը գնում է (գուրս եկած հարկերը) Ռուսաստանից արտասահման և մտնում օտարերկրեայ կապիտալիստների գրպանը կապիտալի շահի կամ ձեռնարկողական շահի ձևով:

Կարելի էր այստեղ բերել և մի շարք ուրիշ օրինակներ: Բայց արդէն ասածից պարզ է, որ արդիւնագործութեան և բաշխման տեսակէտից վերցրած՝ իւրաքանչիւր հասարակութիւն, իւրաքանչիւր երկիր գոյութիւն ունի ոչ որպէս առանձին անկախ ամբողջութիւն, այլ ընդհակառակը, բոլոր երկիրներին միջև կապիտալի տիրապետութեան տակ գոյութիւն ունի այդ տեսակէտից ամենասերտ կապ: Կապիտալի համար գոյութիւն չունին երկիրների մէջ եղած սահմանները, ոչ էլ ազգութիւնները: Կապիտալը հայրենիք չունի և գնում է այնտեղ, որտեղից նա կարող է ամենամեծ շահը ստանալ: Կապիտալը միջազգային է: Կապիտալի միջազգային ընդթիւ շնորհիւ բոլոր ժողովուրդների կապիտալիստները կապւած են մի ընդհանուր ինտերէսով— մեծացնել յաւելեալ արժէքը ի վնաս անհրաժեշտ արժէքի աշխատավարձի: Այդ ընդհանուր ինտերէսը միացնում է նրանց մի անբաժան միջազգային կապիտալիստական դասի մէջ:

Իւրաքանչիւր առանձին երկրի մէջ աշխատաւորութեան ինտերէսները անհաշտօրէն հակամարտ են կապիտալիստական դասի ինտերէսներին: Իսկ որովհետև առանձին երկիրների կապիտալիստական դասերը շնորհիւ իրանց ինտերէսների ընդհանրութեան կազմում են մի միջազգային կապիտալիստական դաս, ուստի և առանձին երկիրների աշխատաւոր դասերը նոյնպէս կազմում են իրանց ընդհանուր շահերի միջոցով մի անբաժան՝ կապիտալիստական դասին հակամարտ միջազգային աշխատաւորութիւն: Սրանից պէտք է հզորացնել, որ մի երկրում առաջ մղւող դասային կռիւը անխուսափելիօրէն դիպչում է դասային շահերին և ուրիշ երկիրներում,—այդ պատճառով մենք տեսնում ենք, որ այդպիսի դէպքերում կապիտալիստները օգնութեան են գալիս կապիտալիստներին, իսկ աշխատաւորները՝ աշխատաւորներին: Օրինակի համար յիշենք այստեղ եղբայրական շնորհակալութեան զգացմունքով այն նիւթական և բարոյական օգնութիւնները, որ հասցնում էին և հասցնում են Ռուսաստանի աշխատաւորութեանը՝ նրա ծանր կուր մէջ ուրիշ երկիրների և ժողովուրդների աշխատաւոր դասերը:

Դասերի կռիւը չի սահմանափակւում մի երկրով մի ժողովուրդով: Ինչպէս և ինքը կապիտալը, որ նրան առաջ է բերում, դասերի կռիւը միջազգային է:

„Յ Ա Ռ Ա Ջ“-Ի ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Լ Ո Յ Ս ԵՆ Տ Ե Ս Ե Լ

1. Բախ. — Հարուստներ և աղքատներ II տպագրութիւն	15	կ.
2. Պէշէխօնով. — Հաց, լոյս և ազատութիւն	12	»
3. Ֆէօդօրովկ. — Ինչպէս են ժողովում և ծախսում ժողովրդական փողերը	5	»
4. Կարմախի. — Նոր լեռան բարոյը	2	»
5. Չերնօվ. — Գիւղացին և բանւորը	15	»
6. Պերնէրստօրֆելդ. — Ազգային հարցը և ս. զեմոկրատիան	5	»
7. Պրամպօլինի. — Գիւղացիներին	5	»
8. Ե. Թոփչեան. — Արհեստակցական ժողովուրդներ	15	»
9. Նօթօտօրժակի. — Ի՞նչ է իրական պետութիւնը	15	»
10. Ն. Կարանով. — Հողային հարցը Նոր-Ջիւղի դիպում	2	»
11. Ժան Ժօրէս. — Բուրժուական սեփականութիւնը և նրա ապագայ գրաւումը	5	»
12. Ա. Արեղեան. — Իեմօկրատական ընտրութիւններ	12	»
13. Կաուցիի. — Ազգութիւնների հարցը Ռուսաստանում	3	»
14. Ա. Անտրոնտն. — (Ղարիբ) Ազատութեան ճանապարհին	80	»
15. Ֆ. Լասալ. — Սահմանադրութեան էութեան մասին	5	»
16. Ա. Ն. — Ի՞նչպէս կարելի է լուծել հողային հարցը	12	»
17. Վ. Գալուբի. — Ի՞նչ է ժողովրդապետութիւնը	2	»
18. Ս Զաւարեան. — Վիճակագրական տեղեկութիւններ գիւղական ազգաբնակչութեան տնտեսական վիճ. մասին	25	»
19. Ալֆօնս Գիւնան. — Ժողովրդական օրէնսդրութիւնը — դաշնակցական Զւիցերիայում	25	»
20. Գիլլէտէյն. — Ո՞վ ի՞նչպէս է ապրում	7	»
21. — Մի զրոյց հոգի մասին	5	»
22. Լ. Շիշկօ. — Ագրարային ծրագրի հարցը	7	»
23. Ա. Նիկօլաեվ. — Կօօպերացիա	5	»
24. Շտապկեյք օգտուելու ձեր իրաւունքներից	1	»
25. Լ. Պետրով. — Երկու ծրագիր	20	»
26. Ս. Վալսեկ. — Պետական կազմակերպութեան հիմքերը Արեւմուտքում. —	12	»
27. Անսկիյ. — Գիւղացիական հարցը Ֆրանսիայում	7	»
28. Մ. Յովսէփիսեան. — Դաշնակցութիւնը և նրա հակա-աակորդները	50	»
29. Ժ. Վէդ. և Պ. Լաֆարգ. — Տնտեսական զարգացումը և սօցիալիզմը	5	»
30. Նօթօտօրժակի. — Ազգային հարցը, աւտօն. և ֆէդերաց.	7	»
31. Սորամանկ կարգեր	7	»

„Յ Ա Ռ Ա Զ“-Ի ԳՐԱԴԱՐԱՆ

32. Մ. Յովհաննիսեան.— Գորգեան հանդոյցը (տաճկահայ խնդիրի վերջին շրջանը)	20	»
33. Հրահանգներ գաւառների համար		
34. Վ. Զերնով.— Դասակարգային կուլի թէօրիայի շուրջը	10	»
35. Լ. Շելկո.— Նաղապոյն ծրագիրը	12	»
36. Ս. Նեկրասով.— Ի՞նչ կարգեր են հարկաւոր ժողովրդին	10	»
37. Ա. Շախաթունեան.— Ֆէգէրալիզմ և դեմօկրատիզմ	30	»
38. Արամայիս.— Վնասակարը	4	»
40. Մ. Յովհաննիսեան.— Կովկասեան Վանդեան (հայ-թրքական ընդհարումները և նրանց պատճառները)	25	»
41. Շ. Գօրցեվ.— Ի՞նչպէս իրականացնել ազգութիւնների հաւասարութիւնը	7	»
42. Գ. Խաժակ.— Վէպի ֆէգէրացիա	80	»
43. Վ. Զերնով.— Պրօլէտարիատը և աշխատ. գիւղացիութ.	18	»
44. Արամովա.— Գիւղացին և բանւորը	3	»
45. Է. Վանդերվելդ.— Բանւոր դասակարգի զբոսթիւնը Բելգիայում	45	»
46. Ս. Զակ.— Հող և կապիտալիզմ	15	»
47. Վանդ.— Անջատւածները	10	»
48. Մ. Յովհաննիսեան.— Փիլիսոփայ սօցիոլոգը	15	»
49. Ֆէօդօրովիչ.— Ժողովրդական փողերը (բուլբուլե)	7	»
51. Արամայիս.— Մի քանի գլուխ հայ-թրքական ընդհարումներէից II մաս	10	»
52. Յ. Թադէոսեան.— Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութիւնը	20	»
53. Գնժունի.— Յիշողութիւններ մօտիկ անցեալից I պրակ	10	»
54. Գնժունի.— Յիշողութիւններ մօտիկ անցեալից II պրակ	15	»
55. Յ. Թադէոսեան.— Ազգային հերոս	5	»
56. Ն. Կարիշեւ.— Տնտեսագիտական զրոյցներ	20	»
57. Ս. Տրքանեան.— Դաշնակցական պատգամաւորները երկրորդ պետական Դումայում	30	»
58. Ա. Բախ.— Հարուստներ և աղքատներ II մաս	20	»

Դիմել՝ Թիֆլիս «Փարոս», և «Գուտտենբերգ» գրատպանութիւնները.

— Բազում՝ «Սատրուզնիկին».

— Երեւան.— Ս. Օհանջանեանին.

Խնդրում ենք մեր գաւառական գործակալներին, որ իրենց մօտ գտնուող հին գրքերը յետ ուղարկեն, որոնց փոխարէն կուղարկւեն նորերը: Գլխաւոր պահեստում սպասուած են՝ № 5, 7 և 13.

Ցանկացողները կարող են ստանալ գրադարանի բոլոր գրքերը միասին մինչև 58 համարը, վճարելով 8 ռ. 20 կ. տանց՝ ճանապարհածախօրի:

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0041062

7488

